

STAN CZYTELNICTWA KSIĄŻEK

W POLSCE W 2023 ROKU

43%

BIBLIOTEKA
NARODOWA

SPOŁECZNA MAPA CZYTANIA KSIĄŻEK

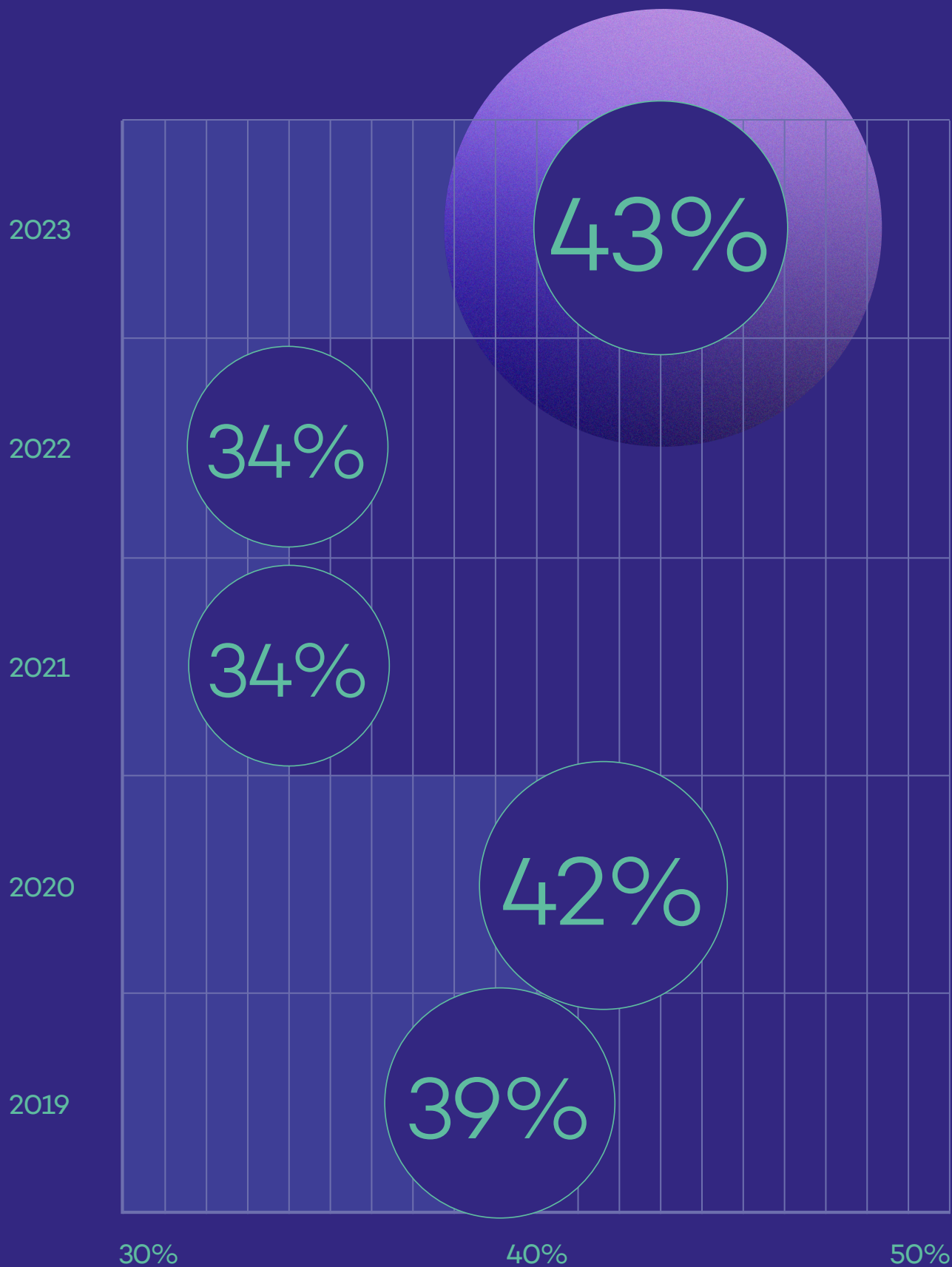
Roman Chymkowski

Biblioteka Narodowa prowadzi systematyczne badania czytelnictwa książek już od przeszło trzech dekad. Raport, który oddajemy w ręce naszych Czytelniczek i Czytelników, powstał na podstawie sondażu przeprowadzonego jesienią 2023 roku. Tak jak w poprzednich latach, został on zrealizowany metodą CAPI (*Computer Assisted Personal Interview*) na ogólnopolskiej próbie reprezentatywnej Polek i Polaków w wieku co najmniej 15 lat. Próba ta liczyła 2012 osób i została skonstruowana *ad hoc*, tzn. na użytek tego konkretnie sondażu¹.

Prowadzone przez nas badania czytelnictwa dostarczają danych ilościowych, które poddawane są analizie za pomocą metod statystycznych. Badania te nie są analizami ani rynku książki, ani wypożyczeń bibliotecznych, i to co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, interesują nas wszelkie praktyki czytania książek, niezależnie od tego, skąd owe książki pochodziły, przy czym zakupy indywidualne i wypożyczenia z różnego rodzaju bibliotek (np. publicznych, szkolnych czy uczelnianych) nie wyczerpują listy ich potencjalnych źródeł, można je wszak także otrzymywać od rodziny czy znajomych, bądź posiadać od dawna we własnym księgozbiorze. Warto się tu posłużyć metaforą odwołującą się do wyobraźni kartograficznej – nasze badanie ma za zadanie wyznaczenie mapy, na której znajdują się możliwie wszystkie praktyki czytania książek wraz z ich społecznymi współrzędnymi. Ma to tę konsekwencję, że interesujące nas zjawiska obserwujemy z pewnej perspektywy i to raczej z dość wysokiego pułapu, a zatem nie skupiamy uwagi na wybranych szczegółach, starając się przede wszystkim dać obraz

¹ W poprzednich latach korzystaliśmy z prób dobieranych do badań omnibusowych.

CZYTANIE KSIĄŻEK W POLSCE W LATACH 2019-2023

całości. Zbliżeniom na poszczególne fragmenty tej mapy służą nasze osobne badania realizowane na próbach celowych.

Nasi respondenci otrzymują kwestionariusz zawierający przeszło dwadzieścia pytań różnej długości, przy czym zasadniczy rdzeń tego narzędzia stanowią pytania, których brzmienie zasadniczo nie różni się między poszczególnymi latami. Powtarzalność metody prowadzenia badania sprzyja porównywalności wyników uzyskiwanych w kolejnych jego edycjach.

Centralne pytanie kwestionariusza dotyczy czytania, w całości lub we fragmencie, co najmniej jednej książki w ciągu dwunastu miesięcy poprzedzających badanie. Interesują nas w tym miejscu zarówno książki papierowe, jak i te w formatach cyfrowych. Kryterium nie jest tu forma książki, lecz praktyka – pytanie dotyczy książek czytanych, nie zaś słuchanych (audiobookom poświęcone jest osobne miejsce kwestionariusza). Osoby, które na tak postawione pytanie udzielą odpowiedzi twierdzącej, prosimy o podanie orientacyjnej liczby czytanych książek, a następnie o wymienienie do pięciu z nich. Pytamy o autorów, tytuły, format (drukowane czy cyfrowe), wydawcę lub jakiś inny opis, jeśli osoba odpowiadająca nie potrafi przypomnieć sobie informacji pozwalających zidentyfikować daną pozycję. Mając listę tytułów czytanych książek, o każdą z nich dopytujemy, skąd pochodziła i w jaki sposób się o niej dowiedziano – dzięki temu możemy śledzić drogi, którymi książki trafiają do odbiorców².

Czytanie książek nie jest, rzecz jasna, jedyną możliwą praktyką lekturową. Czyta się wszak różne teksty, także te bardzo krótkie. „Książka” jest nazwą jednej z wielu form komunikacyjnych kultury pisma³, przy czym jest to dziś określenie dalekie od jednoznaczności⁴. Badając czytanie książek, interesujemy się zatem specyficzną praktyką lekturową, która zwykle występuje w kontekście podobnych praktyk. Nie wszyscy, którzy czytają jakieś teksty, czytają też książki, ale trudno sobie wyobrazić, żeby czytelnicy książek nie mieli do czynienia z innymi formami piśmienności.

W 2023 roku lekturę co najmniej jednej książki w ciągu dwunastu miesięcy poprzedzających badanie zadeklarowało 43% respondentów. To wyraźnie więcej niż w poprzednich latach – poza rokiem 2020 wskaźnik ten przez niemal całą dekadę utrzymywał się na niższym poziomie. Ten wzrost jest szczególnie dobrze widoczny, jeśli weźmie się pod uwagę wyniki pomiarów wykonanych przez Bibliotekę Narodową w latach 2021 i 2022 (zob. wykres 1).

Wniosek o wzroście zainteresowania książkami należy jednak doprecyzować – to, że więcej Polaków je czyta, nie oznacza, że rośnie również intensywność praktyk lekturowych. Odsetek osób, które czytały siedem lub więcej książek w ciągu roku, wynosi

² Zob. Z. Zasacka, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2022 roku*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2023, s. 25–31.

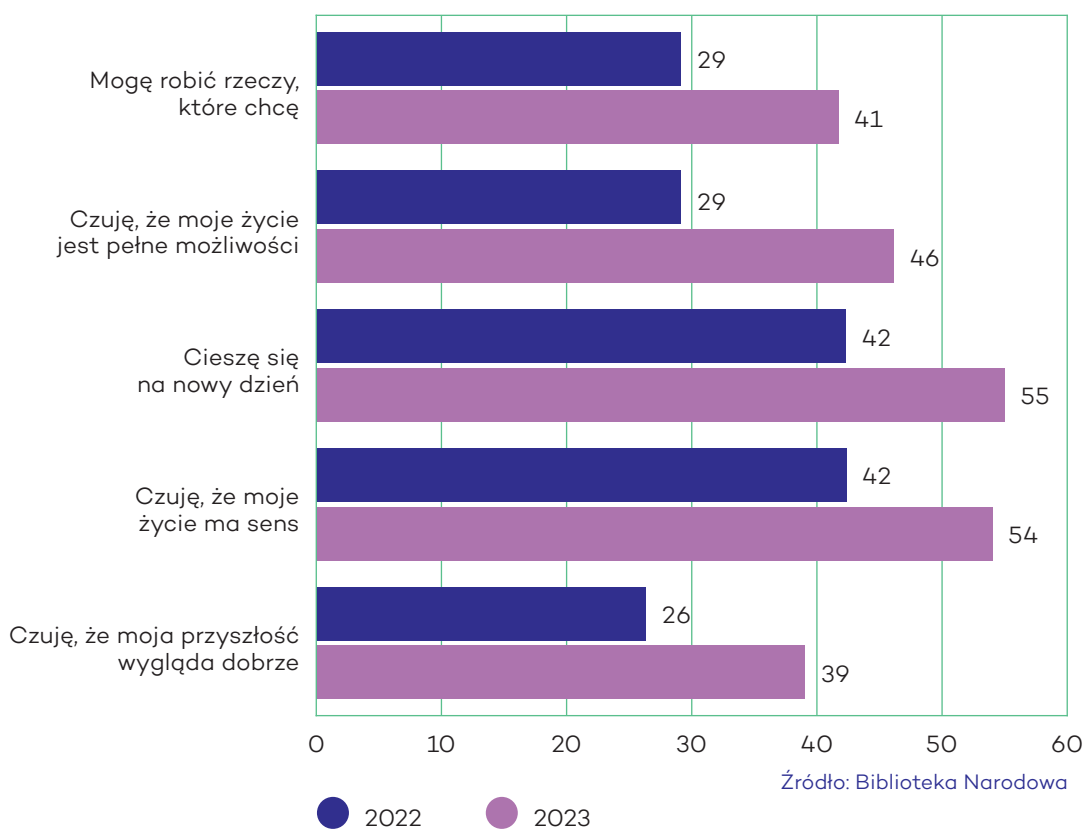
³ Zob. G. Godlewski, *Słowo, pismo, sztuka słowa. Perspektywy antropologiczne*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.

⁴ Zob. I. Koryś, *Książki bardziej książkowe od innych. Społeczne atrybuty prototypu książki*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2018, t. XLIX, s. 65–100.

8%, a więc nie mamy tu do czynienia z różnicami statystycznie istotnymi w stosunku do ubiegłych lat. Z tego punktu widzenia należy ostrożnie myśleć o prognozach dotyczących społecznego zasięgu książki w najbliższej przyszłości – na razie jest zbyt wcześnie, żeby mówić o początku nowego trendu w tej dziedzinie.

Zanim przejdziemy do omówienia związków praktyk lekturowych z podstawowymi zmiennymi demograficznymi, odnotujmy, że wyraźnemu zwiększeniu się społecznego zasięgu książki w 2023 roku towarzyszyły pozytywne zmiany nastrojów Polek i Polaków. W kwestionariuszu znalazły się m.in. pytania o to, jak często badani mogą robić rzeczy, na które mają ochotę, czy cieszą się na nowy dzień, czy czują, że ich życie jest pełne możliwości, ma sens, a ich przyszłość przedstawia się dobrze. Jeśli wyodrębnimy odpowiedzi „często”, okaże się, że na każde z tych pytań sondujących poczucie sprawczości i poziom ogólnie pojętego optymizmu w 2023 roku padło ich więcej niż w roku 2022. Wiele wskazuje na to, że wyszliśmy z długiego cienia pandemii, a inne trudne okoliczności, w tym tocząca się od dwóch lat za naszą wschodnią granicą wojna, nie stoją na przeszkodzie wzrostowi optymizmu⁵. Poprawę nastrojów widać także w sferze subiektywnej oceny własnej sytuacji ekonomicznej – osób, które w 2023 roku wyraziły przekonanie, że

WYKRES 2. Odpowiedzi „często” na wybrane pytania dotyczące postawy wobec własnego życia w latach 2022 i 2023 (w procentach)

⁵ Zob. J. Skrzyńska, *Umiarkowanie optymistyczni. Polki i Polacy o 2024*, Ipsos, <https://www.ipsos.com/pl-pl/umiarkowanie-optymistyczni-polki-i-polacy-o-2024> [dostęp: 21.03.2024].

pieniędzy wystarcza im na wszystkie bieżące potrzeby bez konieczności podejmowania specjalnych wyrzeczeń, było wyraźnie więcej niż w roku 2022 (odpowiednio 20% i 10%).

Związek nastrojów społecznych z czytaniem książek jest daleki od jednoznaczności, tym niemniej warto podkreślić, że osoby, które z większym optymizmem patrzą na swoje życie, a także mają poczucie bezpieczeństwa materialnego, częściej czytają. Z tego punktu widzenia można twierdzić, że praktyki lekturowe są zwierciadłem nastrojów społecznych⁶, choć niekiedy jest to zwierciadło krzywe – to, w jaki sposób postrzega się swoją aktualną sytuację i najbliższą przyszłość, nie jest prostym odbiciem obiektywnej sytuacji, np. ekonomicznej, poszczególnych osób i grup.

Niezależnie od interpretacji wskaźnika czytania co najmniej jednej książki w ciągu 12 miesięcy poprzedzających sondaż (ważnego, ale jednego z wielu), społeczne uwarunkowania badanego przez nas zjawiska nie zmieniły się. Jakkolwiek w żadnej grupie lektura książek nie jest powszechną praktyką, należy podkreślić, że czytają przede wszystkim osoby uczące się i studiujące (68%), przy czym odsetek czytelników co najmniej 7 książek jest tu prawie dwukrotnie wyższy niż w całej populacji (15%). Podstawowe znaczenie ma w tym przypadku obowiązek lekturowy wynikający z pobierania nauki w szkole lub na uczelni – jego wypełnianie zwiększa szanse na sukces edukacyjny, a w dalszej perspektywie na atrakcyjny status społeczny⁷. Uczniowie i studenci czytają nie tylko dlatego, że się tego od nich wymaga. Nie jest też tak, że czytanie z obowiązku wyklucza przyjemność płynącą z lektury; 50% osób uczących się lub studiujących deklaruje, że lubi albo bardzo lubi czytać książki, a przeciwne emocje czynność ta wywołuje u 29% osób z tej grupy.

Poza zewnętrznym, instytucjonalnym przymusem pewną rolę w przypadku części uczniów i studentów odgrywa autorytet osób, które się poznaje i spotyka w trakcie pobierania nauki – nie tylko nauczycieli czy wykładowców. Nie do przecenienia jest także atmosfera środowiska rówieśniczego, choć lepiej byłoby tu mówić o różnych środowiskach. Młodość, a więc okres, kiedy ma się wiele praw osoby dorosłej i stosunkowo niewiele obowiązków, sprzyja poznawaniu ludzi i nawiązywaniu z nimi mniej lub bardziej zażyłych relacji, których podtrzymywaniu służą wspólne zainteresowania i podobny sposób spędzania czasu. Rozmawia się o muzyce, której się słucha, o oglądanych filmach, ale też o czytanych książkach. Jest to także okres intelektualnego dojrzewania, kształtowania poglądów na różne sprawy, w tym te, które wykraczają poza horyzont bezpośredniego, codziennego doświadczenia, a więc zakładają zapośredniczenie za pomocą audiowizualnej bądź tekstowej reprezentacji. Nic dziwnego, że wbrew popularnym stereotypom to właśnie osoby najmłodsze (15–18 lat) najczęściej są czytelnikami książek, co nie znaczy, że czytelnicy z tej grupy wiekowej czytają najwięcej. Względnie wysokiemu odsetkowi czytelników wśród osób uczących się towarzyszy odnotowywana

⁶ Zob. Z. Zasacka, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2022 roku*, wyd. cyt.

⁷ Wykształcenie wyższe wprawdzie nie gwarantuje wysokich zarobków, ale przeciętne wynagrodzenie osób posiadających dyplomy ukończenia studiów odbiega od średniej krajowej.

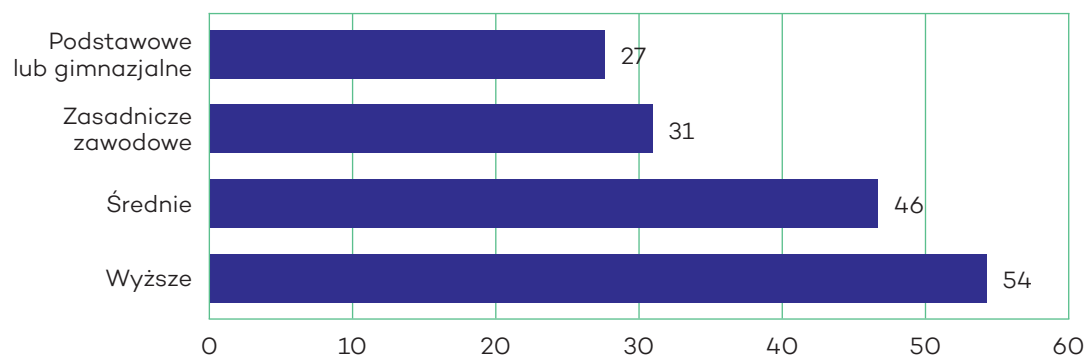
od dawna zależność polegająca na tym, że wraz z zakończeniem pobierania nauki prawdopodobieństwo sięgnięcia po książkę wyraźnie maleje. Wśród osób, które przyznały, że w ciągu minionego roku nie czytały jakiejkolwiek książki, aż 60% stanowią te, które twierdzą, że dawniej czytały, ale robiły to tylko w szkole lub na studiach.

Ważną zmienną różnicującą stosunek do czytania książek jest wykształcenie (zob. wykres 3). Posiadaczki i posiadacze dyplomów wyższych uczelni statystycznie częściej wykonują prace wymagające specjalistycznej wiedzy oraz intensywniej korzystają z urządzeń elektronicznych, takich jak smartfony, tablety czy komputery. Przeszło połowa osób z tej grupy ma pozytywny lub bardzo pozytywny stosunek do czytania książek (59%) i twierdzi, że faktycznie to robi (54%).

W tym kontekście nie wydają się zaskakujące różnice między postawami kobiet i mężczyzn. Kobiety, które statystycznie więcej lat spędzają na zdobywaniu wykształcenia, a więc dłużej podlegają oddziaływaniu instytucji edukacyjnych, częściej czytają książki niż mężczyźni (odpowiednio 50% i 36%). Podobnie rozkłada się stosunek emocjonalny do tej czynności – 53% kobiet lubi lub bardzo lubi czytać, w przypadku mężczyzn zaś odsetek ten wynosi 36%. Przyglądając się bliżej związkowi stosunku emocjonalnego i praktyki, warto odnotować, że w przypadku kobiet jest on silniejszy – aż 88% czytelniczek deklaruje pozytywny stosunek do lektury, w przypadku czytelników odsetek ten wynosi 74%. Zapewne z wyżej wymienionych powodów kobiety mają lepiej zinternalizowane potrzeby czytelnicze (kobiety rzadziej niż mężczyźni deklarują, że przestały czytać wraz z zakończeniem nauki, przy czym dotyczy to także osób posiadających dyplomy wyższych uczelni), ale ich przewaga w tej dziedzinie nie musi prowadzić do jednoznacznych wniosków. Większe zaangażowanie w zdobywanie wykształcenia i większa aktywność lekturowa kobiet mogą wiązać się z tym, że w ich przypadku droga do zajęcia atrakcyjnej pozycji w społecznej hierarchii prestiżu w większym stopniu niż ma to miejsce w przypadku mężczyzn wiedzie przez wykształcenie albo że paleta innych możliwości jest bardziej ograniczona.

Różnice między postawami czytelniczymi kobiet i mężczyzn nie zależą tylko od poziomu wykształcenia czy czasu poświęconego na jego zdobywanie. Kluczowe znaczenie

WYKRES 3. Czytanie książek w podziale na wykształcenie, N=2012 (w procentach)

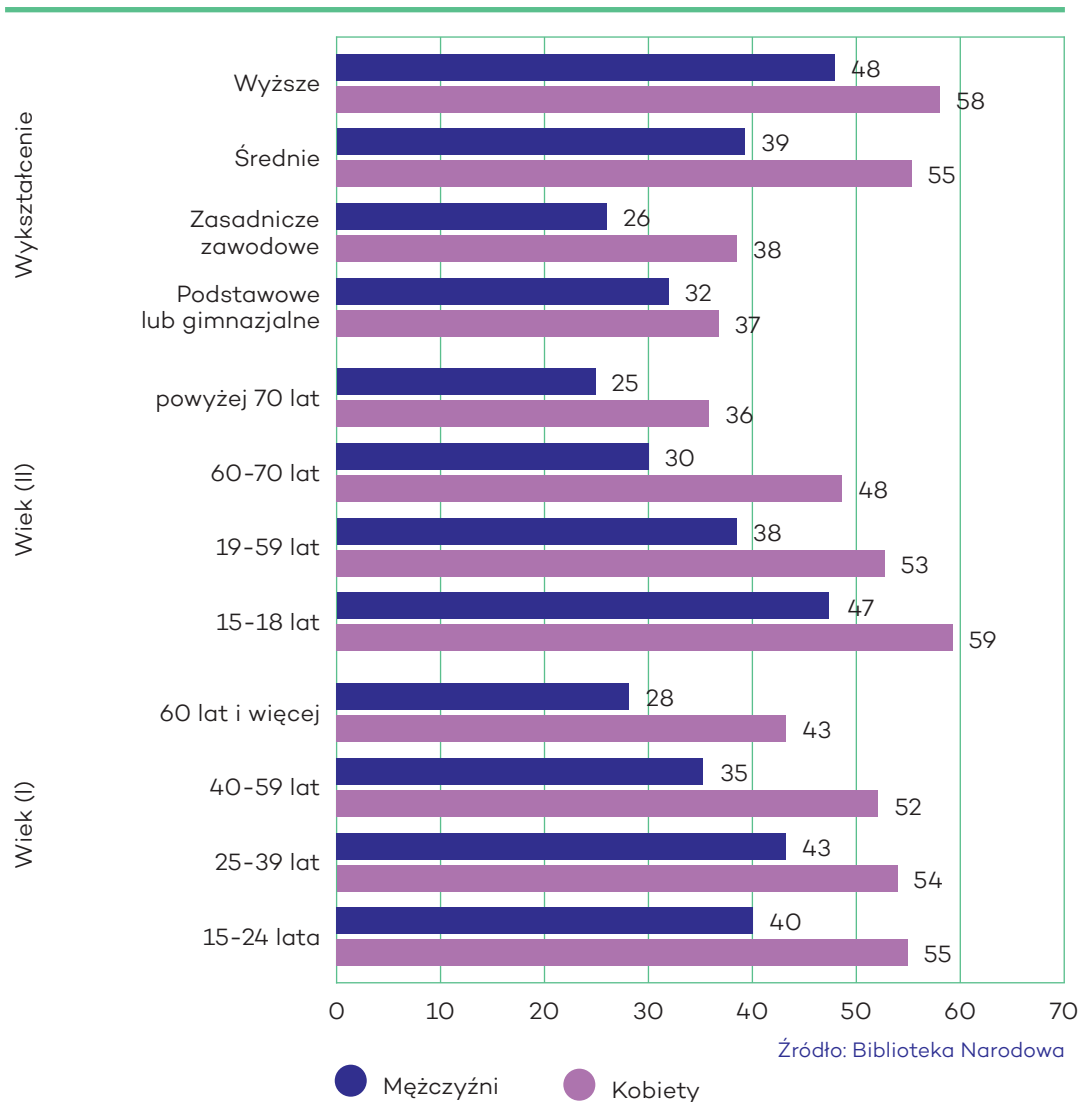

Źródło: Biblioteka Narodowa

mają też różne modele socjalizacji do czytania w środowisku rodzinnym – dziewczynki są przeciętnie bardziej podatne niż chłopcy na wpływ czytających bliskich⁸. Ukształtowane w dzieciństwie i wczesnej młodości postawy w tej dziedzinie rzutują na zachowania w okresie dorosłości. Wykres 4 pokazuje m.in. to, że wśród mężczyzn z wyższym wykształceniem czytelników jest mniej niż wśród kobiet z wykształceniem średnim.

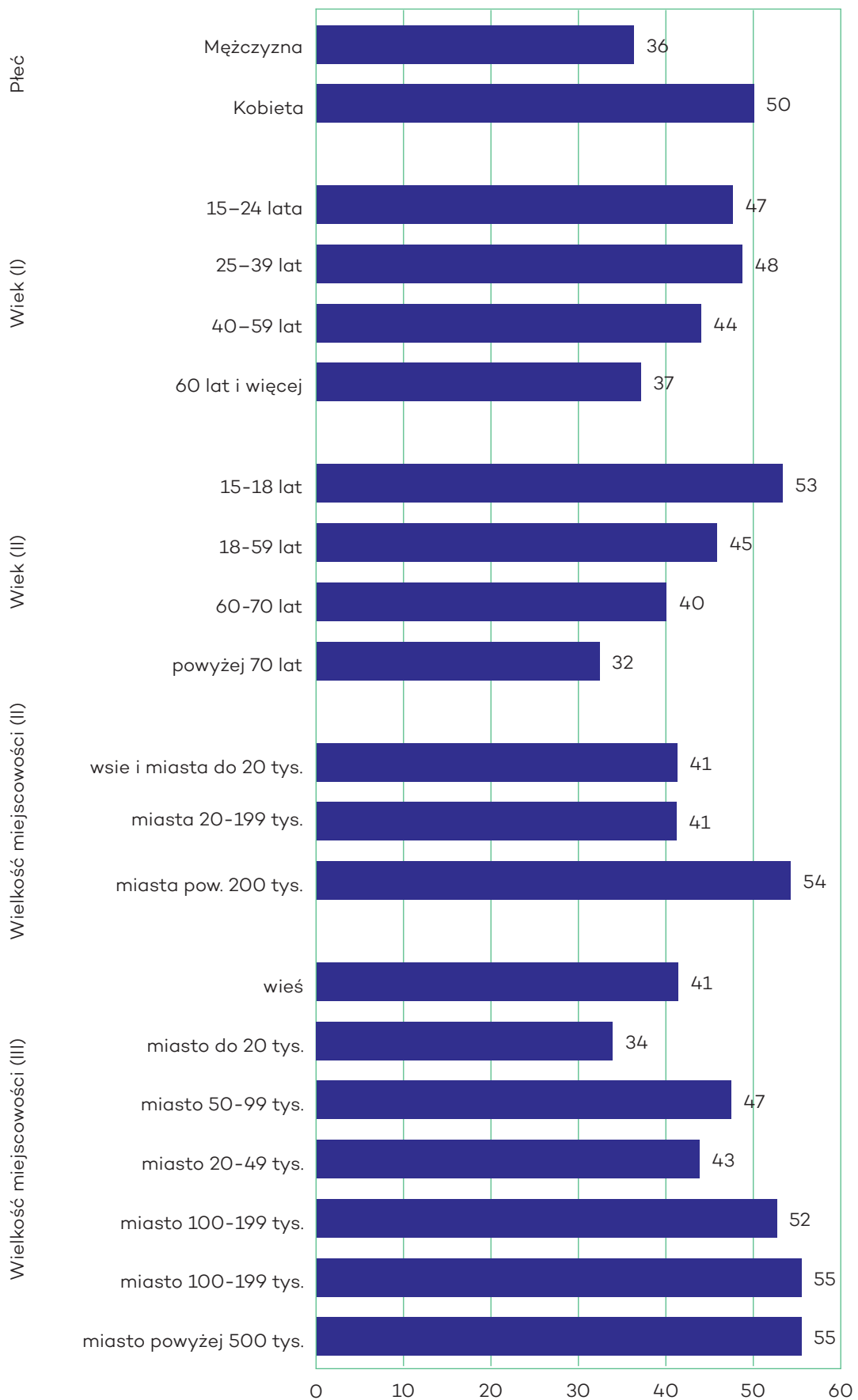
Osobę czytającą książki najłatwiej spotkać w miastach liczących co najmniej 200 tys. mieszkańców – w Polsce jest ich obecnie 13. Wynika to z charakterystycznego dla tych ośrodków względnie wysokiego odsetka osób z wyższym wykształceniem oraz typu związanej z nim pracy zawodowej. Największe miasta są też środowiskami, w których stosunkowo łatwo natknąć się na miejsca z książkami, nie tylko biblioteki czy księgarnie, ale też antykiariaty, dyskonty, stragany uliczne czy supermarkety. Ponadto obecność szkół i uczelni

WYKRES 4. Czytanie książek według wieku i wykształcenia z podziałem na płeć (w procentach)

⁸ Zob. Z. Zasacka, *Czytelnictwo młodzieży szkolnej 2017*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2020, t. LI, s. 50–58.

WYKRES 5. Czytanie książek a wybrane zmienne demograficzne, N=2012 (w procentach)

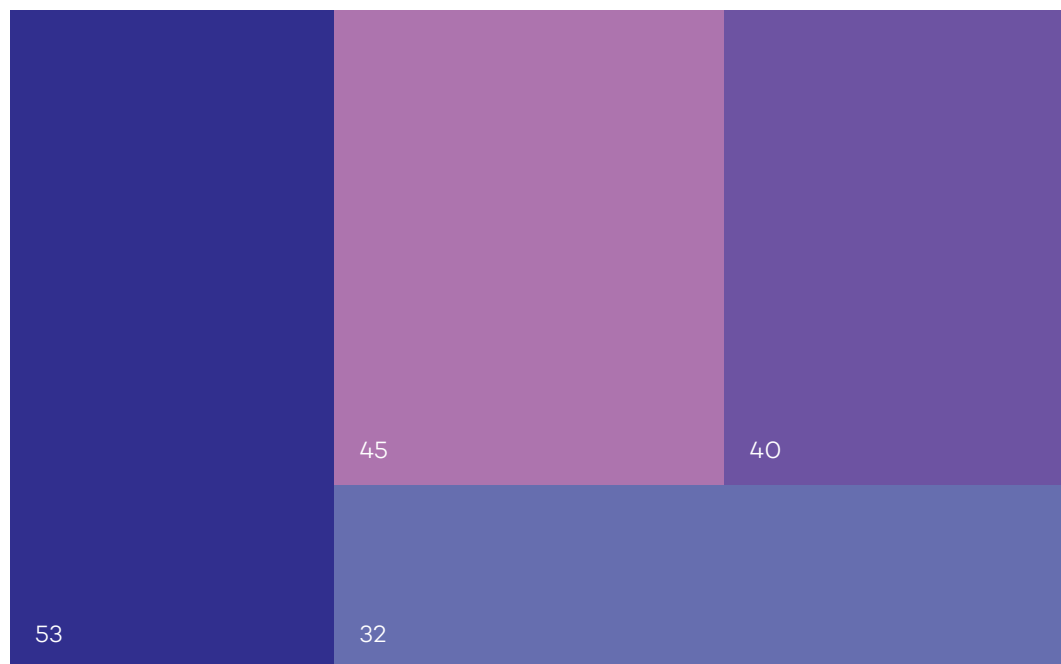
Źródło: Biblioteka Narodowa

sprawia, że miasta te przyciągają uczącą się i studiującą młodzież nieraz z odległych części kraju, co wpływa na atmosferę intelektualnego ożywienia, z której korzystają wielorakie instytucje kultury i która sprzyja również czytaniu. Najrzadziej książki czyta się w małych miastach, liczących do 20 tys. mieszkańców. Na tym tle pozytywnie wyróżnia się wieś, gdzie odsetek czytelników książek jest na poziomie średniej dla całej badanej populacji.

Tak jak w poprzednich latach, prawdopodobieństwo czytania książek jest odwrotnie proporcjonalne do wieku. Im starsi respondenci, tym mniej wśród nich czytelników. Z kolei osoby najmłodsze (w wieku 15–18 lat) uczęszczają do szkół, a ta sytuacja – jak zostało powiedziane – z różnych powodów sprzyja czytaniu. W badaniach czytelnictwa szczególnie wyróżniają się zatem dwie grupy, usytuowane na przeciwległych krańcach osi czytelnictwa – nastolatki i osoby powyżej 70 r.ż. (wykres 6).

Najstarsi to grupa bardzo zróżnicowana. Biorąc pod uwagę choćby przyjętą obecnie granicę wieku emerytalnego (różną dla kobiet i mężczyzn), są tu osoby zarówno pracujące, jak i nieaktywne zawodowo, przy czym sytuację dodatkowo komplikuje fakt, że w różnych zawodach przestaje się pracować wcześniej lub później, a samo przejście na emeryturę może dokonywać się w sposób mniej lub bardziej płynny. Ujmowanie tej grupy za pomocą zbiorczej kategorii seniorów może być mylące także z tego powodu, że mamy tu osoby reprezentujące pełne spektrum poziomów wykształcenia i bardzo wielorakie doświadczenia zawodowe. Uwzględnienie samej tylko zmiennej wieku prowadzi do wniosku, że mamy tu do czynienia z dwoma pokoleniami.

WYKRES 6. Struktura wieku czytelników książek, N=869 (w procentach)

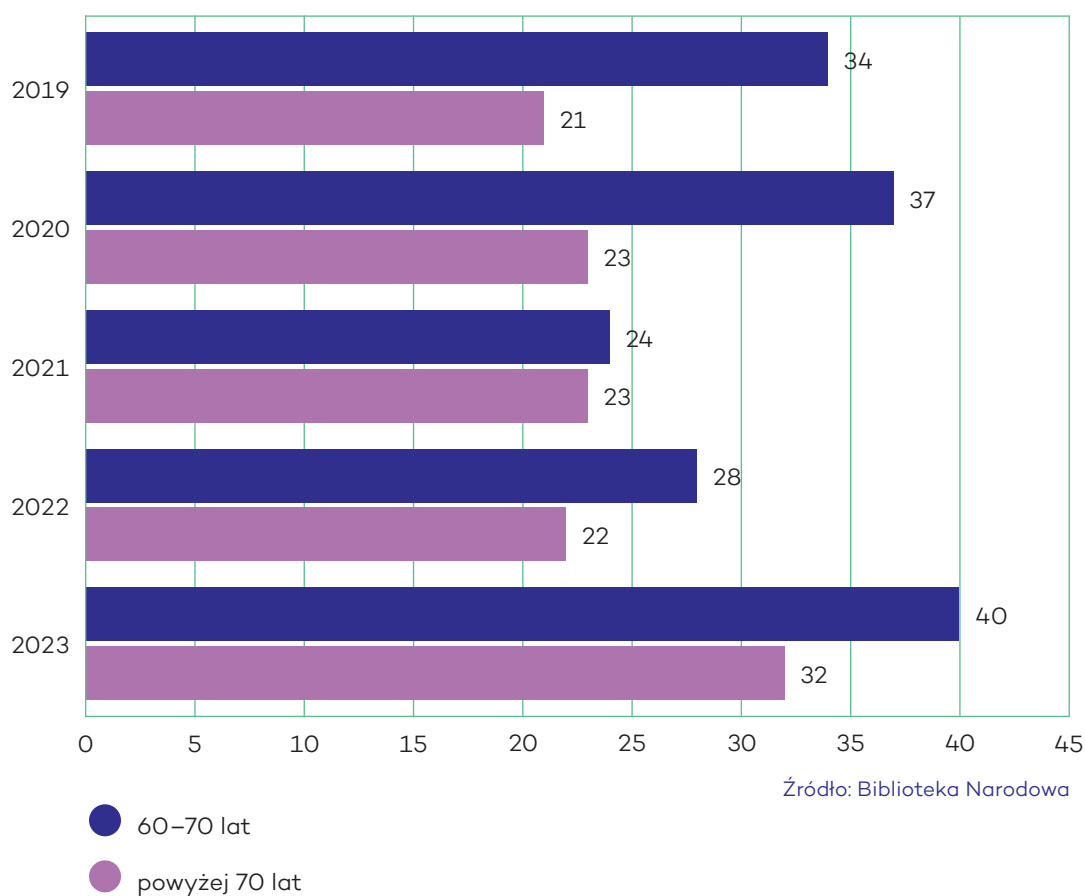

Źródło: Biblioteka Narodowa

Aktywności lekturowej Polek i Polaków należących do tej kategorii wieku nie sprzyjają okoliczności związane ze zdrowiem, szczególnie dotkliwie odczuwane przez osoby najstarsze. Poszukując innych, tj. społecznych i kulturowych uwarunkowań, należy zauważyć, że wraz z wiekiem maleje liczba relacji z ludźmi, co związane jest ze zmniejszającą się aktywnością zawodową.

Jakkolwiek zależność czytania książek i wieku nie jest zjawiskiem nowym, warto jednak zwrócić uwagę na dwie sprawy. Po pierwsze to, że w 2023 roku odnotowaliśmy wzrost odsetka czytelników książek, znalazło potwierdzenie także w przypadku osób co najmniej sześćdziesięcioletnich. Wykres 7 pokazuje, że na tle czterech poprzednich pomiarów zasięgu czytelnictwa – czytelników jest więcej w obu najstarszych grupach wiekowych (60–70 lat i powyżej 70 r.ż.), przy czym wśród sześćdziesięciolatków jest to liczba niewiele mniejsza niż średnio dla całej populacji. Pamiętając o zachowaniu należytej ostrożności przy wysnuwaniu daleko idących wniosków, można założyć, że w dłuższej perspektywie różnice między najstarszymi a młodszymi grupami wiekowymi

WYKRES 7. Czytanie książek w grupach wiekowych 60–70 lat i powyżej 70 r.ż. w latach 2019–2023 (w procentach)

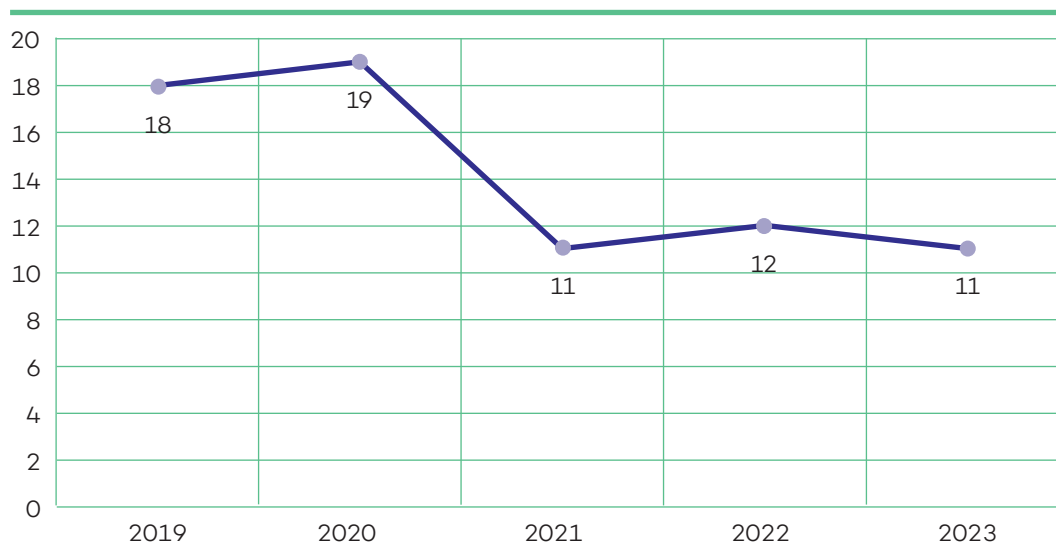

będą się spłaszczać. Wynika to ze zmian demograficznych polegających na tym, że starzeć zaczynają się pokolenia stosunkowo dobrze wykształcone, a więc oswojone z czytaniem.

Wiąże się z tym druga kwestia, a mianowicie, że już trzeci rok utrzymuje się stosunkowo niewielka różnica odsetka czytelników książek między całą badaną populacją, tj. osobami co najmniej piętnastoletnimi, a grupą wiekową 70+. Różnica ta od 2021 roku kształtuje się na poziomie zbliżonym do 10 punktów procentowych, co stanowi mniej więcej połowę wielkości obserwowanej w poprzednich latach (zob. wykres 8). Co ciekawe, nawet w roku 2020, kiedy odsetek czytelników w całej populacji był zbliżony do tego z roku 2023, różnica, o której mowa, była znacznie wyraźniejsza.

Niejednokrotnie pisaliśmy o tym, że czytanie to praktyka w pewien sposób paradoksalna – z jednej strony czyta się zazwyczaj po cichu, we względnym odosobnieniu, zawieszając na pewien czas rozmowy z innymi ludźmi, by zanurzyć się w intymnej relacji z tekstem, z drugiej zaś lektura ma wymiar społeczny. To, że się czyta, albo to, że się tego nie robi, jest wypadkową wielu zmiennych, które staramy się analizować⁹. Nawyki czytania dziedziczy się w środowisku rodzinnym, tak jak inne składniki kapitału kulturowego wpływającego na szansę zajęcia atrakcyjnego miejsca w strukturze społecznej. Oczywiście w przypadku próby ogólnopolskiej, obejmującej osoby, których

WYKRES 8. Różnica odsetka czytelników między całą populacją a grupą wiekową powyżej 70 r.ż. w latach 2019–2023 (w procentach)

Źródło: Biblioteka Narodowa

daty narodzin może dzielić kilkadziesiąt lat, rola odziedziczonego po rodzicach kapitału kulturowego jest bardzo zróżnicowana – trudno porównywać sytuację ucznia pozostającego na utrzymaniu swoich opiekunów prawnych z sytuacją kogoś, kto już ma swoje dzieci albo nawet wnuki.

Pamiętając o tych zastrzeżeniach, warto postawić pytanie o związek kapitału kulturowego rodziców mierzonego ich poziomem wykształcenia z praktykami lekturowymi dzieci. Tabela 1 pokazuje, że dla całej badanej populacji wykształcenie rodziców respondentów jest ważniejsze niż ich własne. Biorąc pod uwagę to, że wśród osób

⁹ Zob. I. Koryś, J. Kopeć, Z. Zasacka, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2016 roku*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2017, s. 23–24.

z wyższym wykształceniem czytelników co najmniej jednej książki w ciągu roku jest 54%, a co najmniej 7 książek – 12%, oddziaływanie wzorców kulturowych związanych z wykształceniem rodziców należy uznać za ważne – widać to zwłaszcza w przypadku czytających regularnie.

Podobna zależność występuje w przypadku posiadaczy księgozbiorów domowych. Osoby mające powyżej stu książek stanowią 18% absolwentów uczelni. W grupie potomków rodziców, spośród których co najmniej ojciec lub matka zdobyli wykształcenie na poziomie wyższym, jest ich więcej (ok. 29%).

TABELA 1. Czytanie książek a wykształcenie wyższe rodziców respondentów (w procentach)

	Wykształcenie wyższe ojca respondenta	Wykształcenie wyższe matki respondenta
Co najmniej 1 książka	69	70
Co najmniej 7 książek	24	22

Źródło: Biblioteka Narodowa

CZYTANIE KSIĄŻEK W FORMATACH CYFROWYCH

Roman Chymkowski

Jak zostało powiedziane we wprowadzeniu do niniejszego raportu, centralne pytanie zadawane respondentom dotyczy czytania książek we wszelkich postaciach, nie tylko drukowanych kodeksów. W odniesieniu do tych, z którymi czytelnicy mają do czynienia na ekranach komputerów stacjonarnych, laptopów, tabletów, smartfonów i czytników posługujemy się terminem „książki w formatach cyfrowych”. Punktem wyjścia jest dla nas praktyka czytania na ekranie, nie zaś typ wykorzystywanego do tego celu urządzenia czy technologia udostępniania treści. Tak rozumiane książki w formatach cyfrowych można czytać na wiele różnych sposobów, przy czym niekoniecznie trzeba w tym celu mieć zapisane na swoim urządzeniu odpowiednie pliki, równie dobrze można korzystać z wielorakich serwisów umożliwiających zdalny dostęp do treści – po zalogowaniu się lub nawet bez takiej konieczności. Część z tych książek funkcjonuje w formatach zaprojektowanych z myślą o czytaniu na urządzeniach mobilnych (mobi, epub), inne zaś przypominają pod wieloma względami ich papierowe odpowiedniki, zachowując m.in. taką samą paginację czy okładkę. Tak jak w przypadku druku mamy tu do czynienia z bardzo szerokim spektrum zjawisk, a zapewne również z przypadkami dalekimi od jednoznaczności, co każe z ostrożnością traktować odpowiedzi udzielane przez respondentów.

Czytanie książek w formatach cyfrowych warto widzieć w kontekście szerzej pojętego uczestnictwa w komunikacji za pośrednictwem internetu. Dostęp do tego medium jest dziś niemal powszechny¹⁰, a korzysta zeń 85% co najmniej piętnastoletnich Polek

¹⁰ W 2023 roku 93% gospodarstw domowych w Polsce miało dostęp do szerokopasmowego internetu. Zob. *Spółeczeństwo informacyjne w Polsce w 2023 roku*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2023, s. 24

i Polaków¹¹, przy czym podstawową zmienną różnicującą postawy w tej dziedzinie jest wiek. W kohorcie badanych po 60 r.ż., osób korzystających z internetu jest kilkakrotnie mniej niż w młodszych grupach wiekowych.

Powodów tego stanu rzeczy jest wiele – z jednej strony internet w życiu osób najstarszych pojawił się stosunkowo późno, a więc nie dla wszystkich zdążył stać się dobrem pierwszej potrzeby, z drugiej zaś wyraźnie słabsze zainteresowanie uczestnictwem w kulturze cyfrowej towarzyszy malejącej z wiekiem aktywności także w innych sferach życia. Nie bez znaczenia jest tu fakt, że pomimo zmian, o których była mowa wyżej, wśród osób najstarszych najwięcej jest tych, które edukację zakończyły dawno i na wczesnym etapie. Zarazem korzystanie z internetu nie jest domeną jedynie najmłodszych – w grupach do 39 r.ż. odsetek osób cyfrowo wykluczonych oscyluje wokół 1%, a w grupie 40–59 lat jest niewiele wyższy. Na tym tle jeszcze wyraźniej widać postawy najstarszych.

Warto tu odnotować, że miejsce zamieszkania nie jest istotną zmienną wpływającą na prawdopodobieństwo użytkowania urządzeń cyfrowych. Pokazuje to, że tym, co ma tu pierwszorzędne znaczenie, są nie tyle występujące pomiędzy poszczególnymi ośrodkami różnice w rozwoju infrastruktury telekomunikacyjnej, ile cechy społeczno-demograficzne zamieszkującej je ludności.

Dostęp do internetu zapewniają Polkom i Polakom przede wszystkim smartfony (zob. tabela 2). Wynika to nie tylko z wielofunkcyjności tych urządzeń (czasami, kiedy telefony komórkowe projektowano z myślą przede wszystkim o nawiązywaniu połączeń głosowych i komunikowaniu się za pomocą smsów, dawno minęły), ale także z tego, że to właśnie smartfony najczęściej ma się przy sobie. Na drugim miejscu znajdują się wykorzystywane do różnych celów laptopy. Komputery *nomen omen* stacjonarne, a więc urządzenia z założenia niemobilne, pomimo przewagi nad laptopami choćby pod względem możliwości samodzielnej konfiguracji czy dostępnej mocy obliczeniowej, są urządzeniami mniej popularnymi, choć w pewnych zastosowaniach (niekiedy profesjonalnych) nadal bezkonkurencyjnymi. Tyle samo jest osób posługujących się tabletami. Stosunkowo niewielkie zainteresowanie tymi narzędziami można wyjaśnić z jednej strony aktualną sytuacją rynkową – sprzedawane obecnie smartfony mają ekrany na tyle duże, że eksplorowanie za ich pomocą zasobów internetu jest niemal tak wygodne, jak w przypadku tabletów, a przy okazji są telefonami. Ponadto tablety nie będąc telefonami, nie są też komputerami, a więc oferują zakres funkcji węższy w stosunku zarówno do jednych, jak i do drugich. Z tego punktu widzenia nie dziwi niszowe zainteresowanie czytnikami książek, które zostały zaprojektowane z myślą o bardzo specyficznej i – jak wiemy na podstawie prowadzonych przez nas badań – mało popularnej praktyce. Osób użytkujących czytniki jest niewiele, nie tylko dlatego, że czytanie książek w formatach cyfrowych jest nadal stosunkowo mało popularne, ale także dlatego, że można to robić za pomocą innych urządzeń, których używa się też do innych celów.

¹¹ Taki sam odsetek podaje GUS, zob. *Spoleczeństwo...*, wyd. cyt., s. 24.

TABELA 2. Korzystanie z urządzeń z dostępem do internetu w podziale na płeć i wiek, N=2012 (w procentach)

	Płeć			Wiek (I)				Wiek (II)			
	Ogółem	Mężczyzna	Kobieta	15–24 lata	25–39 lat	40–59 lat	60 lat i więcej	15–18 lat	19–59 lat	60–70 lat	powyżej 70 lat
Nie, nie korzystam z internetu	14	13	15	1	1	5	40	1	3	24	61
Tak, z komputera stacjonarnego	12	14	10	25	14	13	5	28	14	7	3
Tak, z komputera przenośnego, laptopa	55	55	55	66	72	60	31	72	65	40	18
Tak, z tabletu	12	12	12	20	16	13	5	18	15	5	4
Tak, ze smartfona	79	80	78	92	95	90	49	91	92	63	29
Tak, z czytnika książek	1	1	1	2	1	1	0	3	1	0	0

Wyniki nie sumują się do 100%.

Źródło: Biblioteka Narodowa

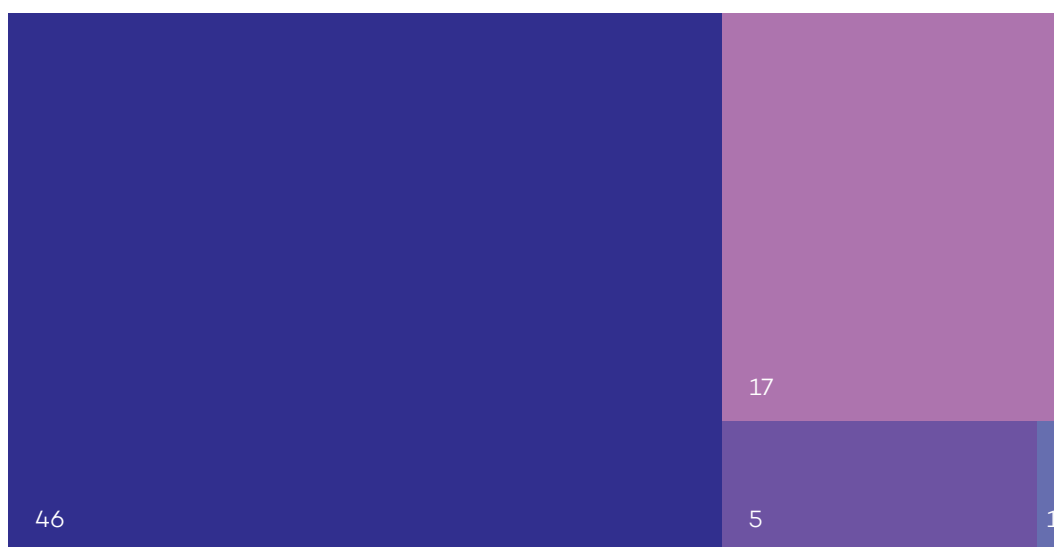
Podobne zależności widać w przypadku szacunkowej liczby godzin spędzanych przed ekranami urządzeń z dostępem do internetu (zob. tabela 3). Osoby co najmniej sześćdziesięcioletnie, a zwłaszcza te powyżej 70 r.ż. przeznaczają na to przeciętnie mniej czasu. Jeśli za kryterium intensywnego korzystania z urządzeń cyfrowych przyjąć deklarację, że poświęca się na to co najmniej 5 godzin dziennie, należy stwierdzić, że grupą najbardziej zaangażowaną w ten rodzaj komunikacji są osoby między 15 a 18 r.ż. Wykres 9 pokazuje, że o ile sam fakt powszechnego korzystania z internetu nie jest charakterystyczny tylko dla najmłodszych, o tyle najwyższy stopień intensywności tej praktyki już tak. W tym kontekście tym wyraźniej rysują się postawy osób najstarszych.

TABELA 3. Szacunkowa liczba godzin dziennie spędzanych przed ekranami urządzeń z dostępem do internetu w podziale na płeć i wiek, N=2012 (w procentach)

	Płeć			Wiek (I)				Wiek (II)			
	Ogółem	mężczyzna	kobieta	15–24 lata	25–39 lat	40–59 lat	60 lat i więcej	15–18 lat	19–59 lat	60–70 lat	powyżej 70 lat
W ogóle nie używam komputera, tabletu ani smartfona	13	12	14	1	1	4	37	0	2	23	56
Mniej niż jedną godzinę	20	21	20	8	17	24	24	7	20	27	21
1–5 godzin	53	53	53	57	62	60	36	47	61	46	22
5–8 godzin	11	11	11	30	15	10	3	39	13	4	1
8 godzin i więcej	3	3	3	4	5	3	0	7	4	1	0

Źródło: Biblioteka Narodowa

WYKRES 9. Co najmniej 5 godzin dziennie spędzanych przed ekranami urządzeń z dostępem do internetu w podziale na płeć i wiek, N=2012 (w procentach)

Źródło: Biblioteka Narodowa

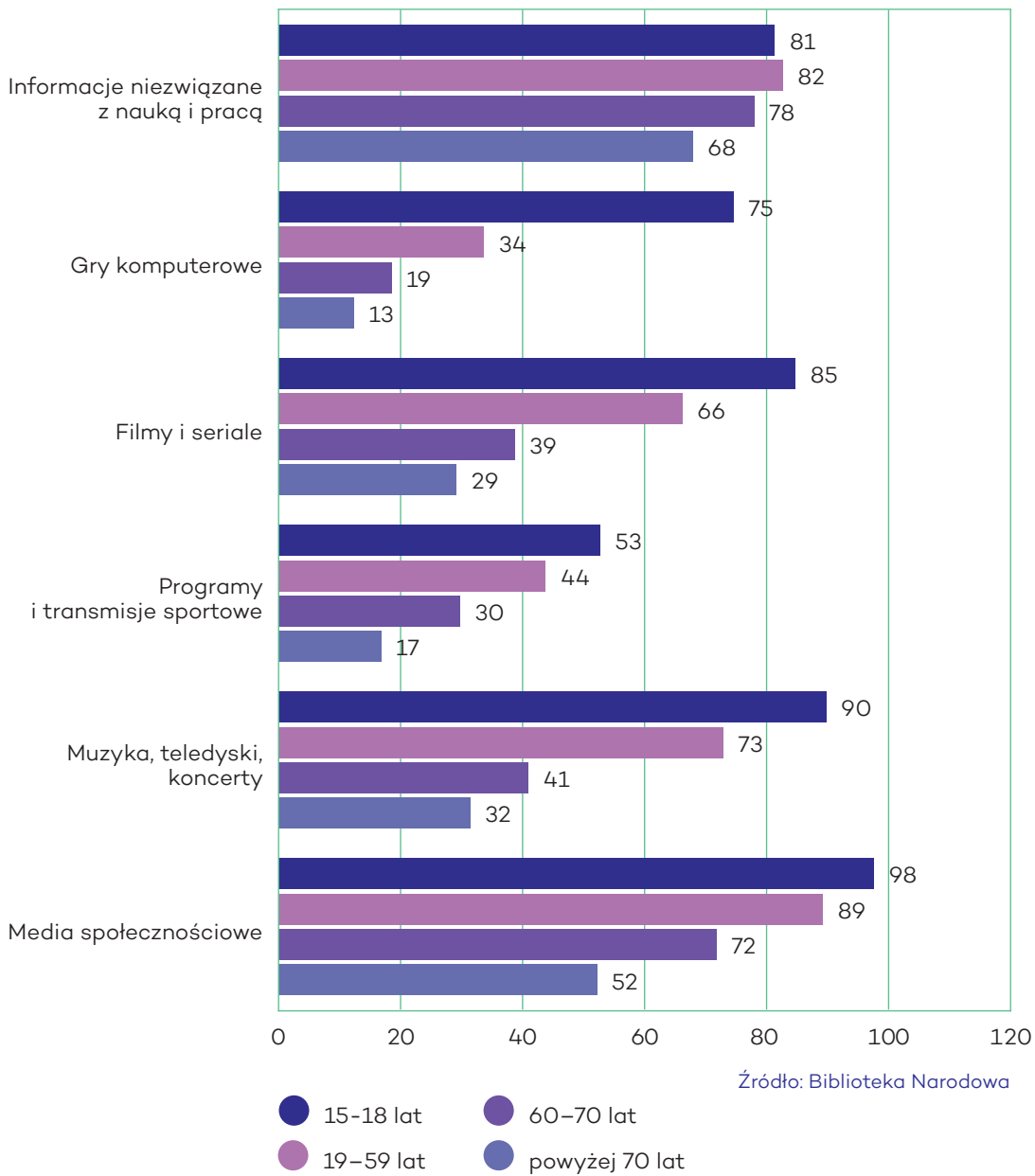
Wiek różnicuje nie tylko intensywność korzystania z internetu, ale także typ realizowanych za jego pośrednictwem aktywności. Odsetek podejmujących je osób w każdej dziedzinie objętej badaniem maleje wraz z wiekiem, ale różnice te kształtują się niejednakowo (zob. wykres 10). Najstarsi użytkownicy internetu nieznacznie rzadziej niż inni wyszukują w sieci informacje niezwiązane z pracą czy nauką. Stosunkowo wielu seniorów korzysta z mediów społecznościowych, takich Facebook czy Instagram. Najmniej popularne w tej grupie wiekowej są gry komputerowe, co z jednej strony potwierdza intuicyjne założenia, z drugiej jednak pokazuje, że także tą dziedziną zainteresowana jest pewna, i to rosnąca, grupa najstarszych internautów¹².

Sposób korzystania z internetu wiąże się również z czytaniem książek (zob. wykres 11). Czytelnicy częściej niż osoby nieczytające poszukują w sieci informacji niezwiązanych z pracą czy edukacją, częściej w ten sposób słuchają muzyki, a także oglądają filmy i seriale. W przypadku śledzenia wydarzeń sportowych różnica ta jest niewielka, a popularność grania w gry komputerowe i korzystania z serwisów społecznościowych w obu kohortach jest taka sama.

Tak jak czytanie książek nie jest najbardziej popularną praktyką czytelniczą, tak również lektura książek w formatach cyfrowych na tle innych sposobów korzystania z internetu przedstawia się bardzo skromnie. Wykres 12 pokazuje, jak bardzo niewielki wycinek aktywności w sieci mamy na myśli, kiedy badamy ten aspekt czytelnictwa

¹² Zob. D. Gałuszka, *Wirtualna jesień życia. Rozważania o roli gier cyfrowych w życiu osób starszych*, Wydawnictwa AGH, Kraków 2023.

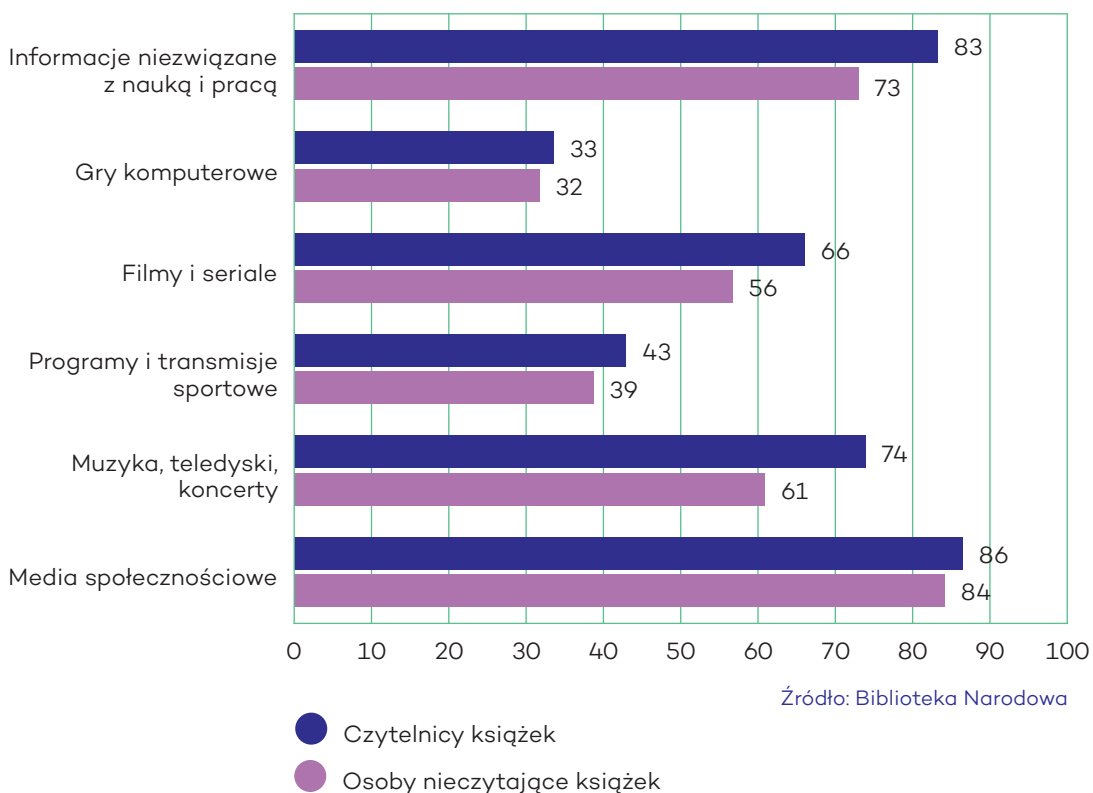
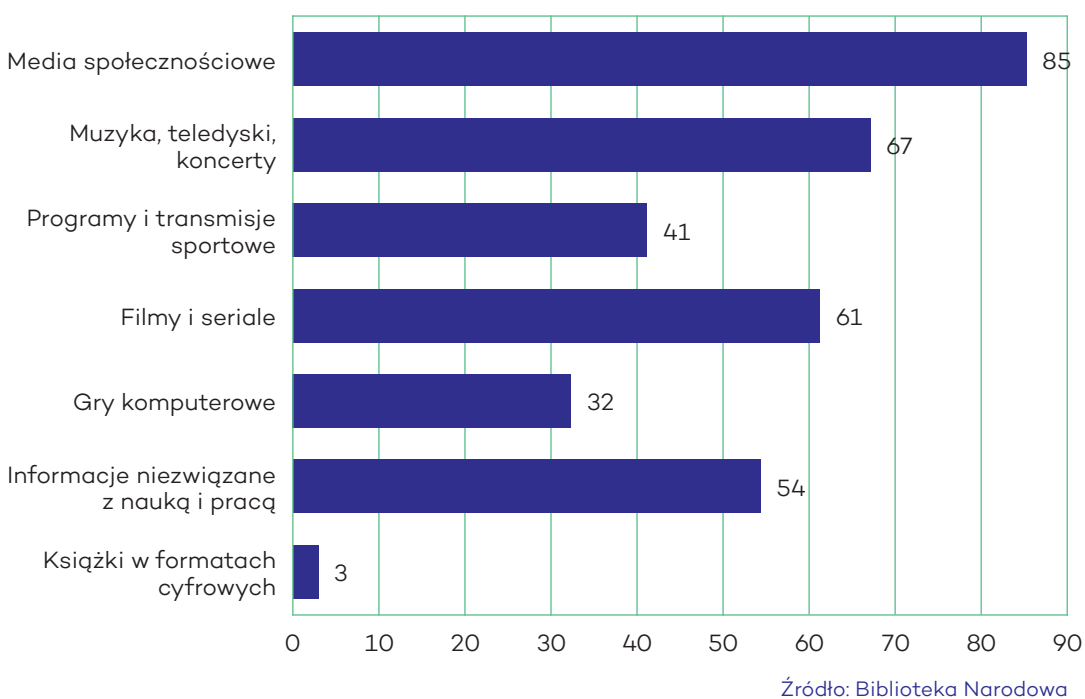
WYKRES 10. Korzystanie z wybranych treści cyfrowych w podziale na wiek, N=1732 (w procentach)

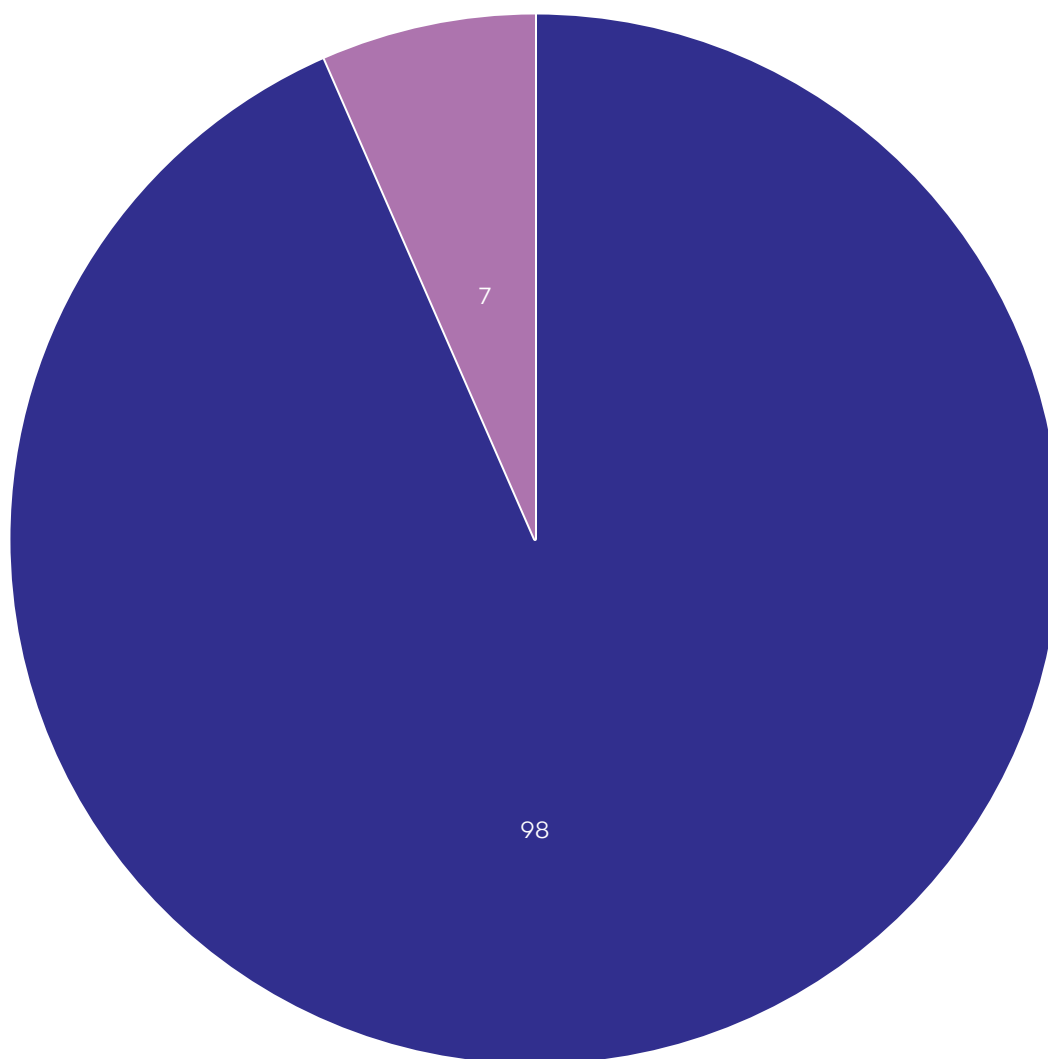
książek. Operując danymi dotyczącymi zjawiska tej skali, należy pamiętać o zachowaniu należytej ostrożności podczas formułowania uogólnień i również w tym duchu warto czytać poniższe akapity.

Książki w formatach cyfrowych są wciąż zdecydowanie mniej popularne niż drukowane kodeksy. Lekturę co najmniej jednego tytułu na ekranie urządzenia elektronicznego w 2023 roku zadeklarowało 7% czytelników, przy czym zbiorowość ta powoli rośnie. Powolne tempo zmian w tej dziedzinie znajduje odzwierciedlenie w preferencjach dotyczących formy edytorskiej czytanych książek – badania z roku 2022 dowiodły tego, że Polki i Polacy zdecydowanie wolą drukowane kodeksy niż książki w formatach cyfrowych¹³.

¹³ Zob. Z. Zasacka, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2022 roku*, wyd. cyt., s. 21.

WYKRES 11. Korzystanie z wybranych treści cyfrowych w podziale ze względu na stosunek do czytania książek, N=1732 (w procentach)**WYKRES 12. Czytanie książek w formatach cyfrowych na tle innych sposobów korzystania z internetu, N=1732 (w procentach)**

WYKRES 13. Forma czytanych książek w 2023 roku (co najmniej jedno wskazanie), N=869 (w procentach)

- Książki drukowane
- Książki w formatach cyfrowych

Źródło: Biblioteka Narodowa

Nie obserwujemy statystycznie istotnych różnic między kobietami a mężczyznami w czytaniu książek na ekranach urządzeń cyfrowych, pomimo tego, że – jak piszemy w kolejnym już raporcie – czytających kobiet jest wyraźnie więcej niż czytających mężczyzn. Z drugiej strony w młodszych grupach wiekowych (do 39 r.ż.) mężczyźni nieco chętniej niż kobiety sięgają po książki w formatach cyfrowych.

Jakkolwiek książki w formatach cyfrowych pod wieloma względami różnią się od papierowych, nie wszystkie praktyki z nimi związane są zupełnie nowe. Tak, jak to miało miejsce w przeszłości, książki nadal się kupuje, pożycza, otrzymuje w prezencie itd., choć techniczne aspekty tych czynności są specyficzne dla kultury cyfrowej.

Warto zauważyć, że wyniki uzyskane jesienią 2023 roku na tle zagregowanych danych z lat 2019–2023 sugerują, że proporcje źródeł książek czytanych na ekranach prawdopodobnie się zmieniają, tzn. rośnie popularność platform zdalnego dostępu do

Tabela 4. Czytanie książek w formatach cyfrowych w podziale na płeć i wiek, N=60 (w procentach)

	15–24 lata	25–39 lat	40–59 lat	60 lat i więcej	Ogółem
Kobiety	4	8	8	2	6
Mężczyźni	11	15	8	1	9

Źródło: Biblioteka Narodowa

zbiorów publikacji w formie cyfrowej, a także wspierana przez nowe formy marketingu¹⁴ skłonność czytelników do kupowania pojedynczych tytułów.

Wspólną cechą tych dwóch źródeł książek jest to, że zakładają one zakup – albo abonamentu, albo konkretnego pliku. Względna popularność tego sposobu zdobywania dostępu do książek w formatach cyfrowych odpowiada temu, że – jak piszemy w dalszej części raportu – czytane książki papierowe najczęściej są kupowane. Materialna różnica między fizycznym przedmiotem, jakim jest drukowany kodeks, a plikiem zapisanym na dysku lub samym tylko dostępem do treści w formie streamingu, jak się okazuje, jest mniej istotna niż możliwość czytania.

Rewersem tego procesu jest to, że nie rośnie atrakcyjność samodzielnego znajdowania książek w sieci. Można przypuszczać, że mamy tu do czynienia z wielorakimi uwarunkowaniami praktyk lekturowych, a także różnymi kompetencjami cyfrowymi czytelników. Zakup książki w internetowej księgarni jest w gruncie rzeczy takim samym zakupem, jak każdy inny dokonany za pomocą tego medium, a logowanie się do platform zdalnego dostępu jest czynnością w znacznym stopniu zautomatyzowaną. Poszukiwanie w innych miejscach sieci zwykle wiąże się z nieco bardziej skomplikowanymi działaniami i zakłada chęć dotarcia do tytułu, którego albo nie ma w sprzedaży, albo z jakiegoś powodu czytelnik nie może nabyć.

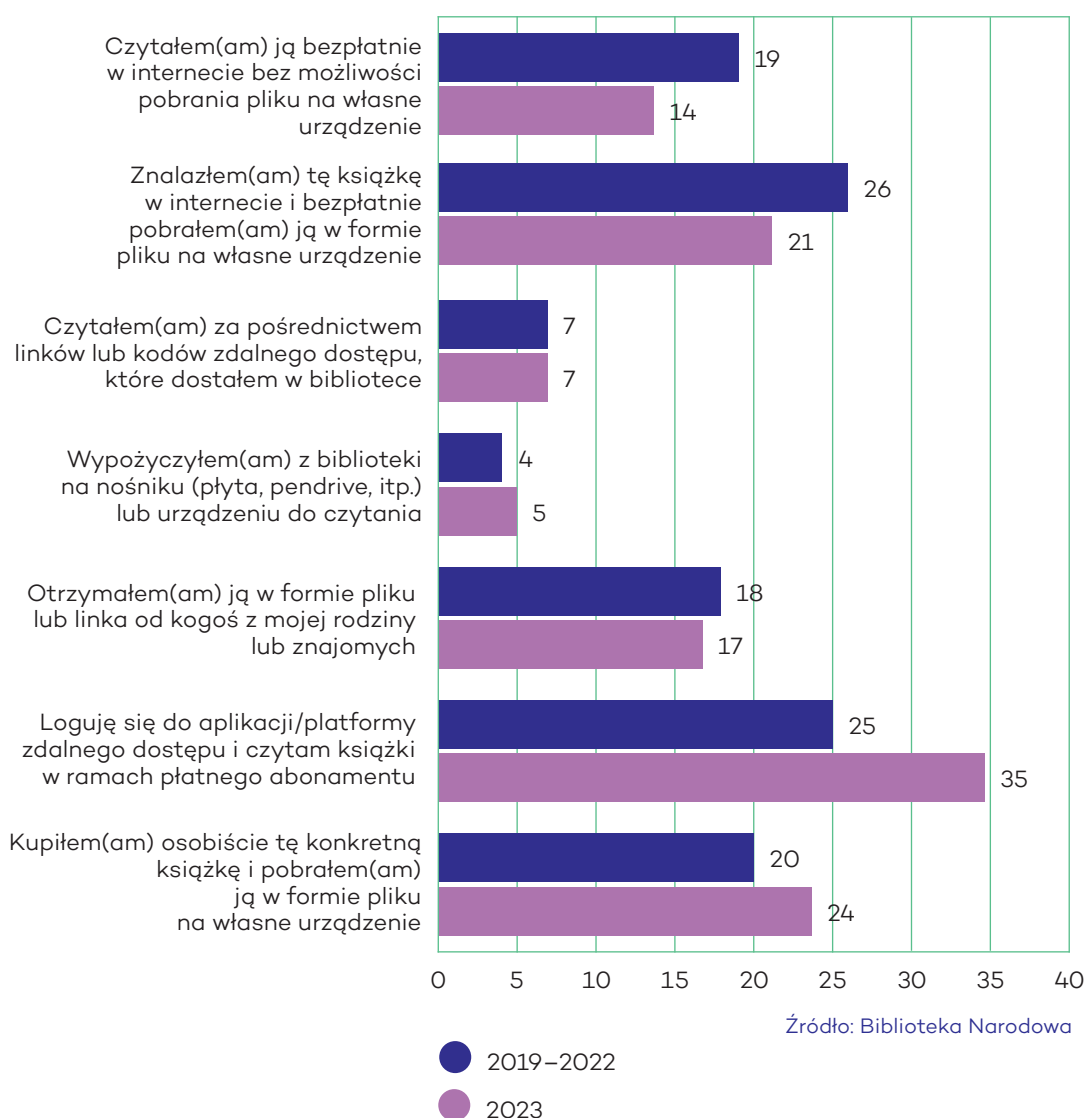
Zestawienie źródeł czytanych książek w formatach cyfrowych dowodzi, że – tak, jak ma to miejsce w przypadku drukowanych kodeksów – drogi książek do czytelników są wielorakie, ale akcenty rozkładają się inaczej. Zwraca uwagę mniejsza rola bibliotek oraz to, że osób korzystających z prywatnych abonamentów umożliwiających czytanie w streamingu jest wyraźnie więcej niż tych, którzy z usługi tej korzystają nieodpłatnie dzięki kodom dystrybuowanym przez biblioteki publiczne.

Z perspektywy czasu można też zauważyć, że źródła, o których tu mowa, są w różnym stopniu historyczne. Tym stosunkowo nowym, jak właśnie wspomniany streaming, towarzyszą te najstarsze, odkrywane przez pierwsze pokolenie użytkowników sieci, o czym traktował raport Biblioteki Narodowej sprzed przeszło dwóch dekad¹⁵. Stosunkowo mała liczba czytelników książek w formatach cyfrowych nie sprzyja formułowaniu jednoznacznych wniosków, można jednak zauważyć zarysowujące się pra-

¹⁴ Zob. M. Górska, *Przyjemność czytania, udręka wyboru. O niektórych technologiach wykrywalności i rekomendacji książek w sieci*, „Roczniki Biblioteczne” 2021, t. 65.

¹⁵ Zob. G. Straus, K. Wolff, S. Wierny, *Książka na początku wieku. Społeczny zasięg książki w Polsce w 2002 roku*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2004.

WYKRES 14. Źródła czytanych książek w formatach cyfrowych (co najmniej jedno wskazanie) w roku 2023 i w latach 2019–2022 (w procentach)

widłowości dotyczące związków typów czytanych publikacji i źródeł ich pochodzenia. Najbardziej zróżnicowane potrzeby czytelnicze zaspokajają platformy zdalnego dostępu, przy czym poszukuje się tu przede wszystkim szeroko rozumianej współczesnej literatury pięknej, zwłaszcza tej popularnej, a więc sensacyjno-kryminalnej i obyczajowej. Użytkownicy tego rodzaju streamingu – niezależnie od tego, czy sami za niego płacą, czy posługują się kodami otrzymanymi w bibliotece publicznej – nie czytają w ten sposób książek naukowych i popularnonaukowych. Takie publikacje są w przeważającej mierze samodzielnie znajdowane w internecie, a następnie pobierane na własny komputer, rzadziej – otrzymywane w formie plików od znajomych lub rodziny.

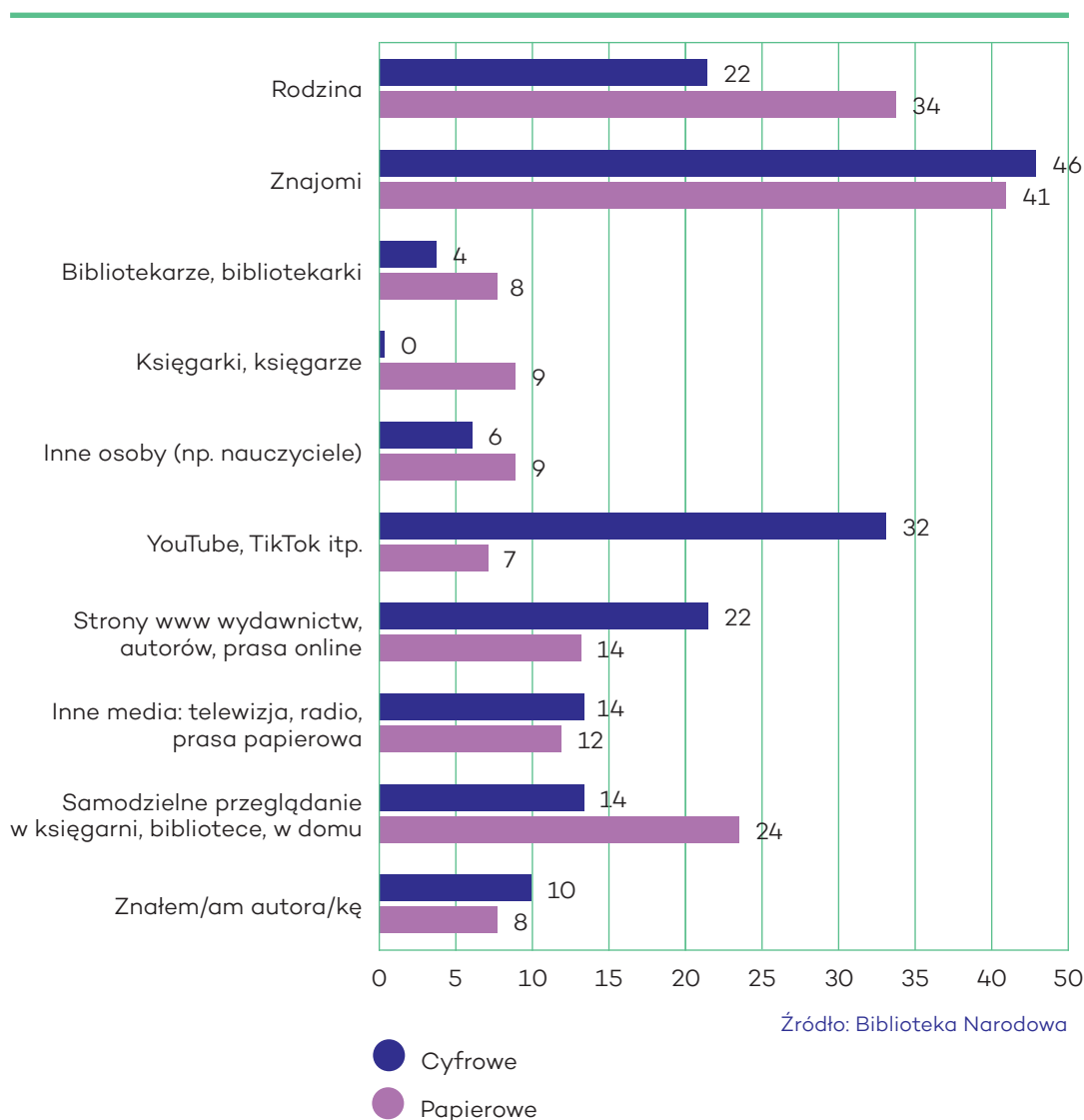
Nieodpłatne pobieranie książek z internetu to praktyka zdecydowanie bardziej popularna wśród mężczyzn niż wśród kobiet i to właśnie mężczyźni wyraźnie przeważają wśród osób czytających naukowe i popularnonaukowe książki w formatach cyfrowych. Korzystanie z platform zdalnego dostępu bardziej z kolei popularne jest wśród kobiet.

Inspiracje leżące u podstaw wyboru konkretnych tytułów książek czytanych na

ekranach są nieco inne niż w przypadku książek papierowych. Wprawdzie w obu sytuacjach na pierwszy plan wysuwają się znajomi, jednak można zaobserwować prawidłowość polegającą na tym, że źródła wiedzy o książkach czytanych w formatach cyfrowych same też wyraźnie częściej mają postać cyfrową – częściej wskazuje się strony www wydawnictw, autorek i autorów, prasę internetową, a także na treści dostępne w serwisach takich jak YouTube, TikTok, w tym te wytwarzane przez społeczność Booktoka. Z drugiej strony proporcjonalnie mniejszą rolę odgrywają rozmowy z rodziną, osobami sprzedającymi książki oraz bibliotekarkami i bibliotekarzami, a więc tymi ludźmi, których częściej spotyka się w sposób osobisty, niezapośredniczony przez internet.

Lektura książek w formatach cyfrowych jest praktyką, w przypadku której szczególnie dobrze widać różnice międzygeneracyjne. Czytają w ten sposób przede wszystkim ci, którzy przed ekranami spędzają stosunkowo dużo czasu, a więc osoby młode, zwłaszcza te, które jeszcze się uczą lub studiują.

WYKRES 15. Źródła wiedzy o czytanych książkach papierowych (N=869) i cyfrowych (n=60) (w procentach)

SPOŁECZNE OBIEGI KSIĄŻEK

Zofia Zasacka

SPOSOBY POZYSKIWANIA KSIĄŻEK – OBIEG KOMERCYJNY, TOWARZYSKI, DOMOWY, INSTYTUCJONALNY

W ogólnopolskim badaniu społecznego zasięgu książki podstawowym celem badawczym jest opis stanu kultury czytelniczej w Polsce, w tym obserwacja drogi książek do czytelników. W tym celu użyto pojęcia społecznych obiegu książki, które zostało zapożyczony od Stefana Żółkiewskiego i jego studiów poświęconych kulturze literackiej w określonym społeczno-kulturowym kontekście¹. W ujęciu tym uwzględnione są społeczne funkcje literatury i komunikacji, która nadaje sens praktykom czytelniczym.

W prezentowanym badaniu społeczny obieg książki opisują **dane o typach czytanych książek, a także źródłach informacji o nich czy sposobach ich pozyskiwania**². Przeprowadzone analizy wskazują na różne rodzaje publiczności czytelniczej, które wyróżnia pewna kultura literacka, gusty i kompetencje oraz oczekiwania czytelnicze³ przypisane do kreślonego typu książek. Z kolei „dany obieg literacki jest skorelowany z odpowiednią odmianą twórczości adresowanej do jego czytelników”⁴. Przedstawione analizy pokazują, jak społeczne obiegi książki mogą być związane z określonymi społecznymi funkcjami literatury.

¹ S. Żółkiewski, *Kultura literacka (1918–1932)*, Wrocław 1973.

² Z. Zasacka, *Czytelnicy i społeczne obiegi książek*, „Studia de Cultura” 15(2) 2023.

³ Por. R. Handke, *Kategoria horyzontu oczekiwań odbiorcy a wartościowanie dzieł literackich*, w: *Problemy odbioru i odbiorcy a wartościowanie dzieł literackich*, Wrocław 1977, s. 93–104.

⁴ M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 2000, s. 348.

Poniższa tabela prezentuje, jak często w ciągu ostatnich pięciu lat badani czytelnicy korzystali z poszczególnych sposobów pozyskiwania **książek czytanych w wersji drukowanej na papierze**. Warto odnotować: 98 czytelników czytało książki drukowane, 7 – czytało książki tylko albo również w wersji elektronicznej, natomiast **94 wszystkich czytanych książek były to egzemplarze papierowe**. Przedstawione tu analizy dotyczą książek czytanych na papierze.

Warto przypomnieć, że obserwowane lata obejmują czas pandemii COVID 19, okres szczególnie dla codziennych przyzwyczajzeń i praktyk. Stale najważniejszym źródłem czytanych lektur są zakupy. Nie rozstrzygamy, w jaki sposób i gdzie dokonano zakupu książki. Taki obieg książki ma **charakter komercyjny**. W 2023 roku pomimo inflacji i wzrostu cen **czytelnicy jeszcze chętniej niż w poprzednim sezonie kupowali książki papierowe (wykres bb)**. Zakupy książkowe są popularne wśród wszystkich czytelników, niezależnie od ich płci. Nieco częściej kupują osoby w wieku 25–39 lat, z kolei rzadziej badani z najstarszych pokoleń oraz nastolatki. Najwięcej kupujących książki znajdujemy wśród czytających książki mężczyźni mieszkających w miastach powyżej 500 tysięcy mieszkańców – aż 65. Osoby, które bardzo lubią czytać szczególnie chętnie kupują książki – 57 takich osób kupiło przeczytaną potem lekturę.

Kolejne trzy sposoby pozyskiwania czytanych lektur są skorelowane z obecnością praktyk czytelniczych w świecie społecznym czytelnika. Są to: pożyczanie książek od członków rodziny, następnie od znajomych i przyjaciół oraz otrzymywanie książki w prezencie. W tych trzech sposobach pozyskiwania lektur decydujące jest to, na ile w interakcjach z bliskimi osobami: członkami rodziny, przyjaciółmi i znajomymi obecne są praktyki lekturowe – rozmowy, wzajemne rekomendacje, wymiana informacji, opinii i samych książek, obdarowywanie się książkowymi prezentami (tabela zz, wykres bb). Istotne, że są to interakcje bezpośrednie, *face-to-face*, bo przekazanie egzemplarza książkowego na ogół takich wymaga, nawet jeśli wcześniejsza komunikacja odbywała się w mediach społecznościowych. To są kluczowe wzmocnienia i zachęty do czytania. Nazwijmy taki atrybut krążenia lektur **towarzyskim obiegiem książki**.

Obserwując społeczno-demograficzne zróżnicowanie sposobów zdobywania książek: pożyczania od innych i otrzymywania w formie prezentów, widzimy, że wiek i płeć różnicują intensywność relacji książkowych. Na przykład chłopcy w wieku 15–18 lat objęci badaniem (należy zaznaczyć, że w zrealizowanej próbie badawczej stanowią nieliczną grupę) nie uczestniczą w obiegu relacyjnym, nie pożyczają książek od innych osób, także rzadko otrzymują lektury w prezencie, dużo rzadziej niż ich rówieśnice⁵. W efekcie czytają przede wszystkim lektury szkolne, mając mało samodzielnych wyborów lekturowych. Dziewczęta i kobiety częściej mają okazję wymieniać się książkami

⁵ Jest to zgodne z innymi badaniami czytelnictwa wśród młodzieży, które dowodzą, że chłopcy znacznie częściej niż dziewczęta w ogóle nie czytają lektur, co jest przede wszystkim wynikiem tego, że znacznie rzadziej niż rówieśniczki czytają książki poza szkołą, z własnego wyboru. Por. Z. Zasacka, *Czytelnictwo młodzieży szkolnej 2017*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2020, t. LI, s. 11–243.

z innymi, z członkami rodziny, a zwłaszcza ze znajomymi i koleżankami, a najaktywniejsze w takich wymianach są czytelniczki w wieku 40–59 lat. Natomiast szczególnie często prezentami książkowymi są obdarowywani najstarsi czytelnicy, powyżej 70 roku życia – aż 47 takich osób. Kobiety, niezależnie od wieku, liczniej niż mężczyźni uczestniczą w relacyjnym obiegu książki, zwłaszcza we wzajemnej wymianie książkami.

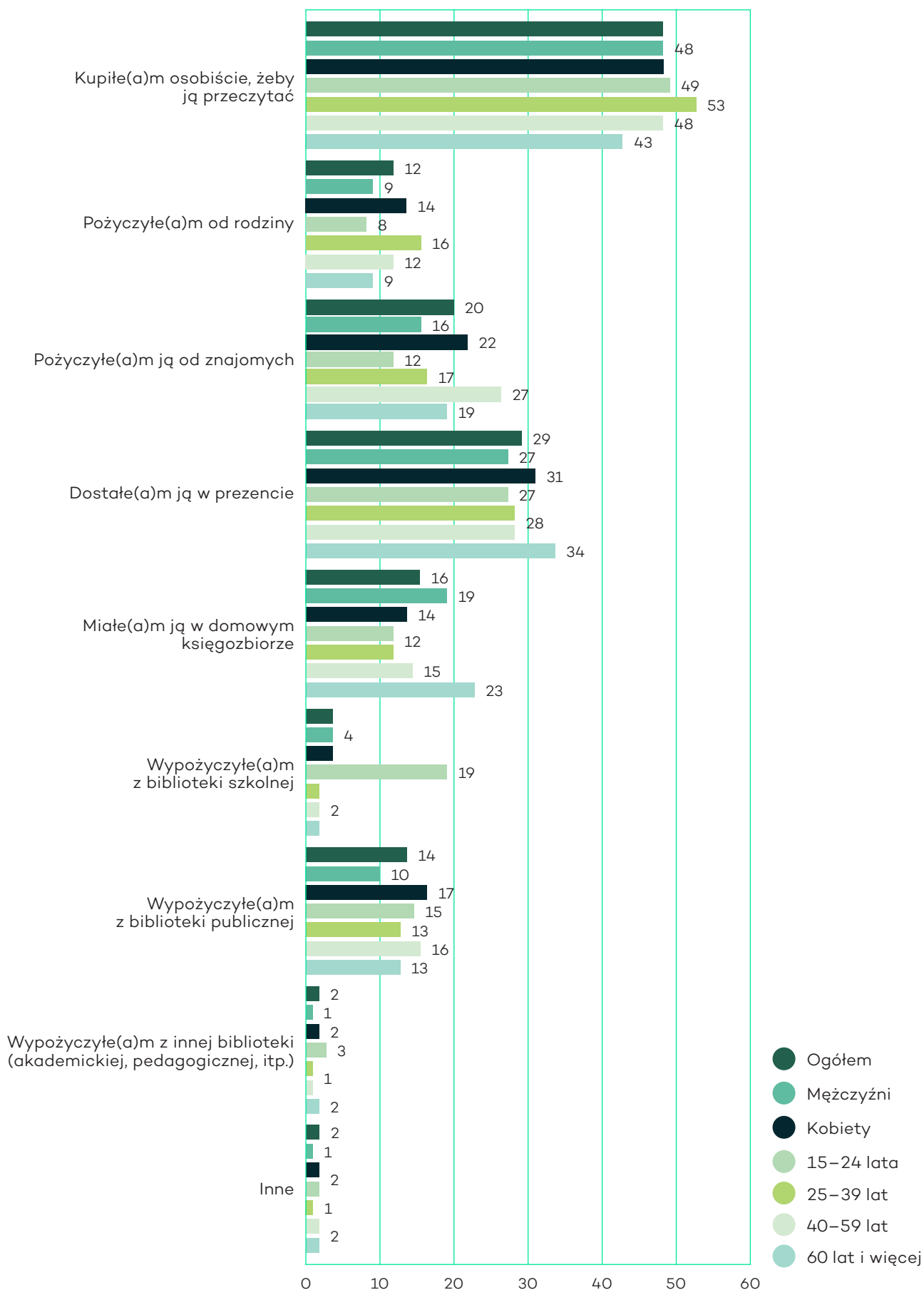
TABELA 5: Sposoby zaopatrywania się w książki w latach 2019–2023 (w procentach)⁶

Źródło pochodzenia czytanych książek	2019	2020	2021	2022 marzec	2022	2023
Kupił(a)m osobiście, żeby ją przeczytać	40	45	40	39	36	48
Pożyczył(a)m od rodziny, od znajomych, koleżanki/kolegi	34	32	30	32	37	29
W tym: pożyczył(a)m od rodziny	-	-	-	-	18	12
W tym: pożyczył(a)m od znajomych, koleżanki/kolegi	-	-	-	-	22	20
Dostał(a)m ją w prezencie	30	34	32	31	32	29
Miał(a)m ją w domowym księgozbiorze	19	20	17	20	20	16
Wypożyczył(a)m z biblioteki szkolnej	5	5	6	7	5	4
Wypożyczył(a)m z biblioteki publicznej	18	14	13	13	12	14
Wypożyczył(a)m z innej biblioteki	5	4	4	4	3	2
Inne	1	1	-	0	1	2
Trudno powiedzieć/nie pamiętam	1	1	1	1	2	1
Brak danych – nie zaznaczono dla żadnej wymienionej książki	3	4	3	3	2	2
Ogółem	100	100	100	100	100	100
Liczebność	1166	853	675	758	687	869

Kolejne źródło czytanych książek **to domowy księgozbiór**, a obieg książki polegający na czerpaniu książek z domowych księgozbiorów możemy **nazwać domowym** – skorzystało z niego 16 czytelników, częściej mężczyźni (19) niż kobiety (14) oraz najczęściej (23) czytelnicy w wieku powyżej 60 lat. Prawdopodobieństwo znalezienia lektury w domowej bibliotece rośnie wraz z jej zasobnością, np. 32 osób mających w domu co najmniej 200 książek sięgnęło po jedną z nich.

⁶ Podstawa: Osoby, które odpowiedziały, że w ciągu ostatnich 12 miesięcy czytały książki. Kolorem zaznaczono różnice istotne statystycznie, na poziomie istotności 0,05.

WYKRES 16. Płeć i wiek czytelników a sposoby zaopatrywania się w książki, N=869 (w procentach)

Źródło: Biblioteka Narodowa

Kolejny atrybut społecznego obiegu książki to korzystanie z instytucji, które książki udostępniają, a więc bibliotek. **Nazwijmy go zatem instytucjonalnym. Wypożyczenia z bibliotek publicznych to źródło lektur dla 14% czytelników**, tradycyjnie częściej kobiet (17%) i to przede wszystkim w wieku 40–49 lat (aż 21% kobiet z takiego przedziału lat wypożyczyło stamtąd książki) niż mężczyzn (10% męskich czytelników), (wykres 16). Trzeba jednak podkreślić, że w porównaniu z wynikiem badania z poprzedniego roku zwiększyło się prawdopodobieństwo wypożyczenia lektury z biblioteki publicznej przez mężczyzn.

W 2023 roku wyróżnili się pod tym względem nastoletni chłopcy (jest to nieliczna grupa wśród badanych), czytający przede wszystkim lektury szkolne – stosunkowo często korzystają oni z bibliotek, co drugi wypożyczył czytaną lekturę z biblioteki szkolnej, a co czwarty z biblioteki publicznej. Biblioteki szkolne to źródło czytanych lektur dla 38 badanych uczniów w wieku 15–18 lat, pozostali czytelnicy bardzo rzadko znajdowali tam swoje lektury – stanowili tylko 3 osób deklarujących czytanie książek (wykres 16).

Podsumujemy obserwacje dotyczące zaopatrywania się w książki drukowane w 2023 roku:

- Czytelnicy najliczniej kupują książki, zwłaszcza osoby bardzo lubiące czytać, aktywne zawodowo i mieszkające w wielkich miastach. **Obieg komercyjny, który oznacza kupowanie książek**, wykorzystują pasjonaci lektury.
- **Obieg towarzyski** łączy zwłaszcza czytelników czytających spontanicznie, z własnego wyboru. Polega na możliwości bezpośredniej wymiany książkowej między czytelnikami z rodziny, a także – zwłaszcza – z kręgów koleżeńskich i przyjacielskich. Jest częściej stosowany przez czytelniczki, szczególnie te aktywne zawodowo.
- Prezent książkowy to stale bardzo ważne paliwo **towarzyskiego obiegu** książki dla czytelników z różnych pokoleń, zwłaszcza najstarszych. Jedynie nastoletni chłopcy bardzo rzadko dostają książkowe prezenty.
- Odsetek czytelników korzystających z **instytucjonalnego obiegu książki**, to znaczy m.in. z bibliotek publicznych, utrzymuje się w ciągu ostatnich czterech lat na podobnym poziomie. Nadal kobiety częściej niż mężczyźni odwiedzają biblioteki.
- Zaobserwowano jednak **wzrost uczestnictwa mężczyzn w obiegu instytucjonalnym książki. Co dziesiąty męski czytelnik znalazł czytane lektury w bibliotece publicznej**, w tym 23 nastolatków i 11 mężczyzn w wieku 25–39 lat. Jest to ważny sygnał, że biblioteki mogą być atrakcyjne dla młodych mężczyzn.
- Domowe biblioteki to również bardzo ważne ogniwo obiegu książki. Korzystanie z domowych zasobów książkowych świadczy o **domowym obiegu książki**. Szansa na znalezienie odpowiedniej lektury w domowym księgozborze wzrasta wraz z jego zasobnością.

BIBLIOTEKI A CZYTELNICZTWO

Izabela Koryś

Niewiele wiadomo o osobach korzystających z bibliotek publicznych¹ z uwagi na fakt, że skromne informacje raportowane w statystykach GUS (tj. struktura wieku oraz przynależność do grupy „uczących się”, „pracujących” oraz „innych”) dotyczą wyłącznie czytelników, czyli użytkowników zarejestrowanych, przynajmniej raz w ciągu roku wypożyczających coś na zewnątrz. Osoby, które przychodzą do bibliotek w innych celach niż wypożyczenie książek do domu, np. po to, aby wziąć udział w organizowanym przez bibliotekę spotkaniu, przejrzeć bieżącą prasę, wykorzystać możliwość pracy lub nauki w ciszy i skupieniu w czytelni, czy chociażby spędzić z dziećmi czas na turnieju planszówek lub innych zajęciach, figurują jedynie w łącznej liczbie odwiedzin i pozostają „niewidoczne” w statystykach. Jedynym źródłem wiedzy o profilu społeczno-demograficznym osób korzystających z bibliotek są badania sondażowe: coroczne badanie czytelnictwa Biblioteki Narodowej oraz prowadzone w cyklu 5-letnim badanie uczestnictwa ludności w kulturze GUS.

Jedną ze stałych prawidłowości obserwowanych w badaniach czytelnictwa realizowanych przez Bibliotekę Narodową jest wyraźny spadek liczby mężczyzn deklarujących odwiedzin w bibliotekach po zakończeniu nauki i rozpoczęciu aktywności zawodowej. W najmłodszej grupie wiekowej 15–24 lat, korzystanie z bibliotek jest jeszcze względnie egalitarne – odwiedzin w różnego typu placówkach bibliotecznych (szkolnych, akademickich, publicznych itp.) deklaruje około jedna trzecia młodych mężczyzn i kobiet, co

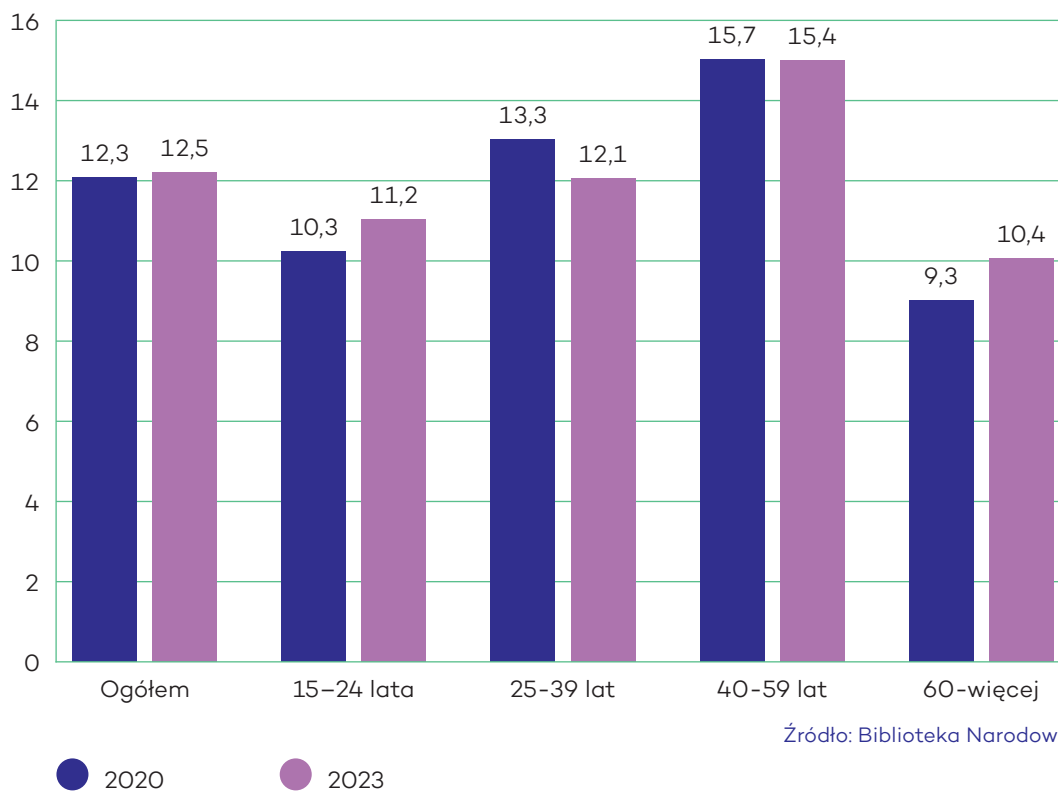
¹ Jeszcze mniej wiadomo o czytelnikach bibliotek naukowych i pedagogicznych, ponieważ w ich przypadku zbiera się tylko informacje o tym, czy należą do grupy: „studentów”, „nauczycieli”, „pracowników uczelni” lub „pozostałych”.

w znacznej mierze związane jest z kontynuowaniem przez nich edukacji i korzystaniem z bibliotek szkół średnich i wyższych. Podczas jednak, gdy kobiety w kolejnych fazach życia kontynuują korzystanie z bibliotek publicznych na zbliżonym, a nawet nieco wyższym poziomie niż w najmłodszej grupie wiekowej 15–24 lat, to udział mężczyzn korzystających z bibliotek publicznych wyraźnie maleje.

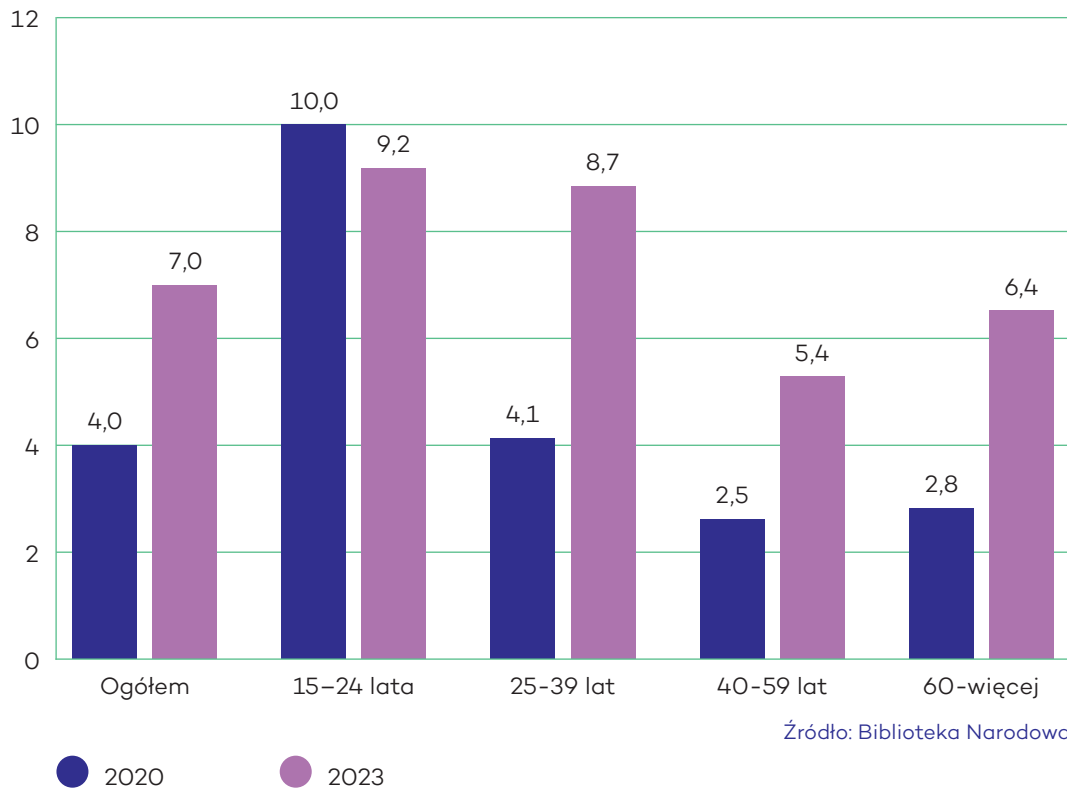
W tym kontekście warto podkreślić zmianę, jaka zaszła między rokiem 2020 a 2023, kiedy na fali popandemicznego powrotu do korzystania z bibliotek, wzrósł odsetek odwiedzających je mężczyzn, a w grupach aktywnych zawodowo (25–39; 40–59; 60+) **uległ on nawet podwojeniu**, przy jednoczesnym braku istotnych zmian w tej mierze wśród kobiet (różnica między 2020 a 2023 rokiem nie przekracza jednego punktu procentowego, ani dla ogółu kobiet, ani w grupach wieku). Okazało się, że wpisany w Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa wymóg otwarcia bibliotek publicznych w co najmniej połowę sobót w ciągu roku **poszerzył dostępność bibliotek dla osób aktywnych zawodowo**, zwiększając tym samym ich **genderową inkluzywność**.

Największy wzrost korzystania z bibliotek publicznych (o 4,6 punktu procentowego) miał miejsce w grupie mężczyzn w wieku 25–39 lat, czyli osób potencjalnie wychowujących małe dzieci. Jest to o tyle istotne, że męski wzór osobowy i aktywne zaangażowanie ojców w socjalizację czytelniczą sprzyjają wyrobieniu i utrwaleniu nawyków czytelniczych wśród dzieci, zwłaszcza chłopców.

Odsetek kobiet deklarujących odwiedziny w bibliotekach publicznych w latach 2020 i 2023 w podziale na grupy wieku (w procentach)

Odsetek mężczyzn deklarujących odwiedziny w bibliotekach publicznych w latach 2020 i 2023 w podziale na grupy wieku (w procentach)

ŹRÓDŁA INFORMACJI O KSIĄŻKACH – GENERACYJNA ZMIANA

Zofia Zasacka

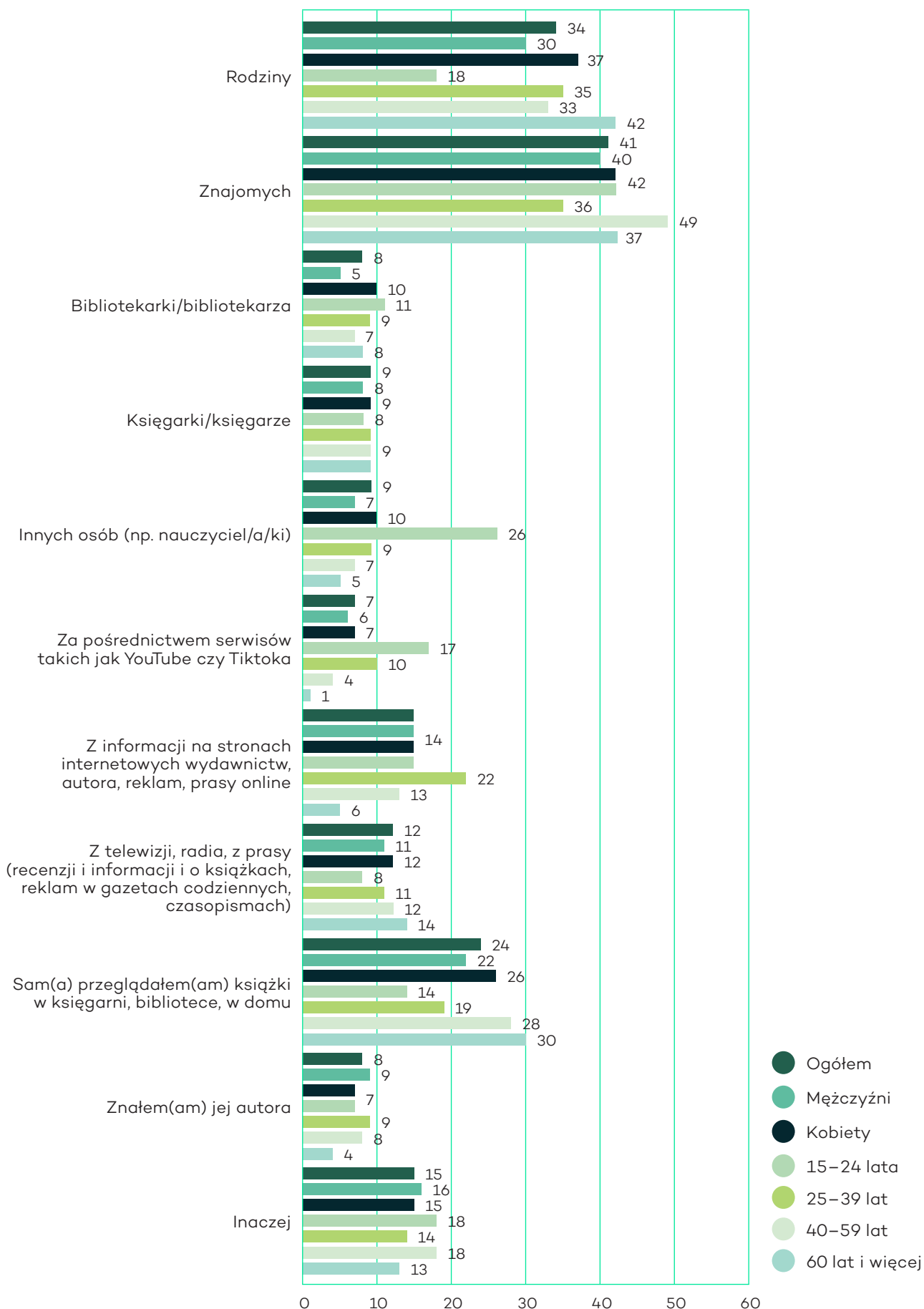
Kolejne ogniwo społecznego obiegu książek tworzą sposoby pozyskiwania informacji i opinii o czytanych książkach. Są one skorelowane ze źródłami czytanych lektur. Najważniejsze informacje wspierające wybór lektury to te, które pochodzą od bliskich osób, w pierwszym rzędzie od kolegów i przyjaciół (dla 41% czytelników; w podobnym stopniu dla kobiet i mężczyzn) (wykres 17), a następnie (dla 34% czytelników, częściej dla kobiet) od członków rodziny (wykres 17). Ten sposób charakteryzuje towarzyski obieg książek.

Kolejne źródła wiedzy o książkach są związane z **instytucjonalnym obiegiem książek**. Uczniom – 41% osób w wieku 15–18 lat deklarujących czytanie książek – nauczyciel służył radą o tym, co należy czytać. Bibliotekarki i bibliotekarze byli pomocni przy wyborze książki dla co dziesiątej czytelniczki (ale już tylko dla 5% mężczyzn), księgarze natomiast – podobnie często zarówno w przypadku kobiet, jak i mężczyzn (wykres 17).

Coraz większe znaczenie, szczególnie po okresie pandemii COVID 19, dla kształtowania preferencji czytelniczych, zwłaszcza młodych odbiorców, mają serwisy czytelnicze typu Wattpad i tworzące się wokół nich publiczności czytelnicze wykorzystujące media społecznościowe¹. Pojawiają się ekspansywne postacie influencerów i recenzentów,

¹ B. K. Wiederhold, *BookTok Made Me Do It: The Evolution of Reading*, „Cyberpsychology, behavior and social networking” 2022, nr 25(3), s. 157–158. <https://doi.org/10.1089/cyber.2022.29240.editorial> [dostęp: 23.02.2024]; A. Wallace, „BookTok: is the hype actually worth it?” *Her Campus* (February 24, 2023) [dostęp: 23.02.2024]; <https://www.hercampus.com/school/odu/booktok-is-the-hype-actually-worth-it> [dostęp: 22.02.2024].

WYKRES 17. Płeć i wiek czytelników a sposoby zaopatrywania się w książki, N=869 (w procentach)

Źródło: Biblioteka Narodowa

aktywnych np. na BookToku. Promując czytanie i książki, funkcjonują nie tylko spontanicznie, ale też współpracują z wydawnictwami².

W prezentowanym badaniu stanu czytelnictwa w 2023 roku po raz pierwszy uwzględniono dodatkowe sposoby pozyskiwania informacji o książkach, które są związane z internetowymi ogniwami społecznego obiegu książki (tabela 6). Są to: multimedialne podcasty, vlogi, krótkie filmy, wpisy influencerów rekomendujące książki i czytanie na platformach takich jak: TikTok, gdzie obecna jest społeczność BookTok, BookTube na YouTube, czy też na Instagramie. Taki obieg informacji o książkach nazwany tu został jako **#influencerski**. Badanie odnotowało grupę 7% czytelników korzystających z tego źródła opinii o książkach. Wiek czytelników najmocniej zróżnicował skłonność do pozyskiwania opinii w ten sposób. Taką możliwość wskazało 17% czytelników w wieku 15–24 lat, 10% czytelników w wieku 25–39 lat i tylko sporadycznie – 2% czytelników w wieku powyżej 40 lat. **Ujawnia się tutaj generacyjna zmiana w formach społecznej komunikacji i informacji o książkach.** W **#influencerskim obiegu książki** uczestniczą tylko najmłodsze generacje czytelników, wiek 40 lat przynosi już cezurę (wykres 17).

Kolejne źródło wiedzy o czytanych lekturach też mieści się w internetowej sieci – jest prowadzone przez wydawnictwa albo prasę online, bądź też na stronach autora – są to często hiperteksty lub tradycyjne recenzje, jednak nie mają charakteru społecznościowego. Stanowi ono **o internetowym obiegu książki**. Z tego typu przekazów o książkach korzystało 14% czytelników: najwięcej osób w wieku 25–39 lat – 22%, w wieku 40–59 lat tylko 13%, a jedynie nieliczni (2%) wśród czytelników w wieku powyżej 60 lat (wykres 17). Również ten sposób poszukiwania inspiracji lekturowych jest **uwarunkowany generacyjnie** i związany z biograficznymi doświadczeniami korzystania z mediów cyfrowych.

Trzecie medialne źródło informacji o czytanych lekturach to artykuły i reklamy dostępne w tradycyjnej, drukowanej prasie, audycje radiowe i telewizyjne. Należy ono do **analogowego obiegu książki**. W tym przypadku zróżnicowanie generacyjne w korzystaniu z takich źródeł uległo odwróceniu. Wśród odbiorców mediów tradycyjnych (prasy, radia, TV)³ i obecnych tam opinii o książkach nastolatkiem byli obecni tylko sporadycznie (3%), również młodzi dorośli rzadko korzystali z tego typu źródeł (5% czytelników w wieku 19–25 lat), kolejna grupa wiekowa (25–59 lat) była już większa (11%) i jeszcze nieco większa (14%) to najstarsze pokolenia.

² W. Adamus, *BookTok kazał mi to przeczytać*, <https://krytykapolityczna.pl/kultura/czytaj-dalej/magdalena-adamus-booktok-co-czytaja-nastolatki/> [dostęp: 23.02.2024].

³ A. Adamski, *Media w analogowym i CYFROWYM świecie. Wpływ cyfrowej rewolucji na rekonfigurację komunikacji społecznej*, Warszawa 2012.

TABELA 6: Źródła informacji o czytanych książkach w latach 2020–2023⁴ (w procentach)

Źródła informacji o czytanych książkach w latach 2020–2023	2020	2021	2022 marzec	2022	2023
Rodzina	38	28	32	43	34
Znajomi	49	44	50	54	41
Bibliotekarka/bibliotekarz	9	9	10	10	8
Księgarka/księgarz	10	7	8	9	9
Inne osoby (np. nauczyciel/ka)	9	6	7	8	9
Za pośrednictwem serwisów takich jak YouTube czy Tiktok	-	-	-	-	7
Informacje na stronach internetowych wydawnictw, autora, reklamy, prasa online	23	20	18	17	14
Z innych mediów: telewizji, radia, z prasy (recenzje i informacje o książkach, reklamy w gazetach codziennych, czasopismach)	8	5	5	6	12
Sam(a) przeglądałem(am) książki w księgarni, bibliotece, w domu	23	24	24	22	24
Znałem(am) jej autorkę/autora	12	15	16	13	8
Inaczej	4	2	2	3	15
Ogółem	100	100	100	100	100
Liczebność	853	675	758	687	869

WYBORY CZYTELNICZE POLAKÓW W 2023 ROKU

Wybory czytelnicze Polaków zostały w 2023 roku, zgodnie ze stosowaną metodologią badań czytelnictwa BN, poddane szczegółowej analizie. Przyjrano się tematyczno-genologicznemu zróżnicowaniu wyborów lekturowych i ich społeczno-demograficznym uwarunkowaniom. Wyróżniono 16 rozłącznych kategorii opisujących strukturę wyborów książkowych (tabela 6.). Pytanie⁵ miało charakter otwarty, odpowiedzi respondentów dotyczące tytułów i autorów książek były kodowane „metodą sędziów kompetentnych”. Podstawowe kryterium klasyfikacji ma charakter tematyczno-gatunkowy. Wyodrębnione typy książek powstały jako wypadkowa kryteriów literaturoznawczych, estetyczno-formalnych, krytyki literackiej i wieloletnich doświadczeń badań czytelnictwa dorosłych Polaków, młodzieży i dzieci, które dokumentują sposoby opisywania książek przez samych czytelników i ich wyobrażeń o czytanych lekturach, aktualizowanych danymi z rynku książki o nowościach trafiających do społecznego obiegu czytelniczego. Należy przypomnieć, że pytanie o czytane książki ma charakter inkluzyjny, to znaczy obejmuje wszystkie sytuacje komunikacji czytelniczej: w ramach obowiązków edukacyjnych, zawodowych i poza nimi. Uwzględniana jest więc nie tylko perspektywa eksperta, ale też czytelnika i ramy sytuacyjne odbywanej lektury.

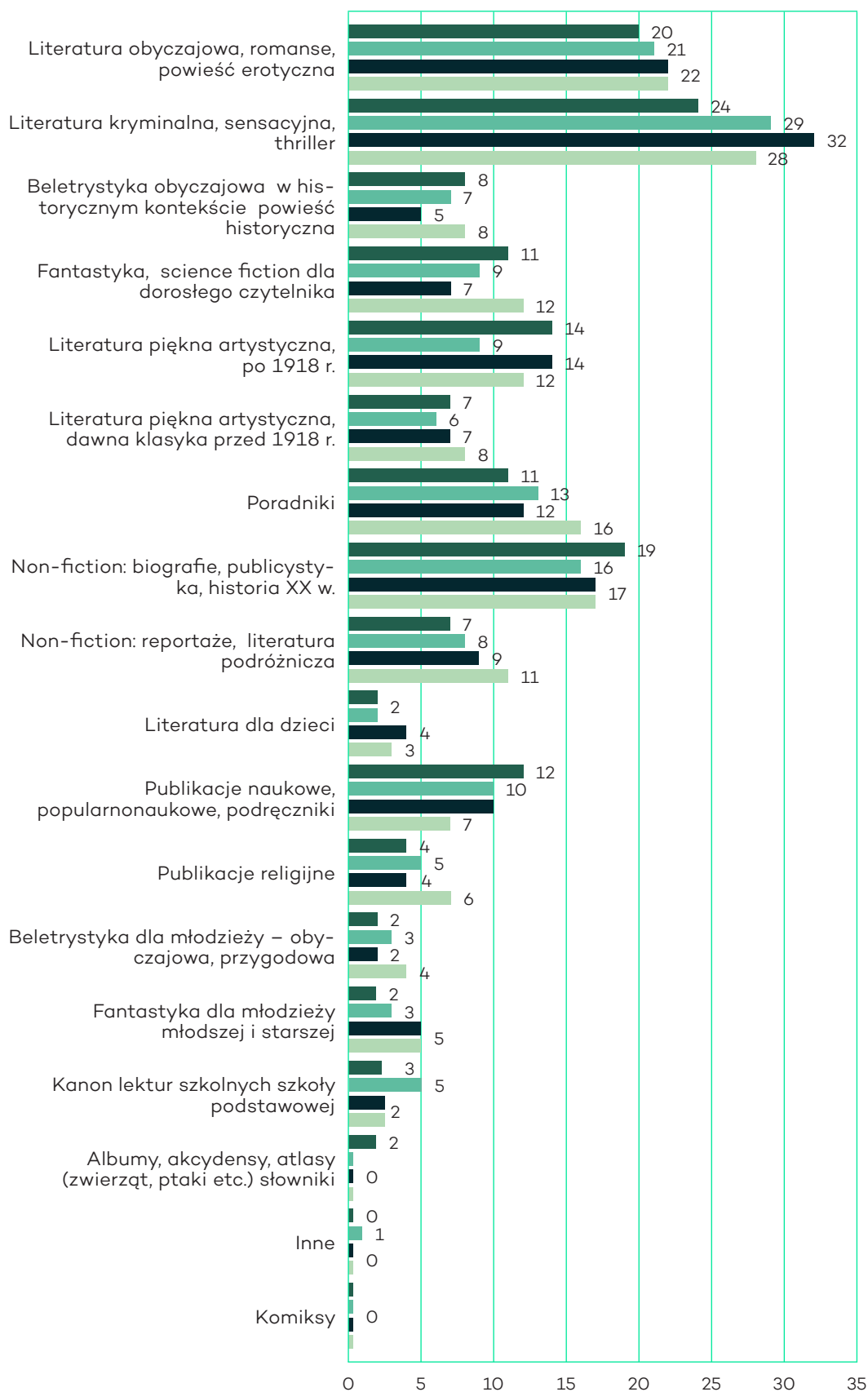
⁴ Podstawa: osoby, które odpowiedziały, że w ciągu ostatnich 12 miesięcy czytały książki.

⁵ Pytanie brzmiało: „Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy, tzn. od listopada 2019 do listopada 2020 r., czytał(a) Pan(i), w całości lub fragmencie, albo przeglądał(a) Pan(i) jakieś książki?”

Prezentacja wyborów czytelniczych, uporządkowanych według przyjętej metody ich klasyfikacji, pokazuje szczegółowy rozkład frekwencji występowania poszczególnych typów książek i w ich ramach wybieranych tytułów oraz reprezentowanej przez nie tematyki. Kompletna mapa czytelniczych wyborów (uchwyconych dzięki deklaracjom badanych osób potwierdzających czytanie książek) pozwala zidentyfikować najpopularniejsze tytuły, ich autorów oraz najchętniej czytane przez Polaków typy książek, a także ich miejsce w społecznych obiegach czytelniczych⁶. W prezentowanej analizie uwzględnione zostało społeczno-demograficzne zróżnicowanie gustów i oczekiwań czytelniczych. Ta sama metoda wyróżniania czytanych autorów, stosowana w kolejnych ogólnopolskich badaniach czytelnictwa książek, pozwala na obserwację trendów w społecznych preferencjach lekturowych (wykres 18).

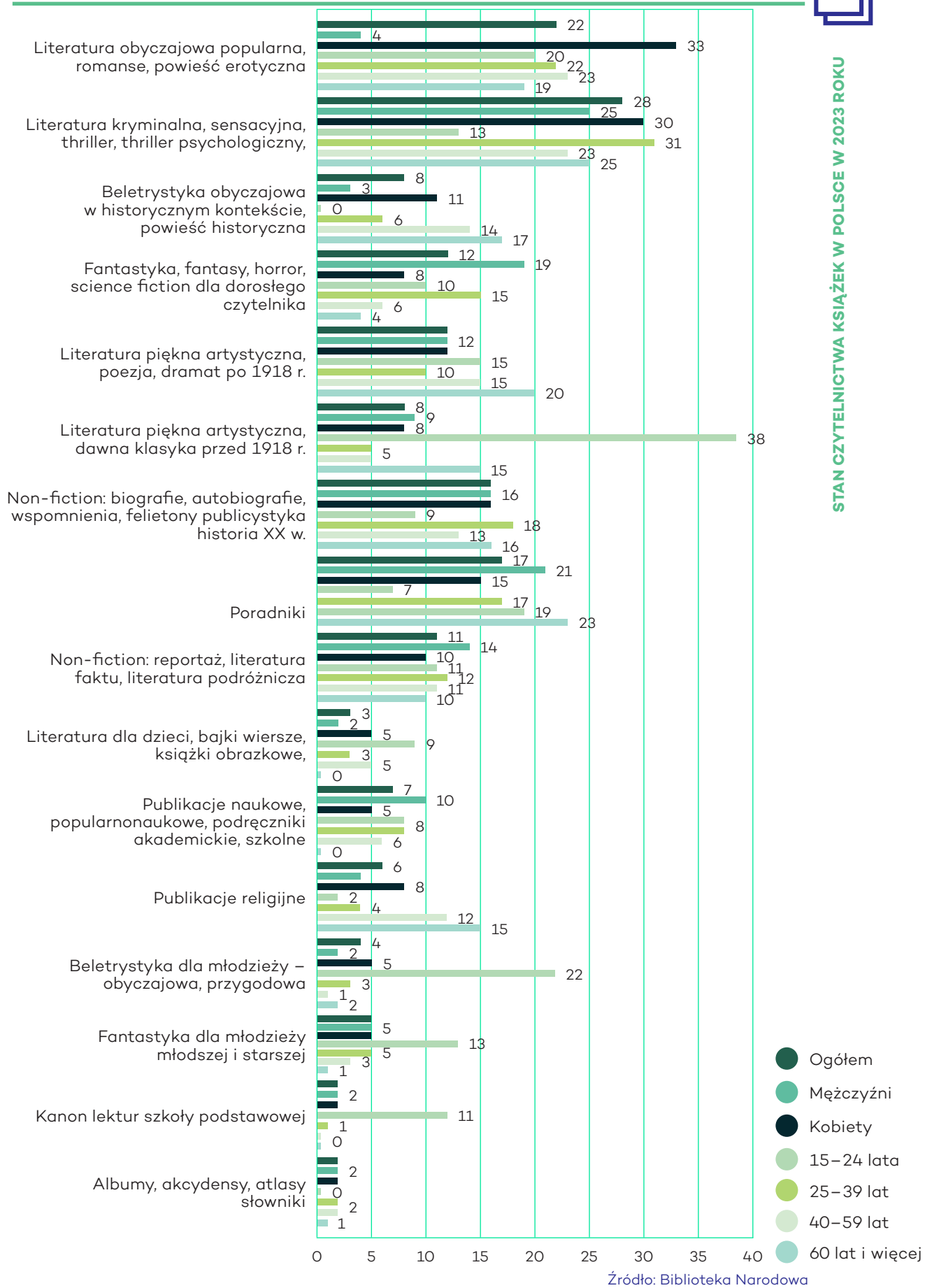
⁶ K. Dmitruk, *Kultura popularna – obieg – literatura*, „Literatura i Kultura Popularna” 1992, t. 2, s. 13.

WYKRES 18. Najpoczytniejsze typy czytanych książek w latach 2020–2023 (w procentach)

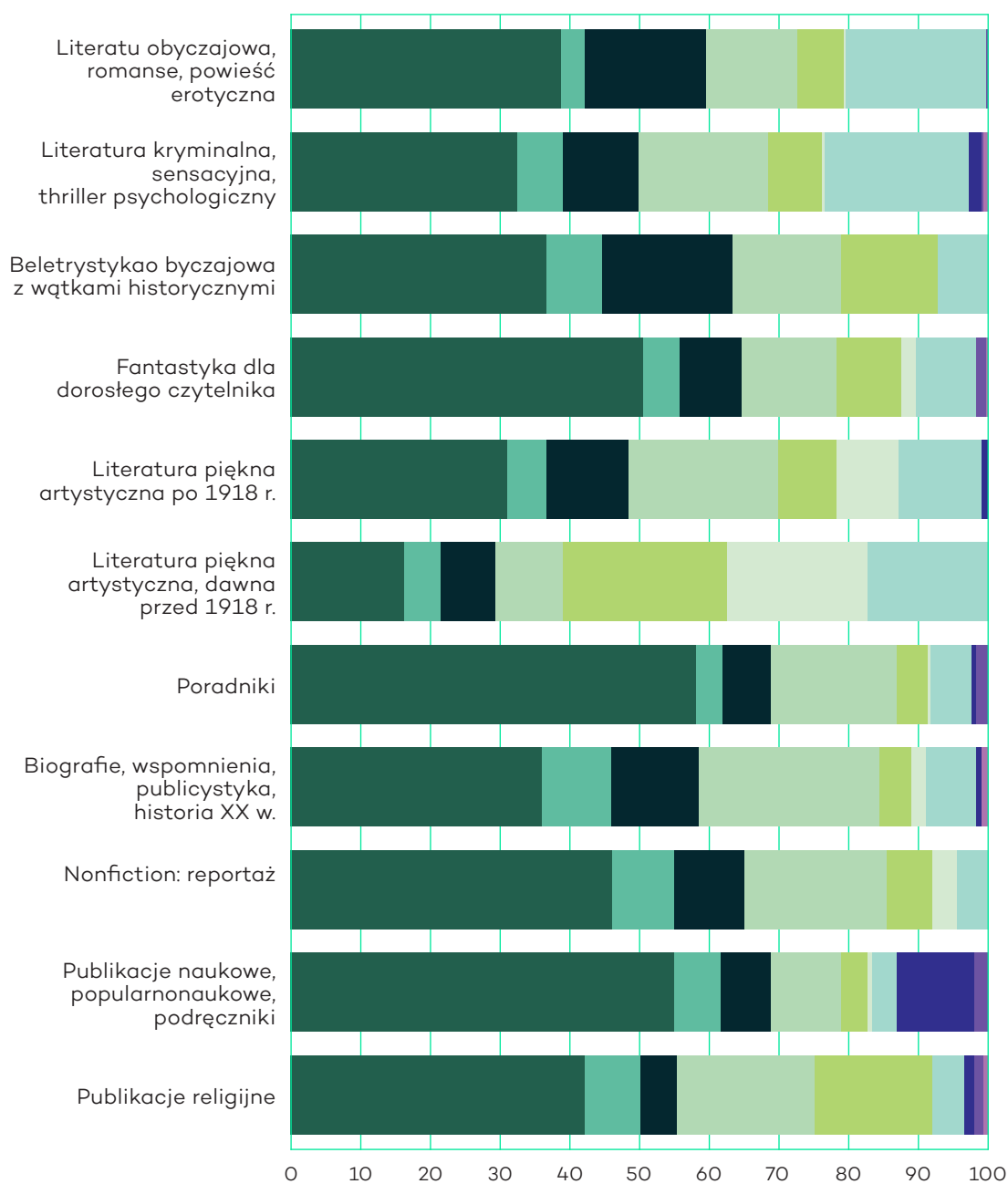

Źródło: Biblioteka Narodowa

WYKRES 19. Płeć i wiek czytelników a typy czytanych książek w 2023 roku, N=869 (w procentach)

WYKRES 20. Najpoczytniejsze typy książek i sposoby ich pozyskiwania, N=1968 (liczba wskazanych książek) (w procentach)

Źródło: Biblioteka Narodowa

- Kupiłem(a)m osobiście, żeby ją przeczytać
- Pożyczyłem(a)m od rodziny
- Pożyczyłem(a)m ją od znajomych, koleżanki\kolegi
- Dostałem(a)m ją w prezencie
- Miałem(a)m ją w domowym księgozborze
- Wypożyczyłem(a)m z biblioteki szkolnej
- Wypożyczyłem(a)m z biblioteki publicznej
- Wypożyczyłem(a)m z innej biblioteki
- Inne (jakie?)
- Trudno powiedzieć\ nie pamiętam

WYKRES 21. Źródła wiedzy o typach czytanych książek N=2093 (liczba wskazanych książek) (w procentach)

Źródło: Biblioteka Narodowa

- Literatura obyczajowa, romanse, powieść erotyczna
- Literatura kryminalna, sensacyjna, thriller, thriller psychologiczny, powieść detektywistyczna
- Beletrystyka obyczajowa z wątkami historycznymi
- Fantastyka dla dorosłego czytelnika
- Literatura piękna wysoko-artystyczna po 1918 r.
- Literatura piękna artystyczna, dawna przed 1918 r.
- Poradniki
- Biografie, wspomnienia, publicystyka, historia XX w.
- Non-fiction: reportaże
- Publikacje naukowe, popularnonaukowe, podręczniki akademickie

POWIEŚCI KRYMINALNE, DETEKTYWISTYCZNE, SENSACYJNE, THRILLERY

Literatura sensacyjno-kryminalna stanowi najważniejszy wybór lekturowy dla polskich czytelników książek. Beletrystyka ta obejmuje różne odmiany powieści (kryminalnej, sensacyjno-awanturkowej, detektywistycznej, thrillera psychologicznego), ze szczególnymi sposobami kreowania głównego bohatera. Łączy je fabuła powiązana ze zbrodnią oraz wyjaśnianiem powodów jej dokonania i ujawnianiem osoby sprawcy⁷. Ta przestrzeń twórczości literackiej jest bardzo urozmaicona i bogata, jednak wszystkie te prozatorskie utwory łączy podobne kluczowe zadanie: skierowanie uwagi odbiorcy na proces wyjaśniania okoliczności związanych z przestępstwem.

Wśród czytelników literatury kryminalnej nieco przeważały kobiety (30% czytelniczek i 25% czytelników) oraz osoby aktywne zawodowo w wieku 18–59 lat, a szczególnie w wieku 40–59 lat (33% mających tyle lat mężczyzn i 39% kobiet). Kryminały i powieści sensacyjne najczęściej wybierały osoby lubiące czytać – aż 65% takich czytelników. Tego typu książki, podobnie jak pozostałe, były najczęściej kupowane (33%) i często trafiały do czytelników dzięki otrzymywanym prezentom (19%), a także były wypożyczane od znajomych i przyjaciół (11%), tylko trochę rzadziej – od rodziny (9%). **Warto podkreślić, że aż co piąta książka z literatury kryminalnej została wypożyczona z biblioteki publicznej** (wykres 20), ale tylko o 7% czytanych powieści kryminalnych dowiedziano się od bibliotekarki lub bibliotekarza (wykres 21). **Literatura kryminalna trafia do odbiorców przede wszystkim dzięki informacjom i poleceniom znajomych** (28%) i rodziny (17%) oraz dzięki samodzielnym wyszukiwaniom książek w bibliotekach i księgarniach lub domowym księgozborze (22%). Książki tego typu krążą więc w różnych obiegach, jednak najczęściej w **towarzysko-instytucjonalnym obiegu książki**.

W 2023 roku nie odnotowano istotnych zmian w porównaniu z wyborami lekturowymi w roku poprzednim i obserwujemy kontynuację wcześniej zaobserwowanych trendów⁸. Kolejny już sezon, **niezmiennie od 2019 roku, najpoczytniejszym autorem wśród polskich czytelników jest Remigiusz Mróz (5,6% czytelników, czyli osób deklarujących czytanie co najmniej jednej książki w ciągu roku)**. Na szczycie poczytności utrzymuje się ta sama trójka: Mróz, Katarzyna Bonda i Harlan Coben (tabela 7). Systematycznie przybywające i wydawane kolejne powieści Mroza podtrzymują zainteresowanie i pewnego rodzaju napięcie u czytelników, którzy czujnie wychwytyją nowości. Najczęściej wymieniano najnowsze tytuły tego autora: *Światła w popiołach*, *Widmo Brockenu*, ale także wcześniejsze, m.in. *Nieodgadniona*, *Kasację*, *Behawiorystę* i in. Należy odnotować, że Mróz jest pisarzem czytany w różnych środowiskach, nieco częściej jednak przez kobiety.

Katarzyna Bonda, polska pisarka, której popularność konkuruje z amerykańskimi

⁷ M. Martuszevska, *Powieść kryminalna w: Słownik literatury popularnej*, Wrocław 1997, s. 319; M. Ryszkiewicz, *Retoryka polskiej powieści kryminalnej po roku 1989*, Lublin 2021.

⁸ Z. Zasacka, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa w 2022 roku*, Warszawa 2023, s. 32–35.

autorami (tabela 7) ekranizowanych bestsellerów, jest następną pod względem liczby (2%). zdobytych w badaniu czytelników literatury kryminalno-sensacyjnej. Najczęściej wymieniano następujące tytuły: *Lampiony*, *Kobieta w walizce*, *Pochłaniacz*, *Florystka*, *Nikt nie musi wiedzieć*, *Sprawa Niny Frank*.

Podobnie jak w poprzednich kilku sezonach czytelniczych jeszcze troje obcych autorów, z których każdy ma trochę inną publiczność czytelniczą, zdobyło najwięcej badanych odbiorców: Harlan Coben, Agatha Christie i Paula Hawkins. Pierwszy to amerykański pisarz (2,5% czytelników), którego powieści miały bardzo popularne ekranizacje telewizyjne i filmowe⁹. Wyróżnia je umiejętne ujęcie sytuacji, w których tajemnice z przeszłości, nagły wypadek, twist akcji powodują, że oswojona codzienność potrafi zamienić się w horror. Wymieniono m.in. następujące tytuły: *Za wszelką cenę*, *W głębi lasu*, *Krótką piłka*, *Mów mi Win*, *Nie mów nikomu*. Agatha Christie z kolei to mistrzyni gatunku powieści detektywistycznej, której udało się stworzyć wzór opowieści pisanej według wzorca clue-puzzles¹⁰. Jej twórczość cechuje „oparcie motywów zbrodni na znajomości cech ludzkiej natury, rządzącej się przede wszystkim egoizmem oraz chęcią zysku bądź zemstą etc.”¹¹. Stale ma liczną publiczność czytelniczą (1,8% czytelników) i to wśród wszystkich pokoleń czytelników. Badani wskazali najczęściej: *I nie było już nikogo*, *Morderstwo w Orient Expresie*, *Śmierć na Nilu*. Warto zauważyć, że jest to autorka dostępna w bibliotekach publicznych, ale także w domowych księgozbiorach, co ułatwia przekazywanie jej popularności z pokolenia na pokolenie.

Paula Hawkins to kolejna pisarka z grona najpoczytniejszych twórców tego typu literatury. Jej thriller *Dziewczyna z pociągu* stał się nieoczekiwanie światowym przebojem czytelniczym po sukcesie ekranizacji książki w 2016 roku. Znalazło to również odbicie w wynikach ogólnopolskiego badania czytelnictwa (tabela 7). Książka Hawkins i film przyczyniły się też do wzrostu zainteresowania thrillerami psychologicznymi. Poczytne powieści B. A. Paris (*Za zamkniętymi drzwiami*, *Terapeutka* i nowość: *Uwięziona*; 0,8% czytelników) stanowią swoistą czytelniczą kontynuację takich preferencji, często ci sami czytelnicy sięgają po powieści obu autorek.

Bardzo bogaty peleton powieści kryminalnych polskich autorów rozpoczyna proza Joanny Chmielewskiej (1,2% czytelników), czytano m.in. *Depozyt*, *Wszystko czerwone*, *Dzikie białko*, *Nawiedzony dom*. Pełna humoru groteska kryminalna ma swoją wierną publiczność czytelniczą i jest stale obecna w kanonie czytelniczym¹². Wśród autorów, którzy również wyróżnili się zainteresowaniem czytelników w 2023 roku widoczny jest Wojciech Chmielarz (tabela 7), zwłaszcza jego thriller *Żmijowisko*, a także *Zombie*, *Rana*, *Dług honorowy* oraz *Wyrwa*.

⁹ [New thriller from master of twists and turns Harlan Coben comes to Netflix | TV crime drama, „The Guardian”](#) [dostęp: 13.02.2024].

¹⁰ M. Czubaj, *Etnolog w Mieście Grzechu. Powieść kryminalna jako świadectwo antropologiczne*, Kraków 2010, s. 95.

¹¹ A. Martuszczyńska, *Christie*, w: *Słownik kultury popularnej*, Wrocław 1997, s. 50.

¹² Kanon czytelniczy w przyjętym tu ujęciu to autorzy i ich utwory, które zyskiwały szerszą publiczność czytelniczą w ciągu ostatniej dekady objętej ogólnopolskim badaniem społecznego zasięgu książki.

Wśród autorów, na których wskazało 4–5 badanych czytelników książek, znajduje się jeszcze kilku pisarzy i pisarek: Paulina Świst i jej powieści łączące tło obyczajowe z wątkami romansowymi osadzone w realiach życia w małym mieście, m.in. *Paprocany*, *Przekręt*; Marek Krajewski i powieści toczące się w dawnym Wrocławiu (*Śmierć w Breslau*, *Koniec świata w Breslau*, *Dżuma w Breslau*, *Arena Szczurów*); Adrian Bednarek i jego thrillery pisane z perspektywy zabójcy (*Pamiętnik diabła*, *Proces diabła*, *Spowiedź diabła*, *Wyrok diabła*, *Piętno diabła*); Małgorzata Rogala i jej książki, m.in. *Ważka*, *Milcząc jak grób*, *Kwestia wina*, *Niebezpieczna obsesja* – rozgrywające się w środowisku warszawskich policjantów oraz Robert Małecki i jego powieści z pogłębionym tłem psychologicznym opisującym relacje międzyludzkie: przede wszystkim *Zrost* – najnowszy tytuł z cyklu z komisarzem Bernardem Groszem, rozgrywający się w chełmżyńskim komisariacie, ale także: *Najslabsze ogniwo*, *Zmora*, *Żalobnica*.

Po kilku czytelników zdobyli następujący polscy autorzy i autorki: z najmłodszego pokolenia Marcel Moss (*Zaginieni*, *Nie odpisuj*); Katarzyna Puzyńska, w której powieściach wyraźne jest tło obyczajowe (m.in. *Motylek* z cyklu *Lipowo*); Kinga Wójcik (cykl *Lena Rudnicka*); Karolina Wójciak (*Nie mów nikomu*, *Oszukana*); Magda Stachula (*Strach, który powraca*, *Idealna*); Małgorzata Oliwia Sobczak (*Szum*, *Szrama*); Zygmunt Miłoszewski (*Bezcenny*).

Bardzo liczny i różnorodny zbiór powieści polskich autorów otrzymał tylko pojedyncze wskazania. Są to najczęściej książki, które powstały w ciągu ostatnich kilku lat. Wielokrotnie – to mroczne kryminały ulokowane w realiach współczesnej Polski, często w małym mieście, a opisywane wydarzenia nawiązują do przeszłości w PRL. Oto przykłady: Alicja Sinicka *Oczy Wilka*; Anna Kańtoch *Wiosna zaginionych*; Anna Klejzerowicz *Ogród światła*, z cyklu *Felicja Stefańska* (tom 2); Beata i Eugeniusz Dębscy *Szwedzki kryminal* z cyklu *Tomek Winkler*; Grzegorz Kapła *Bezmiar* z cyklu *Podkomisarz Olga Suszczyńska*; Diana Brzezińska *Prokurator Gabriela Sawicka*; Katarzyna Wołowicz *Niewinne ofiary*; Krzysztof Koziołek *Osaczony*; Marta Guzowska *Chciwość*; Piotr Bojarski *Biegacz*, z cyklu *Bogdan Popiołek*; Mirosław Czarnecki *Zanim zgaśnie światło*; Michał Śmielak *Osada*; Olga Rudnicka *Miłe Natalii początki*; Klaudiusz Szymańczak *Mroczny świt*; Tomasz Duszyński *Małomiasteczkowy*; komedia kryminalna Katarzyny Gurnard *Pani Henryka i morderstwo w pensjonacie* i in.

Wśród czytelniczych preferencji dotyczących literatury obcej omawianego typu wyróżniły się powieści sensacyjne, w większości należące już do klasyki gatunku. Proza sensacyjna jest skupiona na szybkiej akcji, często na tle politycznych wydarzeń i napięć, akcji zbrojnych, wojen, działalności szpiegowskiej. Nadal chętnie czytany był Dan Brown (0,93% czytelników) i jego powieści z elementami „historical fiction”: *Anioły i demony*, *Kod Leonarda da Vinci*, *Zaginiony symbol*. Dużym zainteresowaniem czytelników cieszyli się amerykańscy klasycy gatunku: Robert Ludlum (tabela 20) i przede wszystkim stale poczytna trylogia o Jasonie Bourne, np. *Tożsamość Bourne’a*, *Krucjata Bourne’a*. Sposób pisania Ludluma jest charakterystyczny dla tej odmiany twórczości, gdzie „akcja

powieści jest precyzyjnie skonstruowana, opiera się na skomplikowanej intrydze, ma zawrotne tempo, pełna jest brutalności i przemocy. Choć bohaterowie doświadczają wielu dziwnych przygód, ocierając się o granice prawdopodobieństwa, świat prezentowany w książkach Ludluma jest realny i wiarygodny¹³. Kolejni chętnie czytani autorzy tej odmiany powieści to John Grisham (*Klient, Raport Pelikana, Wezwanie*); Robert Harris (*V2, Monachium. W obliczu wojny, Vaterland*); Ken Follet (m.in. *Igła*); James Webb (*Pola ognia #1*); Frederick Forsyth *Akta Odessy*; Alistair McLean *Tylko dla orłów*; Tom Clancy *Suma wszystkich strachów*.

Stale miejsce w wyborach czytelników zajmuje kryminał skandynawski, w 2023 roku widoczna była szczególnie twórczość Camilli Läckberg (*Latarnik, Kukułcze jajo. Saga o Fjällbace*. Tom 11). Wśród wskazań 2–3 czytelników wyróżniają się jeszcze inne powieści skandynawskie autorstwa: Stiega Larssona (*Trylogia Millenium*), Jo Nesbø, Tess Gerittsen.

TABELA 7: Najpoczytniejsi autorzy literatury kryminalno-sensacyjnej i tytuły najliczniej czytanych powieści, N=869

Imię i nazwisko	Najliczniej czytane tytuły książek	%
Remigiusz Mróz	m.in. Światło w popiołach, Widmo Brockenu, Kasacja, Behawiorysta, Nieodnaleziona	5,6
Harlan Coben	Za wszelką cenę, W głębi lasu, Krótka piłka, Mów mi Win, Nie mów nikomu	2,6
Katarzyna Bonda	Kobieta w walizce, Pochłaniacz Lampiony, Florystka, Nikt nie musi wiedzieć, Sprawa Niny Frank	2,0
Agatha Christie	I nie było już nikogo, Morderstwo w Orient Expresie, Śmierć na Nilu	1,8
Paula Hawkins	Dziewczyna z pociągu	1,4
Joanna Chmielewska	Depozyt, Wszystko czerwone, Dzikie biało, Nawiedzony dom	1,3
Camilla Läckberg	Latarnik, Kukułcze jajo. Saga o Fjällbace	1,1
Dan Brown	Anioły i demony, Kod Leonarda da Vinci, Zaginiony symbol	1,0
Wojciech Chmielarz	Zombie, Żmijowisko, Rana, Dług honorowy	0,8
B. P. Paris	Za zamkniętymi drzwiami, Terapeutka, Uwięziona	0,8
Robert Ludlum	Tożsamość Bourne'a, Krucjata Bourne'a	0,8
Paulina Świst	Chechło, Paprocany, Przekręt	0,7

Jeszcze kilkunastu obcych pisarzy otrzymało po 2–3 wskazania, byli to m.in.: Alex North *W cieniu zła, Szeptacz*; Bednard Minier *Na krawędzi otchłani*; Charlie Donlea *Zło kryje się w mroku*; Jeffrey Deaver *Kolekcjoner kości, Porzucone ofiary*; Jenny Blackhurst *Zanim pozwolę ci wejść, Morderstwo na szlaku*; Rachel Abbott *Gra w morderstwo, Szóste okno, Idealne kłamstwo*; Lee Child, m.in. *W tajnej służbie*. Pojedyncze wskazania na obcych

¹³ D. Michułka, *Ludlum Robert, w: Słownik...*, wyd. cyt. s. 233.

autorów i ich powieści tworzą bardzo urozmaicony zbiór kilkudziesięciu tytułów, m.in.: Catherine McKenzie *Nikomu nie powiem*; Aleksandra Marinina *Motywy osobiste*; Alex Kava *Granice szaleństwa*; Chris Carter *Krucyfiks*; Adele Parks *Uważaj, czego pragniesz*; Dorothy Uhnak *Policjanci*; Emily Barr *Nocny*; Georges Simenon *Maigret i pan Charles*; Gilly Macmillan *Perfekcyjna dziewczyna*; Guillaume Musso *Nieznajoma z Sekwany*; Jusi Adler-Olsen *Kobieta w klatce*.

WSPÓŁCZESNA LITERATURA OBYCZAJOWO-ROMANSOWA

Popularna literatura obyczajowo-romansowa jest wyraźnie definiowana przez gatunkowe reguły i towarzyszące im oczekiwania czytelnicze¹⁴. Tania Modleski nazywa je „narracyjnymi przyjemnościami”, które czytelniczki potrafią czerpać z czytanych melodramatów. Spełnienie takich oczekiwań i towarzysząca temu satysfakcja, jaką dostarcza lektura romansu, podobnie jak innego sformatowanego gatunku, sprzyja potrzebie sięgnięcia po kolejną, podobną lekturę. Schematy narracyjne stosowane do konstrukcji fabuły melodramatu mają na celu wywołanie emocji, wzruszenia, a nawet płaczu u odbiorcy. W romansie i melodramacie osią historii są relacje i losy związku między główną bohaterką a mężczyzną, który jest obiektem miłosnych uniesień i erotycznego napięcia. To, co jest tłem i składa się na klimat opowieści decyduje o odmianach romansów. I tak, podobnie jak w filmie, funkcjonuje szereg takich odmian: melodramat rodzinny, w cieniu mezaliansu, w okolicznościach śmiertelnej choroby, feministyczny, miłosny trójkąt, egzotyczny, gejowski itp.¹⁵.

Co trzecia czytelniczka zadeklarowała lekturę co najmniej jednej powieści obyczajowo-romansowej w ciągu 12 miesięcy poprzedzających realizację badania. Były to kobiety ze wszystkich pokoleń, mieszkające w różnych typach miejscowości. Tylko 4% czytających książki mężczyzn przyznało się do lektury tego typu książek.

Książki romansowo-obyczajowe krążą przede wszystkim w kręgach towarzysko-koleżeńskich, choć są też często kupowane (39% takich powieści) (wykres 20) i **wypożyczone z bibliotek publicznych (20% czytanych romansów)**, 18% tytułów z tej kategorii trafiło do czytelniczek dzięki pożyczeniom od przyjaciółek i znajomych, **a tylko 3% zostało pożyczonych od rodziny! Rekomendacje dotyczące** aż 34% czytanych książek tego typu pochodzą z relacji **koleżeńskich i przyjacielskich**, tylko 14% od rodziny (wykres 17). Choć biblioteki publiczne są ważnym źródłem takiej literatury, to jednak stosunkowo rzadko bibliotekarze i bibliotekarki są inspiracją do lektury – 8% takich powieści było przeczytanych dzięki radzie bibliotekarskiej. Czytelniczki współczesnej literatury obyczajowej są aktywne w komunikacji internetowej – aż 52% spędza 8 godzin i więcej z komputerem lub smartfonem. **Często korzystały też z informacji o książkach na**

¹⁴ J. A. Radway, *Reading the romance. Women, patriarchy, nad popular culture*, Chapel Hill – London 1991, s. 180–220.

¹⁵ G. Stachówna, *Niedole miłowania. Ideologia i perswazja w melodramatach filmowych*, Kraków 2001.

internetowych stronach wydawnictw itp. – aż 9% osób czytających literaturę tego typu dowiedziało się o niej z takiego źródła, a 9% z platform typu BookTok i BookTube.

Literatura romansowo-obyczajowa rozprzestrzenia się zatem poprzez różne społeczne obiegi książki, które mogą funkcjonować równolegle, ale też przecinać się, w efekcie mają najwyraźniejszy charakter **towarzysko-internetowo-instytucjonalny**.

- **Czytelniczy kanon literatury obyczajowej**

Szczegółowa obserwacja wyborów czytelniczych ostatnich kilku lat (por. tabela 7) dowodzi, że uformował się kanon czytelniczek romansowych powieści obyczajowych. Stanowi go niewielka grupa autorek i autorów cieszących się niezmiennym zainteresowaniem, którzy są w obiegu co najmniej kilkanaście lat albo dłużej i mają masową publiczność czytelniczą. W tej grupie znajdują się: Danielle Steel, Nicholas Sparks, Katarzyna Grochola (w 2023 roku wskazano m.in. *Miłość w cieniu słońca*, *Serce na temblaku*, *Nigdy w życiu*).

Do grona najpoczytniejszych dodatkowo trafiają w różnych latach pojedyncze autorki literatury erotycznej (w ciągu ostatnich 10 lat była to E. L. James i Blanka Lipińska) oraz z literatury obyczajowo-romansowej, ale także powieści „Young Adult” (podczas dwóch poprzednich sezonów pojawiły się dodatkowo Delia Owens i Colleen Hoover¹⁶). Te dwie ostatnie autorki docierały do czytelniczek głównie obiegiem towarzyskim i #influencerskim. Większość jednak czytanych powieści romansowo-obyczajowych zyskała pojedyncze, dwa lub trzy wybory.

Można wskazać na pewne trendy występujące wśród takich książek, biorąc pod uwagę tematykę i nastrój powieści, strategie konstrukcji fabuły i zabiegi narracyjne, cechy charakteryzujące głównych protagonistów, a nawet miejsce akcji. Wyróżnione grupy powieści odpowiadają też na specyficzne oczekiwania czytelnicze związane z określonymi preferencjami:

- **Romans, który może się zdarzyć – czary codzienności**

Najlichnieszy zbiór czytanych w 2023 roku powieści obyczajowo romansowych to historie rozgrywające się w polskiej współczesnej codzienności, często na prowincji w scenografii małomiasteczkowej lub wiejskiej, a głównymi bohaterkami są kobiety z różnych pokoleń, poszukujące szczęścia i miłości. Książki tego nurtu mają okładki zaprojektowane w pastelowych kolorach, ilustrację na okładce często stanowią fotografie pięknych kobiet lub pary młodych osób bądź domu zatopionego w zieleni i kwiatach na tle błękitnego nieba. Dobrym przykładem są autorki mające w 2023 roku po kilku czytelników, czytane już od wielu lat: Małgorzata Kalicińska i jej nowa powieść *Dwoje na kwarantannie* (a także tytuły znane od lat – *Dom na rozlewiskach* i *Miłość nad rozlewiskiem*) oraz Katarzyna Grochola (czytano m.in. *Nigdy w życiu*, *Serce na temblaku*). Poczytne są kilkutomowe sagi, zazwyczaj niedawno wydane, w których jako tło akcji wyróżnia się Podlasie. Na przykład cykl *Dwór na Lipowym Wzgórzu* Ilony Gołębiow-

¹⁶ Z. Zasacka, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2022 roku*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2023, s. 39.

skiej (m.in. powieść *Zaczekaj na miłość*), który rozgrywa się w rodzinnym dworze, czy *Kaszirowa chustka* Celiney Mioduszeńskiej (historia rodzinna na podlaskiej wsi). Kilku czytelników zyskała historia rodzinna *Zawsze będziemy razem. Saga Dobrzyńskich* (tom 2) Gabrieli Gargaś, rozpoczynająca się rzezią na Wołyń; akcja kolejnego cyklu *Wieczór taki jak ten* tej autorki toczy się natomiast *w małej miejscowości w Bieszczadach*. Często powtarzający się wątek fabularny czytanych romansów to również zmiana w życiu bohaterów i przeprowadzka na wieś. Przykładem zastosowania takiego zabiegu narracyjnego jest cykl sentymentalnych opowieści Joanny Tekieli *Olszowy Jar* (czytano m.in. powieść *Cudowna wiosna w Olszowym Jarze*) czy *Pamiętnik szeptuchy* Doroty Gąsiorowskiej (o dziewczynie, która ucieka od wielkiego świata na wieś). Powieści obyczajowe, które fabułę lokują na tle realistycznego *życia w Polsce*, często uwypuklają istotną rolę domu rodzinnego, np. pełniącego funkcję pensjonatu, jak to ma miejsce w powieści *Dom na sosnowym wzgórzu* Haliny Kowalczyk lub w innej – *Schronisko w Podgórzu* Joanny Tekieli, historii rodziny, która przeprowadziła się do schroniska górskiego.

Powieści tego nurtu chętnie opisują codzienne zajęcia i troski jako tło doświadczeń romansowych, powrotów do miłości z młodych lat, trudnych rozstań itp. Czytano m.in.: Agnieszki Krawczyk *Słoneczna przystań* z cyklu *Czary codzienności*; Magdaleny Kordel *Wiosna cudów*; Agnieszki Orłowskiej *Mały biały domek*; Agnieszki Kulig *Druga szansa*; Natalii Przeździeckiej *Zapach soli i wiatru*; Joanny Sykat *Tylko przy mnie bądź*. W środowisku miejskim toczą się natomiast powieści Krystyny Mirek, np. *Pojedynek uczuć*, które opisują realia życia społecznego, a główna bohaterka zmagana się często z kłopotami w pracy i codziennymi trudnościami, np. kredytem we frankach szwajcarskich. Wskazano jeszcze książki: Pauliny Świst *Anyway*, *Odrobina flirtu*; Elżbiety Brzozy *Rok osobisty*; Agnieszki Szackiej *Kuracja dla serca* – gdzie bohaterami romansu są osoby w średnim wieku; Agnieszki Maciąg *Miłość. Ścieżki do wolności*; powieść Urszuli Jaksik *Zaulek szczęścia*, która rozgrywa się na Górnym Śląsku i bohaterką jest ciężko chora kobieta.

W nurcie takiej beletrystyki mieszczą się też czytane powieści autorek starszego pokolenia, piszących jeszcze w latach PRL – Stanisławy Fleszarowej-Muskat (*Most nad rwącą rzeką*), Marii Nurowskiej (*Listy miłości*).

- **Amerykańskie romanse**

Bardzo bogaty zbiór romansów obcych autorów to przede wszystkim pisane w typie powieści typu „harlequin” i ukazujące życie wyższych sfer książki Danielle Stell (m.in. *Szczęście w nieszczęściu*, *Pięć dni w Paryżu*); pisane lekko i z humorem sagi rodzinne Nory Roberts (czytano m.in. *Z nakazu serca*, *Niebo Montany* z cyklu *MacGregorowie*). Roberts to poczytna od wielu lat i bardzo płodna pisarka: na portalu „Lubimy czytać”¹⁷ znajduje się aż 259 jej tytułów. W tej grupie wyróżniły się jeszcze zainteresowaniem czytelniczek sentymentalne, pełne emocji powieści Nicholasa Sparksa (m.in. *I wciąż ją kocham*, *Pamiętnik, Ślub*); powieść Taylor Jenkins Reid *Siedmiu mężów Evelyn Hugo*,

¹⁷ <https://lubimyczytac.pl/autor/14066/nora-roberts> [dostęp: 27.02.2024].

która opisuje świat Hollywood oraz romansowa saga rodzinna *7 siostr* Lucindy Riley.

Wśród obcej literatury obyczajowej obecne były powieści typu „New Adult”¹⁸, z młodymi bohaterkami rozpoczynającymi dorosłe życie. W tej grupie bardzo poczytna była już drugi sezon sfilmowana powieść o dorastaniu autorstwa Delii Owens *Gdzie śpiwają raki* oraz międzynarodowe bestsellery, jakimi są powieści Colleen Hoover (np. *It ends with us*); mająca od kilku lat swoje wielbicielki Jojo Moyes (m.in. *Kiedy odszedłeś*, *Światło w środku nocy*). Czytano jeszcze „harlequiny”, m.in.: Sary Orwig *Wspólnicy*; Sary Craven, Jane Porter *Miesiąc miodowy*. Ślub na Manhattanie. Jeszcze kilku czytelników miała proza Williama Whartona (m.in. *Spóźnieni kochankowie*, *Werniks*). Do tej grupy beletrystyki można dopisać polskie autorki naśladowujące obce wzory fabularne, np. Inę Juszczak i powieść *Słodka obsesja* – rozgrywającą się w amerykańskiej scenografii; Angelikę Łabudę i jej *Narzeczoną na zamówienie*; Ludkę Skrzydlewską *Niepokorne serca* – romans toczący się w Teksasie, pełny przemocy i ponurych sekretów. Wśród tłumaczonych powieści było też kilka „mrocznych romansów”, których przykładem jest twórczość Penelope Douglas, wydawana przez Wydawnictwo NieZwykłe, czytano kilka jej tytułów: *Punk 5*, *Corrupt*, *Creedence*.

- **Wydawnictwo NieZwykłe, Papierówka oraz BookTok, książkary i ich pasje**

Polski rynek książki doświadcza olbrzymiej popularności literatury „Young Adult”, skierowanej do młodzieżowej publiczności i młodych dorosłych czytelniczek. Ma ona źródło w fenomenie czytelniczym, jakim jest internetowy portal czytelniczy Wattpad. Jest to platforma współpracy i współtworzenia krótkich narracji¹⁹, ale przede wszystkim przestrzeń dla społecznej komunikacji o czytanych historiach, łączenia się we wspólnocie gustu i wyborów lekturowych. Teksty powstające na internetowym serwisie, najczęściej w odcinkach, podlegają transmedialnej przemianie i zostają następnie wydane w wersji klasycznej książki drukowanej na papierze. Odbiorcami takiej twórczości są przede wszystkim najmłodsze pokolenia czytelników. Pojawiają się czytelniczki, które z pasją kolekcjonują takie książki²⁰, wymieniają się nimi, a przede wszystkim rekomendują je sobie nawzajem. To są właśnie „książkary”, pasjonatki tematycznych serii beletrystycznych. Istnieją wydawnictwa, takie jak Wydawnictwo NieZwykłe, Papierówka, Akurat, KobiECE, które specjalizują się w publikacji beletrystyki wzorowanej na literaturze powstającej na serwisie czytelniczym Wattpad lub twórczości autorek tam debiutujących. Wydawnictwa te oferują podobny do tego serwisu sposób segregowania i opisu książek według przyjętych odmian gatunkowo-tematycznych i schematów narratologicz-

¹⁸ A. Pattee, *Between Youth and Adulthood: Young Adult and New Adult Literature* January 2017, *Children s Literature Association Quarterly*, 42(2), s. 218–230; https://www.researchgate.net/publication/317190663_Between_Youth_and_Adulthood_Young_Adult_and_New_Adult_Literature [dostęp:23.02.2024].

¹⁹ M. Angitasari i in., *Using Wattpad to Promote the Students Responses to Literary Works EFL College Students Perspectives and Experiences of Enjoying Short Stories*, „Journal of Development and Innovation in Language and Literature Education” 2020, Vol. 1, nr 2, s. 182–192. https://www.academia.edu/71125522/Using_Wattpad_to_Promote_the_Students_Responses_to_Literary_Works_EFL_College_Students_Perspectives_and_Experiences_of_Enjoying_Short_Stories

²⁰ <https://www.vogue.com/article/bookshelf-wealth-tiktok-trend> [dostęp: 24.02.2024].

nych i słów-kluczy. W wydawnictwie NieZwykłym²¹ na przykład wydzielono powieści w segmencie romans: „romans współczesny”, „hate-love”, „romans mafijny”, „romans biurowy”, „emocjonalny rollercoaster” i „romans MC”. Wśród schematów fabularnych jest częste, że powieści pisane przez polskie autorki lokują ich akcję daleko od Polski: w Los Angeles, na Manhattanie, na Sycylii, bohaterowie mają też angielskie imiona, a tytuły są w języku angielskim.

W wyborach czytelniczych przywoływanych w prezentowanym badaniu wyróżniły się powieści typu „dark-romance” – opisujące niebezpieczne doświadczenia i mroczne tajemnice protagonistów, często ze świata przestępczego, negatywne męskie postaci, np. gangsterów będących obiektami pożądania młodych bohaterek. Należy odnotować, że w większości beletrystyka ta jest przesycona napięciem seksualnym i scenami erotycznymi oraz obecną w nich przemocą fizyczną i psychiczną. Szczególne są też okładki tych książek – utrzymane w czarno-białych kolorach, na których znajdują się portrety męskich bohaterów z nagimi torsami.

Aleksandra Negrońska²² to przykład autorki, która w momencie realizacji badania osiągała dużą popularność. Błyskawicznie rosła publiczność czytelnicza jej serii *Students*, m.in. dzięki licznym recenzjom i rankingom na BookToku. Pomocna w społecznym obiegu książki coraz wyraźniej staje się multimedialna komunikacja poświęcona literaturze i opiniom o niej. Popularne wśród aktywnych (przede wszystkim) czytelniczek są posty, vlogi, videoblogi na BookTube, Tik Toku, BookToku: komentarze i filmiki influencerów oraz „ambasadorów książki”. Powstają powiązane z nimi społeczności budujące więzi na bazie wspólnych lektur i pozwalające na ekspresję własnych opinii²³. Jednocześnie ujawnia się wspólnota interesów między bookbloggerami i wydawnictwami²⁴ i wzajemne wspieranie swojej działalności. Autorki mają również konta na mediach społecznościowych umożliwiające bezpośredni kontakt z czytelnikami i kreację własnego wizerunku. Jest to przykład nowych form obiegu książki, gdzie media społecznościowe i multimedia są zintegrowane z pracą wydawnictw, autorami, odbiorcami. Wywodzą się ze wspólnotowego tworzenia opowieści i dzielenia się opiniami o nich na serwisie czytelniczym Wattpad – gdzie narrator skraca dystans do odbiorcy, a treści pisane są językiem potocznym, pełnym angielskich słów i zwrotów, związków frazeologicznych, bez dbałości o redakcję zdań czy detali fabuły.

²¹ <https://wydawnictwoniezwykle.pl/>

²² Por <https://wyborcza.pl/7,75517,30477853,nigdy-nie-bylam-typowa-ksiazkara-pisarki-z-wattpada-i-tik.html>, https://wyborcza.pl/7,75410,30697141,chlopki-i-chlopi-wygrywaja-bestsellery-empiku-2023.html#S.embed_link-K.C-B.1-L.1.zw

²³ K. Rogowicz, *Book Tube. Młodzi dorośli o książkach i literaturze*, „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego” 2018, t. 27, s. 93–100; Cordón-García, José-Antonio, et al., *Social Reading. Platforms, Applications, Clouds, and Tags*. Oxford. Chandos Publishing. 2013; Elisavet Rozaki, *Reading Between the Likes: The Influence of BookTok on Reading Culture*, Utrecht 2023 <https://studenttheses.uu.nl/bitstream/handle/20.500.12932/43888/0962619-rozaki-e-master-thesis.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 23.02.2024].

²⁴ N. Tolstopyat, *BookTube, Book Clubs and the Brave New World of Publishing*, <https://d-nb.info/1243779128/34> [dostęp: 23.02.2024].

- **Romans mafijny, relacje hate-love, bad boy**

Wśród powieści drukowanych według wzorów Wattlepada i wybranych przez czytelniczki w 2023 roku należy wymienić romanse mafijne i romanse z motywem „hate to love”. Jak to zostało powiedziane wcześniej, opisywanych tu odmianach powieści nastrój erotyczny jest wszechobecny w. Fabuła tych książek pełna jest gwałtownych emocji, napiętości, przemocy psychicznej i fizycznej, napięcia seksualnego, scen erotycznych. *Męski protagonista to starannie wykreowany „bad boy”*: gangster, mafioso, postać mająca przestępczą przeszłość, stosujący na co dzień przemoc fizyczną i psychiczną itp. Oto przykłady kilkakrotnie wskazywanych przez czytelniczki romansów mafijnych: Cory Reilly *Złamane emocje* i *Złączeni obowiązkiem* (seria *The Camorra Chronicles* z Wydawnictwa NieZwykłego). Czytano jeszcze: Moniki Madej *Donnę*; Kingi Litkowiec *Naomi*, gdzie męski protagonista jest płatnym zabójcą; Pauliny Zaleckiej *Zrodzony z gniewu*, reklamowany przez Wydawnictwo Kobięce jako mroczny romans ze skomplikowanym głównym bohaterem, który budzi jednocześnie grozę i fascynację. Kolejna grupa powieści polskich autorek obejmuje kilkanaście tytułów. Romanse te najczęściej rozgrywają się zagranicą, tłem społecznym jest świat przestępczy. Erotyzm jest najważniejszym wymiarem opisywanych relacji między parą kochanków, utrzymywane jest stałe napięcie napiętości między parą bohaterów, często też wprowadzają wątek trójkąta miłosnego. Oto przykłady czytanej beletrystyki tego typu: powieści Katarzyny Mak *Kobieta gangstera*, *Kontrakt na miłość* – akcja romansu rozgrywa się w Los Angeles; Roksany Zaleskiej *Druga szansa*. W publikacji tego typu romansów wyróżnia się kolejny dom wydawniczy – Wydawnictwo Kobięce, które wydaje serię *Niegrzeczne książki*, z której czytano jeszcze m.in. Alicji Sinickiej *Szef mojego serca*.

W nieco innej konwencji utrzymane są, wzorowane na relacji dokumentalnej, książki poczytnej od kilku lat Laili Shukri, w których również oś fabularną stanowi relacja budowana na przemocy fizycznej i psychicznej. Kilku czytelników miały książki *Jestem córką szejka* oraz *Jestem żoną terrorysty*.

- **Powieści erotyczne – E. L. James, Blanka Lipińska i Niegrzeczne książki**

Od poprzedniej grupy książek do kolejnej, jaką stanowią **powieści erotyczne**, następuje płynne przejście. Granica między nimi jest umowna, bywa bardzo nieostra i wymagałaby oceny obecności scen erotycznych, ich jakości i proporcji do innych sposobów opisywania relacji między bohaterami.

W literaturze erotycznej, co koniecznie należy podkreślić, traci sens rozróżnienie na polską i obcą twórczość. Często jest swoista hybryda polska w obcej scenerii, posiadająca ponadnarodowe realia, brzmiąca jak spolszczona obca historia. Powieści erotyczne nie ukrywają swojego charakteru, reklamują się wprost jako „romans erotyczny”, a na okładce znajduje się zdjęcie sceny erotycznej. Przykładem jest tu czytana w 2023 roku powieść Pauliny Zareckiej *Zrodzony z gniewu*, opatrzona notą przez wydawnictwo: „Książka porusza kontrowersyjne tematy, mogące budzić niepokój [...]. Powieść przeznaczona dla

czytelników od osiemnastego roku życia.”²⁵ Wydawnictwa często mają oddzielną serię obejmującą powieści erotyczne, np. Wydawnictwo KobiECE wydaje serię *Niegrzeczne książki*, która dodatkowo jeszcze posiada grupę „hot level”. Czytano stamtąd kilka powieści, m.in. romans z motywem „hate-love” *Ten drugi* Kamili Mikołajczyk; *Władca soli i kości* Keri Lake; *Wróg mojego wroga* Moniki Skabary; *Przypomnij mi kim byłeś* z serii *Chicago* Anny Falatyn; cykl *Uwikłani* Laurelin Paige; *Prowincja grzechu* Moniki Magoskiej-Suchar z wydawnictwa Editio (która dzieje się wyjątkowo w Polsce, na parafii podbeskidzkiej).

Nadal jednak, jak w poprzednich sezonach, najliczniej są czytane książki E. L. James, utrzymując sporą publiczność czytelniczą (1,3% czytelników; *50 twarzy Greya*, *Wyzwolony*. *Nowe oblicze Greya oczami Christiana*) oraz Blanki Lipińskiej (*365 dni*), mającej 0,8% czytelników.

W tym segmencie wyborów dostrzegamy coraz większe urozmaicenie, już nie tylko dominację dwóch autorek, choć nadal chętnie czytanych. Beletrystyka erotyczna, zwłaszcza rodzima, rozwija się bardzo prężnie w kierunku różnych odmian fabularnych i coraz młodszych czytelniczek.

LITERATURA OBYCZAJOWA I PRZYGODOWA W HISTORYCZNYM KONTEKŚCIE

W celu poznania szczegółowej struktury wyborów czytelniczych wyróżniono oddzielny typ książek – beletrystykę obyczajową w historycznym kontekście. Mieści się w nim klasyczna powieść historyczna i przygodowa, ale też współcześnie powstała beletrystyka obyczajowa i romansowa przedstawiona na tle określonej epoki historycznej. W świecie przedstawionym takiej literatury fikcjonalnej dokonywana jest próba rekonstrukcji realiów epoki, faktów i postaci historycznych.

Ten typ literatury fikcjonalnej był czytany przez 8% czytelników, w tym tylko 3% mężczyzn deklarujących czytanie książek i 11% czytelniczek. Wyraźnie wybór takiej literatury różnicowany jest przez wiek czytelników: najczęściej wybierają tę literaturę czytelnicy ze starszych pokoleń (14% w wieku powyżej 60 roku oraz 17% czytelników w wieku po 70 roku życia), w ogóle natomiast nie czytają takich książek badani w wieku 15-24 lat.

Literatura obyczajowa w historycznym kontekście i powieści historyczne łącznie z literaturą współczesną romansowo-obyczajową mają razem prawie tak liczną publiczność czytelniczą jak czytelnicy literatury sensacyjno-kryminalnej – 27% czytelników, w tym aż 40% kobiet i tylko 6% mężczyzn. Jednak oba typy beletrystyki, współczesna obyczajowo-romansowa i historyczno-obyczajowa, różnią się nie tylko schematami fabularnymi, ale także posiadają nieco innych czytelników i społeczne obiegi książki. Powieści historyczno-obyczajowe są, podobnie jak beletrystyka obyczajowo-romansowa,

²⁵ <https://www.wydawnictwokobiece.pl/produkt/zrodzony-z-gniewu/> [dostęp: 23.02.2024].

najczęściej kupowane (wykres 16) (37% takich książek), w przypadku 15% były to prezenty, 19% – pożyczono od znajomych, 14% książek pochodziło z domowego księgozbioru, natomiast najrzadziej były wypożyczane z bibliotek publicznych (tylko 7% powieści obyczajowo-historycznych). **Spółeczny obieg powieści historyczno-obyczajowych wyróżnia jego towarzysko-analogowy charakter.** Rozprzestrzenia się w rodzinno-towarzyskich kręgach: **aż 35% czytanych powieści tego typu było polecanych przez znajomych i przyjaciół, a 22% przez rodzinę.** Warto zauważyć, że czytelnicy takiej literatury **praktycznie nie korzystali z inspiracji z internetowych multimediiów (YouTube, podcastów czy TikTok), tylko 1% książek stanowiło takie polecenia**, częściej za to (6% książek) z tradycyjnych mediów radia, TV czy prasy.

- **II wojna światowa**

Podobnie jak w ciągu ostatnich lat, zainteresowaniem czytelniczym wyróżniają się **powieści obyczajowo-romansowe rozgrywające się w czasie II wojny światowej w obozie koncentracyjnym.**²⁶ Po kilku czytelników miały powieści: cykl *Tatuażysta z Auschwitz* Heather Morris (*Tatuażysta z Auschwitz, Trzy siostry*) i Magdy Knedler *Położna z Auschwitz*; czytano jeszcze: Niny Majewskiej-Brown *Dwie twarze. Życie prywatne morderców z Auschwitz*; Justyny Wydry *Esesman i Żydówka*; Wojciecha Dutki *Czerń i purpura – miłość młodego esesmana do żydowskiej więźniarki* i Scilli Bonfiglioli, Franca Forte *Dziewczynka z Sobiboru*.

Akcja kilkunastu jeszcze czytanych polskich powieści rozgrywa się w epoce II wojny światowej, m.in.: Maria Paszyńska *Hańba* – rodzinna historia na Wołyniu, której finał oznacza „krwawą niedzielę” w lipcu 1943 roku, jeszcze tej samej autorki *Listy do Gestapo*; Mario Escobar *Nauczyciel z Getta*; Anna Rybakiewicz *Agentka wroga*; Romuald Wernik *Habit i nagan* (rozgrywająca się na Kresach Wschodnich w styczniu i początkach lutego 1944 roku); Wiktoria Gische *Rozdzieliło nas życie* (przedwojenny Berlin i katowicki Nikiszowiec w czasie rodzącego się nazizmu); Magda Knedler *Nikt ci nie uwierzy*; Teresa Messineo *Ogień wśród nocy*; Agnieszka Lis *Córka rabina* (początek II wojny światowej w Radomiu z perspektywy proboszcza); Jarosław Sokół *Czas honoru* – opisuje polskie akcje zbrojnego oporu; Manuela Kalicka *Jej drugie życie*, z cyklu *Na przekór losowi*.

- **Polskie powieści historyczne z romansem i sagi rodzinne**

Zainteresowaniem czytelniczym w tym segmencie wyborów wyróżniły się sagi rodzinne. Najpoczytniejsza w tym typie książek w 2023 roku była Ałbena Grabowska (0,5% czytelników), autorka sagi *Stulecie winnych* ukazującej losy kilku pokoleń rodziny oraz powieści *Matki i córki* przedstawiającej życie czterech kobiet na tle historii Polski XX wieku. Kolejne wskazane wielotomowe historie to: Darii Kaszubowskiej *Saga Kaszubska. Sztorm*; Joanny Jax *Zemsta i przebaczenie* tom III z cyklu *Rzeka tęsknoty* oraz cykl *Dziedzictwo von Becków*; Ewy Bauer *Kiedyś Ci wybaczę* (losy wie-

²⁶ J. Borowicz, *Polskie bestsellery „z Auschwitz”. Pornografia i makabra*, „Teksty Drugie” 2023, nr 5.

lopokoleniowej rodziny we Lwowie); Małgorzaty Manelskiej *Stefania. Nawłociowe wzgórze* tom 1.

Wymieniono jeszcze kilkanaście powieści toczących się w różnych epokach historii Polski, m.in. Elżbiety Cherezińskiej *Legion*, i *Harda*; Barbary Wysoczańskiej *Cena wolności* (czas akcji powieści to 1904 rok, Warszawa, główna bohaterka Klara Tyszkowska, młoda feministka i aktywistka, buntuje się przeciwko tradycji oraz uciskowi carskiego reżimu); Tadeusza Dołęgi-Mostowicza *Znachor*; Stanisławy Fleszarowej-Muskat *Stangret Jaśnie Pani*.

- **Klasyczna i współczesna proza przygodowa**

Wśród wyborów czytelniczych odnotowanych w 2023 roku obecnych było kilka dawnych powieści przygodowych Karola Maya – *Przez pustynię*, *Skarb w Srebrnym Jeziorze*; Jamesa Olivera Curwooda – *Szara Wilczyca*; Daniela Defoe – *Robinson Crusoe*; Jamesa Oliwera Curwooda – *Włóczęgi Północy*.

Współczesne powieści przygodowo-sensacyjne to jeszcze kilka wskazań, m.in.: Hectora Kunga *Więzień sumienia* – opowieść o współczesnym Robinsonie Crusoe; Wilbura Smitha *Ptak słońca* (historia przygodowa z archeologią w tle); Roberta Harrisa z sensacyjnymi wątkami *Wielka ucieczka*; *Oficer i szpieg*; Kena Folleta *Upadek gigantów*, *Filary ziemi*.

- **Powieści obyczajowe w różnych epokach historii powszechnej**

Obca beletrystyka historyczna to atrakcyjny dla kilkudziesięciu czytelników wybór lekturowy. Interesująca jest różnorodność i bogactwo tematyki oraz czasu akcji i miejsca czytanych historii. Są to powieści mające różny charakter: westernowy, sensacyjny, romantyczny, demaskatorski, dokumentacyjno-fikcyjny itp. I tak, dwóch czytelników miały trzy książki: kanadyjska historia autorstwa Mazo de la Roche *Saga rodu Whiteoaków*; Mario Puzo *Rodzina Borgiów* oraz z kanonu literatury fińskiej – Mika Waltari *Egipcjanin Sinuhe*. Kilkadziesiąt tytułów natomiast zyskało pojedyncze wskazania, były to m.in.: *Królowa Margot*, *Dama Kameliowa* Aleksandra Dumas; *Światłość nad ciemnościami* Alanzy Hłady – historia o pierwszej na świecie placówce szkolącej psich przewodników dla niewidomych; *Heretycka królowa* Michelle Maron (opowieść z czasów starożytnego Egiptu); *Hinduska miłość* Javiera Moro (romans na dworach królewskich Indii i Hiszpanii w 1906 roku); *Tancerka z Kairu* DeAnny Cameron, której akcja toczy się w Chicago 1893 roku; *Skradzione dziecko* Diney Costeloe (dzieje się w Plymouth w 1941 roku); *Skrzydła motylka* Julii Anne Long (angielski romans historyczny); *W królestwie lodu* Hamptona Sidesa, gdzie tematem jest tragiczna wyprawa polarna USS Jeannette z roku 1879; *Słowik* Kristin Hannah (rozgrywa się we Francji w czasie II wojny światowej); *Długi płatek morza* Isabeli Allende (czas i miejsce wydarzeń to Hiszpania, styczeń 1939 roku); *Diabelska gwardia* George'a Roberta Elforta – ukazująca obecność legii cudzoziemskiej w wojnie wietnamskiej; *Światło w środku nocy* Jojo Moyes – kostiumowy romans w westernowej scenografii.

FANTASTYKA DLA DOROSŁYCH ODBIORCÓW

Literatura fantastyczna przeznaczona dla dorosłych odbiorców, obejmuje różne odmiany: horror nadnaturalny²⁷, *fantasy*, *science fiction*, powieści post-apokaliptyczne, *urban fantasy*, romanse paranormalne itp.

Publiczność czytelnicza fantastyki to 12% czytelników, nieco więcej niż w poprzednim sezonie czytelniczym (wykres 18). Posiada kilka znaków szczególnych: jest zdecydowanie częściej męska – w 2023 roku to aż 19% mężczyzn i tylko 8% kobiet, najczęściej (17%) to osoby w młodym wieku 25–39 lat (aż 26% męskich czytelników w tym wieku), a bardzo rzadko starsze (w wieku powyżej 60 lat to tylko 5% czytelników). Często czytelnicy fantastyki, fani podróży do światów niemożliwych czy alternatywnych czytali tylko ten typ literatury i to po kilka tytułów w ciągu roku. **Fantastyka dociera do czytelników różnymi drogami, choć najważniejszy sposób pozyskiwania takiej literatury to zakupy** – 51% czytanych książek zostało kupionych, następnie aż 14% książek trafiło do czytelników jako prezent, znacznie rzadziej (9% czytanej literatury fantastycznej) znaleziono w bibliotece publicznej, zaledwie 2% w bibliotece szkolnej! (choć jest to często chłopięcy wybór lekturowy), ale za to stosunkowo często (9%) w domowym księgozbiorze. Beletrystyka fantastyczna była rekomendowana podobnie często – 17% książek tego typu przeczytano dzięki radzie członków rodziny, 19% – kolegów. Natomiast czytelnicy fantastyki stosunkowo często (14% czytelników) znaleźli informację o czytanej książce na stronach internetowych wydawnictw lub autora; 5% skorzystało z mediów społecznościowych i platform internetowych typu TikTok, Book Tok czy z BookTube. Odbiorcy fantastyki często posiadają szeroką znajomość tej literatury – 11% czytanych książek tego typu należało do autorów znanych im wcześniej. Można więc podsumować, że fantastyka dociera różnymi drogami do czytelników: towarzyskimi, internetowymi, #influencerskimi, domowymi, komercyjnymi, **a obieg ma najczęściej charakter internetowo-influencersko-komercyjny.**

Wśród wyborów tego typu literatury nie ma niespodzianek i istotnych nowości – utrzymuje się **stabilny kanon czytelniczy odbiorców fantastyki dla dorosłych**, a na jego czele plasuje się Stephen King (tabela 7) i kilkadziesiąt tytułów czytanych powieści (m.in. *Sklepik z marzeniami*, *Cmętarz zwierząt*, *Outside*, *Lśnienie*, *Podpalaczka*). Kolejny autor tego kanonu to Andrzej Sapkowski i przede wszystkim *Wiedźmin*. Trzeci autor należący do stale najpoczytniejszych twórców to J.R.R. Tolkien i *Władca Pierścieni*. Polska fantastyka w wyborach lekturowych uchwyconych sondażem z 2023 roku to zaledwie kilkunastu autorów, w tym zarówno klasyka, jak i sporo nowości: przede wszystkim Andrzej Pilipiuk – *Faceci w gumofilcach*, *Karpie bijem*, *Przyjaciel człowieka*, *Wampir z KC*, *Zaginiona*, z cyklu *Kuzynki*; Jarosław Grzędowicz *Pan lodowego ogrodu*; Jacek Piekara *Kościany Galeon*; Aneta Jadowska *Ropuszki*. *Niezwykłe*

²⁷ H. Phillips, *Lovecraft. Nadnaturalny horror w literaturze*, Warszawa 2000; A. Zgorzelski *Fantastyka. Utopia. Science fiction. Ze studiów nad rozwojem gatunków*, Gdańsk 1980.

historie ze świata Thornu, Szamański blues. Trylogia szamańska; Ewa Olchowa *W świecie łowców*; Jacek Dukaj *Katedra*; Stanisław Lem *Solaris*; Jakub Szamałek *Stacja*; Katarzyna Berenika Miszczuk *Szeptucha*; Katarzyna Puzyńska *Sąpierz*; Krzysztof A. Zajas *Oszpiczyn* (horror na terenie obozu Auschwitz-Birkenau); Radek Rak *Agla*; Marcin Mortka *Widmowy Zagon. Straceńcy Madsa Voortena. Tom 3*; Marcin Podleski *Glebia. Skokowiec*; Łukasz Orbitowski *Święty Wrocław*; Michał Cetnarowski *Gnoza*; Michał Gołkowski *Drugi Brzeg*.

Kilku obcych autorów wyróżniło się zainteresowaniem czytelnictwem: Frank Herbert *Diuna*; George R. R. Martin *Gra o tron, Pieśni lodu i ognia*; Graham Masterton *Ogród zła; Dom stu szeptów*; Trudi Canavan (m.in. *Era Pięciorga*); Terry Pratchett (m.in. *Piekło pocztowe*). Nadal swoich czytelników posiadają post-apokaliptyczne powieści Dmitrija Glukhovskij'ego *Metro 2033* oraz *Metro 2034, Metro 2035, Futu.re*. W kanonie czytelnictwem obecne są stale horrory medyczne Robina Cooka (*Śpiączka, Ciało obce, Wirus*).

Czytano poza tym w oryginale m.in. horror Jamesa Herberta *The secret of circley hall*. Obcą literaturę *fantasy* reprezentowała m.in. mocno reklamowana na Book Toka Jennifer L. Armentrout (m.in. *Wojna dwóch królowych, Krew i popiół, Królestwo ciała i ognia*), a także: Brandon Sanderson *Dawca Przysięgi* z cyklu *Archiwum Burzowego Światła*; Brian McClellan *Gniew Imperium* z cyklu *Bogowie Krwi i Prochu*; Marissa Meyer *Saga księżycowa* (baśniowo-futurystyczna opowieść, w której Kopciuszek spotyka Czerwonego Kapturka, a Roszpunka Kapitana Hana Solo); Ramsey Campbell *Salomon Kane*; Oliver Bowden *Assassin's Creed*. W wyborach lekturowych była obecna klasyka gatunku magii i miecza: Roberta Howarda *Conan barbarzyńca, Conan i pradawni bogowie*.

Obecna jest wśród preferencji czytelnictwa literatura *science-fiction* i post-apokaliptyczna, najnowsza i stanowiąca już klasykę; oto wybrani autorzy i ich książki: Cixin Liu i jego książki reprezentujące „hard SF”, zawierające elementy naukowe wiążące fabułę; Andy Weir *Projekt Hail Mary* nowa powieść fantastyczno-naukowa; Hugh Howey *Wool Omnibus* (dystopijny thriller w języku angielskim, którego fabuła ma wyraźne korelacje z czasem pandemii); Emily St. John Mandel *Stacja Jedenasta* – powieść post-apokaliptyczna; Claudia Grey *Star Wars, Mistrz i uczeń*; Douglas Adams *Autostopem przez galaktykę*; Lauren Oliver *Seria Delirium*; Margaret Atwood *Opowieść podręcznej*.

LITERATURA PIĘKNA WYSOKOARTYSTYCZNA

Literatura piękna wysokoartystyczna jako kategoria analityczna służąca opisowi struktury wyborów czytelnictwa została wyróżniona według metodologii korzystającej z perspektywy literaturoznawczej, kulturoznawczej, socjologii literatury i dokonań badań czytelnictwa. Literatura piękna wysokoartystyczna (powieść, opowiadanie, poezja, dramat, powieść biograficzna) wymyka się ograniczeniom i oczekiwaniom stawianym prozie gatunkowej, unika schematów fabularnych, banalizacji języka, zachowuje oryginalność intelektualną i artystyczną – formalną i tematyczną, a serie i ciągi powieściowe nie są

tu raczej stosowane. Na potrzeby analizy wyborów czytelniczych Polaków oddzielnie wyodrębniono klasykę: utwory, które zostały wydane w Polsce przed 1918 rokiem.

BELLES LETTRES – WSPÓŁCZESNA LITERATURA PIĘKNA WYSOKOARTYSTYCZNA, OLGA TOKARCZUK I JAKUB ŻULCZYK

W metodologii analizy struktury wyborów czytelniczych zastosowanej w prezentowanym badaniu uwzględniona została kategoria literatury wysokoartystycznej wydanej po 1918 roku.

Mamy do czynienia ze współzależnością między literaturą wysokoartystyczną a literaturą popularną, zjawiskiem osmozy form i środków stylistycznych, strategii narracyjnych czy też sytuacji, gdy utwór wysokoartystyczny nawiązuje do literatury popularnej i na odwrót, gdy utwór popularny „sięga po formy właściwe literaturze wysokoartystycznej”²⁸. Jednak literaturę wysokoartystyczną wyróżnia omijanie jednokierunkowego horyzontu oczekiwań czytelniczych i schematów narracyjnych przypisanych gatunkom literackim. Jest ona też doceniana przez krytyków literackich i literaturoznawców, analizowana w recenzjach literackich, nagradzana wyróżnieniami literackimi.

Literatura piękna wysokoartystyczna to wybór lekturowy 12% czytelników, zarówno kobiet, jak i mężczyzn, niezależny od ich miejsca zamieszkania, liczniej jednak starszych pokoleń, po 60 roku życia (wykres 19). Czytelnicy współczesnej literatury artystycznej czytali w pierwszym rzędzie kupione przez siebie książki (wykres 16), **ale też najczęściej, w porównaniu z innymi typami książek, dostawali ją w prezencie** – aż 21% tego typu literatury tak trafiło do odbiorców; następnie – aż 12% takich książek było pożyczonych od przyjaciół oraz zaledwie 9% – od rodziny, a 12% czytelników znalazło taką książkę w bibliotece publicznej (wykres 16). **Ważne w podjęciu lektury wysokoartystycznej są relacje z osobami bliskimi, w których występuje komunikacja poświęcona takiej twórczości.** Najczęściej – aż 24% – tego typu książki były polecane przez rodzinę, 21% – przez przyjaciół i znajomych, a co dziesiąta taka książka była czytana dzięki recenzji lub informacji dostępnych poza internetem – w prasie, radiu, TV (wykres 21). Książki tego typu **krażą zatem w kręgach towarzyskich**, a ich społeczny obieg zależy od obecności takiej literatury w świecie społecznym czytelnika, można go więc **nazwać towarzysko-analogowym.**

Olga Tokarczuk, laureatka literackiej nagrody Nobla, od sześciu lat utrzymuje się na pozycji najpoczytniejszych autorów. W 2013 roku 1,3% czytelników zadeklarowało, że czytało jej powieści, najczęściej *Księgi Jakubowe* i *Empujjon*. Wymieniano jeszcze następujące tytuły: *Prowadź swój pług przez kości umarłych*, *Szafa*, *Prawiek i inne czasy*, *Profesor Andrews w Warszawie*, *Bieguni*.

Wśród wyborów lekturowych uchwyconych w badaniu z 2023 roku jeszcze dwóch

²⁸ E. Kuźma, *Literatura popularna a literatura wysokoartystyczna*, w: *Słownik kultury...*, wyd. cyt., s. 218.

autorów wyróżniło się zainteresowaniem czytelnictwem. Pierwszy to **Jakub Żulczyk** mający **1,1% czytelników**. Jego powieść *Ślepnąc od świateł*, wydana w 2014 roku, zwiększyła swoją popularność po emisji serialu telewizyjnego z 2018 roku o tym samym tytule. W historii tej ukazana jest współczesna mroczna strona Warszawy widziana oczami dilerka narkotykowego. Obecne w fabule wątki kryminalne mogą sprzyjać oczekiwaniom czytelnictwem odbiorców literatury kryminalnej. Czytano również najnowszą powieść Żulczyka *Dawno temu w Warszawie*, będącą kontynuacją *Ślepnąc od świateł*, mającą swoją premierę tuż przed realizacją badania w 2023 roku.

Drugi autor literatury wysokoartystycznej, który miał szerszą publiczność czytelnictwem (0,9%) to **George Orwell** i jedna jego powieść **Rok 1984**. Chociaż jest to książka funkcjonująca w różnych obiegach, przede wszystkim szkolnym jako lektura obowiązkowa w szkołach ponadpodstawowych, to wśród badanych, którzy zadeklarowali lekturę tej powieści, znajdują się osoby z różnych generacji, nie tylko uczniowie.

Jeszcze pewną grupę czytelników (0,8%) pozyskała powieść **Michaiła Bułhakowa Mistrz i Małgorzata** – proza obecna w kanonie szkolnym, ale też w kanonie czytelnictwem pozaszkolnym, która w tym przypadku była czytana i przez respondentów ze starszych pokoleń, którzy już ukończyli szkoły. Kilku czytelników miały także, ale częściej czytane jako lektura szkolna, Ernesta Hemingwaya (0,5% czytelników) *Stary człowiek i morze* oraz *Komu bije dzwon*.

Kilku twórców polskiej literatury z pierwszej połowy XX wieku posiadało 2–3 czytelników. Byli to m.in.: Maria Dąbrowska (*Noce i dnie*), Zofia Nałkowska (*Granica*), z lat 50. Czesław Miłosz (*Dolina Issy*, *Zniewolony umysł*) czy wydane w latach 60. XX wieku Sławomira Mrożka (*Tango*) i Tadeusza Różewicza (*Kartoteka*). Z najnowszej literatury zainteresowaniem czytelnictwem wyróżnia się Szczepan Twardoch (*Chołód, Król*), choć tylko 3 czytelników zadeklarowało lekturę jego książek, znacznie mniej niż w poprzednich kilku latach.

Pojedyncze wskazania otrzymała szersza grupa utworów z pierwszej połowy XX wieku, były to m.in.: *Ferdydurke*, *Pornografia* Witolda Gombrowicza; *Przedwiośnie* Stefana Żeromskiego; *Znachor* Tadeusza Dołęgi-Mostowicza; z utworów po 1945 roku: *Inny świat* Gustawa Herlinga-Grudzińskiego. Z późniejszych lat XX wieku czytano m.in.: Jerzego Pilcha *Tysiąc spokojnych miast*; Andrzeja Stasiuka *Mury Hebronu*; Krzysztofa Kąkolewskiego *W złą godzinę*; Leopolda Tyrmanda *Życie towarzyskie i uczuciowe*.

Literatura XXI wieku i najmłodsze pokolenia pisarzy były reprezentowane przez kilkanaście autorek i autorów, i jest to większy zbiór niż to zaobserwowały pomiary wcześniejszych badań. Wśród czytanych twórców byli m.in.: Zyta Rudzka, laureatka nagród literackich, w tym Nagrody Literackiej NIKE z 2023 roku za powieść *Ten się śmieje, kto ma zęby*; Joanna Bator *Gorzko, gorzko*; Mira Marcinów *Bez matek*; Manuela Gretkowska *Poetka i książkę*; Jarosław Borszewicz *Mroki*; Łukasz Orbitowski *Kult*; Jakub Małecki *Horyzont*; Marcin Pilis *Łąka umarłych*; Sylwia Kubryńska *30 sekund*; Robert Rient *Duch Jeremiego*.

Wskazania na poezję, bardzo rzadkie w odpowiedziach respondentów w badaniu społecznego zasięgu książki, tym razem miały nieco większą reprezentację, choć nadal nieliczną, były to: *Wiersze wybrane* Czesława Miłosza; *Wiersze wszystkie* Wisławy Szymborskiej; *Miłość zaklęta w kwiatach*. *Wiersze* Mirosława Iskierki; *Biały mężczyzna* Wojciecha Albińskiego; poczytny od kilku lat tom *Miód i mleko* Rupy Kaur; *Ciche noce* Tilla Lindemanna – poezja wokalisty grupy muzycznej Rammstein.

Literatura obca zdobyła liczniejszą publiczność czytelniczą, zwłaszcza powieści będące w obiegu co najmniej od pół wieku. Zainteresowaniem czytelniczym wyróżnili się: Erich Maria Remarque (*Trzej towarzysze*, *Na zachodzie bez zmian*); Cormac McCarthy (*Krwawy południk*, *Pasażer*). Czytano jeszcze m.in.: Johna Steinbecka (*Myszy i ludzie*); Virginii Woolf (*Pani Dalloway*, *Pokrewne dusze*); Michaiła Szołochowa (*Cichy Don*); Tomasza Manna (*Czarodziejską górę*, *Józefa i jego braci*). Wymieniono też kilkanaście utworów powstałych w drugiej połowie XX wieku: Hans Helmut Kirst *Fabryka Oficerów*; Gabriel Garcia Marquez *Sto lat samotności*; Donna Tartt *Mały przyjaciel*, *Tajemna historia*; Harper Lee *Idź, postaw wartownika*; Milan Kundera *Nieznosna lekkość bytu*; Bohumil Hrabal *Czudy barbarzyńca*; John Irving *Syn cyrku*; Michel Houellebecq *Platforma*.

Niewiele najnowszej literatury lub tłumaczonej prozy pisarzy wydanej w Polsce w ciągu kilku ostatnich lat znalazło się w wyborach czytelniczych. Były to bardzo nieliczne wskazania: *Lata* noblistki z 2022 roku Annie Ernaux; *Coraz mniej światła* Nino Haratischwili; *Wyspa kobiet morza* Lisy See.

KLASYKA, LITERATURA PIĘKNA DAWNA

Literaturę piękną dawną czytało w 2023 roku tylko 8% czytelników. Wiek badanych najmocniej zróżnicował prawdopodobieństwo wyboru tego typu lektury: 38% uczniów zadeklarowało, że czytali taką literaturę, następnie 5% osób w wieku 18–70 lat i aż 15% w powyżej 70 lat. Podobnie jak tego dowiodły poprzednie badania społecznego zasięgu książki, szerszą publiczność czytelniczą mają utwory literackie należące do kanonu szkolnego, ale są czytane nie tylko przez uczniów, lecz przez wszystkie generacje czytelników, zwłaszcza te starsze.

Spółeczny obieg literatury dawnej powstałej przed 1918 rokiem **ma szczególnie domowo-instytucjonalny charakter. Jego początek ma często miejsce w rodzinnym kręgu, aż 27% czytanej klasyki to rekomendacje od kogoś z rodziny**, tylko 11% od znajomych, za to aż 31% od nauczyciela. Jak widać obowiązek szkolny określił lekturę klasyki tylko części jej publiczności czytelniczej. **Aż 24% książek z czytanej klasyki znaleziono w domowej bibliotece, 20% w bibliotece szkolnej i 17% w bibliotece publicznej.** Jednocześnie czytana literatura dawna była najrzadziej kupowana, w efekcie często sięgano po książki będące dostępne w domu lub w lokalnej bibliotece.

Najliczniej czytany polskim klasykiem jest niezmiennie **Henryk Sienkiewicz (3,3% czytelników)**, najczęściej *Potop*, także – *Pan Wołodyjowski*, *Ogniem i Mieczem*,

Quo Vadis, Krzyżacy, W pustyni i w puszczy, Bartek Zwycięzca, Latarnik. Powieści Sienkiewicza są czytane przez wszystkie pokolenia polskich czytelników, 29% to uczniowie, następnie 43% osoby w wieku 18–59 lat oraz 29% czytelników w wieku powyżej 60 roku życia. Częściej są to mieszkańcy wsi i małych miasteczek.

Romantyzm polski był najmocniej reprezentowany w wyborach lekturowych, przede wszystkim był to Adam Mickiewicz, na którego wskazało 1,4% czytelników. Wymieniano głównie *Pana Tadeusza*, następnie *Dziady*. Co drugi czytelnik Mickiewicza czytał jego utwory jako lektury szkolne. Kilku czytelników zadeklarowało lekturę utworów Juliusza Słowackiego (*Kordiana, Balladynę*).

Jeszcze dwóch pisarzy posiadało większą grupę czytelniczą, pierwszy to Władysław Reymont (1,2% czytelników; *Chłopi, Ziemia obiecana*). Czytelnikami jego prozy były osoby w różnym wieku, najczęściej jednak uczniowie szkół średnich. Drugi z nich to Bolesław Prus (1,1% czytelników), czytano *Lalkę*, przede wszystkim jako lekturę szkolną. Poza tym kilku odbiorców miała proza Elizy Orzeszkowej – *Nad Niemnem* i dramat *Wesele* Stanisława Wyspiańskiego. Wymieniono jeszcze Stefana Żeromskiego (*Ludzie bezdomni*).

Polska klasyka funkcjonująca w pozaszkolnym społecznym obiegu książki w wyborach lekturowych to tylko kilka przykładów: *Córka Tuśki* Gabrieli Zapolskiej, *Chata za wsią* Józefa Ignacego Kraszewskiego.

Klasyczna literatura obca była skromnie reprezentowana we wskazaniach czytelników. Czytano zaledwie kilka utworów literackich ze szkolnego obiegu, m.in.: *Iliadę* i *Odyseję* Homera; *Antygonę* Sofoklesa; *Makbeta, Romea i Julię* Szekspira. Pozaszkolny obieg klasyki obcej, uchwycony w badaniu z 2023 roku, objął: *Dumę i uprzedzenie, Emmę, Mansfield Park* Jane Austen; *Dziwne losy Jane Eyre, Wichrowe Wzgórze* Charlotte Brönte; *Zagładę domu Usherów, Zbiór opowiadań* Edgara Allana Poe; *Zbrodnię i karę, Braci Karamazow* Fiodora Dostojewskiego, *Matkę* Maksyma Gorkiego.

LITERATURA NIEFIKCYJONALNA – NARRACJE BIOGRAFICZNE, PUBLICYSTYKA, HISTORIA XX WIEKU, REPORTAŻE, PORADNIKI, PUBLIKACJE NAUKOWE, PODRĘCZNIKI

Literatura dokumentalna, podobnie jak fikcyjna, ulega współcześnie istotnym przemianom, w efekcie ściśle trzymanie się gatunków i rodzajów coraz częściej ulega demontażowi. Współczesną twórczość dokumentalną, jak to ujmuje Maryla Hopfinger, charakteryzują procesy²⁹:

Powstają narracje oparte na faktach i takie, których dokumentalna forma budowana jest niezależnie od faktów. Na wspólnej, pluralistycznej scenie

²⁹ M. Hopfinger, *Wielka zmiana. Scena komunikacyjna 1989–2015*, w: *Debaty po roku 1989. Literatura w procesach komunikacji w stronę nowej syntezy*, red. M. Hopfinger, Z. Ziątek i T. Żukowski, Warszawa 2017, s. 13.

komunikacyjnej przenikają się rozmaite teksty kultury, wśród nich są i zwracają uwagę teksty literackie. Uczestniczą w debatach.

Pomimo zachodzących zmian widoczny jest w preferencjach lekturowych szereg tradycyjnych odmian non-fiction, jak reportaże i autobiografia, jednak każda z tych odmian posiada wachlarz pododmian i autorskich propozycji przetworzenia faktów i dokumentów. Niniejsza analiza ukazuje, jak oferta twórczości dokumentalnej rezonuje wśród czytelników.

Literatura niefikcyjna obecna w wyborach czytelniczych jest prezentowana w czterech wyróżnionych odmianach:

- biografie i autobiografie, listy, wspomnienia, dzienniki i felietony, eseje, publicystyka oraz publikacje poświęcone historii XX wieku;
- literatura dokumentalna: reportaże i książki podróżnicze ;
- poradniki;
- publikacje naukowe, popularnonaukowe, podręczniki.

BIOGRAFIE, WSPOMNIENIA, WYWIADY BIOGRAFICZNE, DZIENNIKI, ESEJE, FELIETONY, HISTORIA XX WIEKU

Biografie i autobiografie, wspomnienia, felietony, eseje, publicystyka, a także publikacje poświęcone historii XX wieku łącznie cieszą się dużym zainteresowaniem czytelnictwem – w badaniu z 2023 roku zyskały 17% czytelników (tabela xx). Tego typu książki były liczniej czytane przez mężczyzn (21%) niż kobiety (15%), sięgają po nie czytelnicy w różnym wieku, jednak rzadziej są to uczniowie (7%), znacznie częściej zaś osoby starsze, mające więcej niż 60 lat (20%).

I tak, podobnie jak to ma miejsce w przypadku pozostałych typów lektury, najważniejszym sposobem pozyskiwania książek dokumentalnych jest zakup – **aż 36% takich lektur zostało kupionych** (wykres 16). Następnie ważne jest dzielenie się książkami z bliskimi: 13% czytanych książek pożyczono od znajomych i przyjaciół, a co dziesiątą od rodziny. Szczególnie ważne **były książkowe dary – aż 26% czytanych publikacji non-fiction czytelnicy otrzymali w prezencie**. Warto odnotować, że poczytna literatura dokumentalna była **stosunkowo rzadko wypożyczana z bibliotek publicznych – tylko 7% czytanych książek pochodziło stamtąd**. O istocie społecznego obiegu książki decyduje jego początek – źródło wiedzy o tym, że warto ją przeczytać. W przypadku literatury niefikcyjnej **najważniejsze były rekomendacje znajomych – 32% publikacji czytano dzięki takiej opinii, 26% dzięki informacjom od rodziny, aż 12% książek natomiast czytano, ponieważ znaleziono informację o nich na stronach internetowych** wydawnictw i w prasie online, a 4% takich lektur było rekomendowanych na YouTube, BookToku lub w innych multimedialnych przekazach w sieci, natomiast 6% w tradycyjnych mediach analogowych (radio, TV, prasa). **W efekcie społeczny obieg literatury dokumentalnej ma najczęściej charakter towarzysko-internetowy.**

- **Biografie, autobiografie, listy, wspomnienia**

Mapa wyborów publikacji dokumentalnych jest bardzo zróżnicowana, jednak najliczniej wybierane są narracje biograficzne. Wśród **czytanych biografii i wspomnień** wyróżniają się te, które zostały poświęcone **współczesnym politykom**, zwłaszcza jedna z nich zyskała kilku czytelników. Był to wywiad biograficzny Aleksandra Kaczorowskiego z Aleksandrem Kwaśniewskim: *Prezydent. Aleksander Kwaśniewski w rozmowie z Aleksandrem Kaczorowskim*. Czytano jeszcze książki m.in. Sławomira Kmiecika *Lech Kaczyński. Bitwa o pamięć*; Sławomira Cenckiewicza i in. *Lech Kaczyński. Biografia polityczna 1949–2005*; Renaty Grochal *Zbigniew Ziobro. Prawdziwe oblicze*; Michała Krzymowskiego *Jarosław. Tajemnice Kaczyńskiego*; Władysława Bartoszewskiego *Dziennik internowania*. W tym nurcie można umieścić autobiografię Danuty Wałęsy.

Postacią szczególnie ważną dla polskich czytelników jest **ksiądz Jan Kaczkowski**, który zmarł 7 lat temu i nadal w szerszym w obiegu czytelnicznym są jego książki, które mają też wymiar religijny. Najczęściej wskazano: ks. Jan Kaczkowski, Piotr Żyłka *Życie na pełnej petardzie*. Kilku czytelników miała fabularyzowana historia biograficzna przyjaźni księdza z młodym recydywistą *Johnny. Powieść o księdzu Janie Kaczkowskim* Macieja Kraszewskiego oraz Agnieszki Kuchni-Wołoszewicz, Michała Kramka *Jestem pod Jego skrzydłami. Biografia Jana Kaczkowskiego*. Czytano jeszcze książkę, wydaną tuż przed realizacją badania na jesieni 2023 roku, będącą kolejną opowieścią biograficzną o przyjaźni księdza Kaczkowskiego z jego wychowankiem: Piotra Żyłki, Patryka Galewskiego *Synek księdza Kaczkowskiego*.

Stalą publiczność czytelniczną mają biografie i pamiętniki postaci publicznych i popularnych w czasach PRL-u. W 2023 roku badani wskazali m.in. autobiografię Daniela Olbrychskiego *Anioły wokół głowy*; Doroty Karaś, Marka Sterlingowa *Urban. Biografia*; Violetty Ozminowski *Maria Czubaszek. W coś trzeba nie wierzyć*; Izy Michalewicz, Jerzego Danilewicza *Villas*; Piotra Dobrowolskiego *Terlecki. Tragiczna historia jednego z najlepszych piłkarzy w Polsce*.

Wśród deklarowanych lektur można wyróżnić **biografie historyczne**, czytelnicy wybrali kilkadziesiąt tytułów, m.in. Antoniego Ferdynanda Ossendowskiego *Lenin*; Iwony Kienzler *Żony i kochanki komunistów* (o kobietach Lenina, Stalina, Mao, Ceaușescu, Che Guevary i Castro); Christophera Machta *Spowiedź carycy Katarzyny I. Szczera rozmowa z miłośniczką romansów*; Anny Kaszuby-Dębskiej *Przybyszewska/Pająkówna. Głuchy krzyk. Portret podwójny*; Görana Hägga *Mussolini. Butny faszysta*; Mariusza Urbanka *Tuwim. Wylękniony bluźnierca*; Łukasza Ksyty *Major Hubal. Historia prawdziwa*; Niny Smolar *Churchill*; Remigiusza Grzeli *Było, więc minęło. Joanna Penson – życie dziewczyny z Ravensbrück, lekarki Lecha Wałęsy; Przemysław Słowińskiego i Danuty Uhl-Herkoperec *Charles Lindbergh. Samotny orzeł – historia lotnika w latach międzywojennych*; Wiktora Suworowa *Matka Diabła. Kulisy rządów Chruszczowa i fabularyzowana biografia Żołnierze wolności**

Zainteresowania historyczne sprzyjały lekturze oryginalnych świadectw i tekstów,

m.in.: *Myśli i wypsknięcia* Józefa Piłsudskiego; *Pamiętniki wojenne* Charlesa de Gaulle'a; *Chwile czasu minionego* Andrzeja Mycielskiego; *Gdzie jesteś* Itako Adama Tomaszewskiego; *Listy* Marka Hłaski.

Współczesne polskie biografie dotyczące postaci aktywnych publicznie rozpoczyna wybrana przez kilku czytelników bardzo aktualna książka Krystyny Kurczab-Redlich *Wowa, Wołodia, Władimir. Tajemnice Rosji Putina*. Wśród polskich biografii aktywnych artystycznie i twórczo postaci można wymienić m.in. wywiad biograficzny – Anne Applebaum, Paweł Potoroczyn *Matka Polka. Anne Applebaum w rozmowie z Pawłem Potoroczynem*. W tej grupie książek znajdziemy jeszcze: Michała Figurskiego *Najstodsi*; autobiografia Krzysztofa Materny *Przygody z życia wzięte*; Michała Koterskiego *To już moje ostatnie życie*; Magdy Gessler, napisaną wspólnie z Dominikiem Linowskim *Magda. Autobiografia Magdy Gessler* i książka mająca kilku czytelników Dagmary Kaczmarek *Królowe życia, cz. II*.

Oddzielną grupę tematyczną zaspokajającą określone oczekiwania czytelnicze stanowią **książki o życiu i dokonaniach himalaistów, sportowców, piłkarzy**. Była to grupa kilkunastu tytułów, m.in.: Bernadette McDonald *Ucieczka na szczyt. Rutkiewicz, Wielicki, Kurtyka, Kukuczka*; Bernadette McDonald *Kurtyka. Sztuka wolności*; Dariusza Kortka *Kukuczka. Opowieść o najstłynniejszym polskim himalaiście*; Cezarego Gutkowskiego, Aldony Marciniak *Niezniszczalny. Niesamowita historia Roberta Kubicy*; Jimmy'ego Burnsa *Maradona. Ręka Boga*; Luca Caioli *Ronaldo. Obsesja doskonałości*; Marii Szarapowej *Niepowstrzymana*.

Wśród wielu obcych, współczesnych wspomnień i biografii wyróżniła się zainteresowaniem czytelniczym, zdobywając kilku odbiorców, nowość z 2023 roku **autobiografia księcia Harry'ego – *Ten drugi***. O podobnej tematyce czytano jeszcze Roberta Lacey'a *Bitwa braci. William, Harry i historia rozpadu rodziny Windsorów*; Andrew Mortona *Diana. Jej historia*.

Stałe miejsce wśród preferencji czytelniczych zajmują historie poświęcone bohaterom kultury i muzyki popularnej, filmom i modzie. Oto kilka przykładów z licznej grupy czytelniczych wyborów lekturowych: Matthew Perry *Przyjaciele, kochankowie i ta Wielka Straszna Rzecz. Autobiografia*; Charles R. Cross *Pod ciężarem nieba. Biografia Kurta Cobaina*; Mick Wall *Guns N' Roses. Ostatni giganci z rockowej dżungli*; Robert Weinberg *Stephen King pod lupą*; Justin Picardie *Miss Dior. Opowieść o wojnie, odwadze i modzie*; Britney Spears *Kobieta, którą jestem*; Charles Leerhsen *Zagubiony w raj. Prawdziwa historia życia Anthony'ego Bourdaina*. Wśród wyborów lekturowych znajduje się nadal, należący już do kanonu czytelniczego, pamiętnik Waris Dirie, Cathleen Miller *Kwiat pustyni. Z namiotu Nomadów do Nowego Jorku*.

Kilka tomów czytanych wspomnień proponuje poważniejszą tematykę i ukazuje trudne doświadczenia, m.in. Juan Pablo Eskobar *Mój Ojciec Pablo Eskobar*; Chol-Hwan Kong *Usta pełne kamieni. Dziesięć lat w północnokoreańskim gutagu*; Aleksander Sołżenicyn *Archipelag Gułag*; autobiografia Grażyny Jagielskiej *Miłość z kamienia. Życie z korespondentem wojennym*.

- **Felietony**

Coraz liczniej czytana jest felietonistyka współczesna pisana przez popularnych aktorów, muzyków, polityków, pisarzy. W tym obszarze wyróżniła się już **kolejny sezon czytelniczy Katarzyna Nosowska**, wydając nagradzany przez publiczności czytelnicze tom osobistych felietonów *Nie mylić z miłością*, który został bestsellerem Empiku za rok 2023 w kategorii „literatura”³⁰; czytano też wcześniejszą książkę *Powrót z Bambuko*. Jeszcze jedna autorka cieszy się uwagą czytelników – Maria Czubaszek, wybrano pełne ostrego humoru autobiograficzno-anegdotyczne książki: *Nienachalna z urody*; *Wszyscy niestety normalni*. Padło jeszcze kilkanaście wskazań na tomy felietonów, wśród których wymienić można m.in.: Agata Passent *Kto to pani zrobił*; Marcin Meller *Sprzedawca arbuzów*; Cezary Harasimowicz *Saga, czyli filizanka, której nie ma*; Maria Peszek *Naku*wiam zen*; Szymon Hołownia, Marcin Prokop *Bóg, kasa i rock n’ roll*; Karolina Korwin Piotrowska *Ćwiartka raz*; Janusz Korwin-Mikke *Świat według Korwina*; Jacek Fedorowicz *Mistrz offu* (wspomnienia, anegdoty), *W zasadzie tak* (przewodnik po rzeczywistości PRL-u, pierwszy raz wydany w 1975 roku); Paulina Młynarska *Okrutna jak Polka* – apel o bycie siostrą dla innych kobiet. Z felietonów obcych czytany jest najczęściej Jeremy Clarkson i kilka jego tomów *Świata według Clarksona*.

- **Publicystyka, eseje, publicystyka literacka**

Stosunkowo nieliczna jest grupa czytanych publikacji publicystycznych o poważniejszej – politycznej, historycznej czy filozoficznej tematyce. W ciągu ostatnich lat stale jest obecny w obiegu czytelniczym Rafał Ziemkiewicz, wskazano dwa tytuły: *Wielka Polska, Cham niezbundetowany*. Czytano jeszcze: Marii Szyszkowskiej, Gabrieli Michalik *W poszukiwaniu własnej drogi. Rozmowy o polityce, religii i szczęściu*; Łukasza Winiarskiego *Manifest antykomunistyczny*; Witolda Gadowskiego *Boży pył codzienności*; Stanisława Michalkiewicza *Niemcy, Żydzi i folksdojczy*.

- **Historia XX wieku**

Wśród preferencji czytelniczych Polaków znaczące miejsce zajmują książki o tematyce historycznej, a zwłaszcza opowiadające o historii Polski w XX wieku. Wśród takich publikacji przebojem czytelniczym w 2023 roku³¹ była książka historyczna *Chłopki. Opowieść o naszych babkach* autorstwa **Joanny KucielFrydryszak**, w swojej twórczości wykorzystującej też warsztat kulturoznawcy, antropologa kulturowego i analizującej liczne listy, fragmenty pamiętników, artykuły prasowe, wspomnienia (0,8% czytelników); tej samej autorki czytano również *Shłużące do wszystkiego*. W tej grupie lektur można wymienić jeszcze kilkadziesiąt pozycji, m.in.: Jacka Bartosiaka, Wojciecha Zychowicza *Wojna o Ukrainę. Wojna o świat*; Heleny Zakrzewskiej *Dzieci Lwowa*; Sławomira Kopra, Tomasza Stańczyka *Ostatnie lata polskiego Wilna*; Anny Herbich *Dziewczyny z Syberii*;

³⁰ <https://www.empik.com/bestselleryempiku>

³¹ Zespół reakcyjny Magazynu Literackiego KSIĄŻKI” za **Wydarzenie Roku 2023** uznał spektakularny sukces publikacji Joanny Kuciel-Frydryszak *Chłopki. Opowieść o naszych babkach* (wydawnictwo Marginesy), . <https://rynek-ksiazki.pl/nagrody/4511601/>

Marcina Zaborskiego *Lato 39. Jeszcze żyjemy*; Włodzimierza Tadeusza Kowalskiego *Tragedia w Gibraltarze*; Andrzeja Alberta *Najnowsza historia Polski 1914–1945*; Stanisława Cata-Mackiewicza *Europa Inflagranti*.

II wojna światowa to dla polskich czytelników szczególnie interesujący temat, w wyborach lekturowych znajdujemy obszerną grupę książek poświęconej tej problematyce. Corocznie wyróżniają się świadectwa dotyczące obozów zagłady. Stanisław Grzesiuk, autor należący do kanonu czytelniczego i jego obozowe wspomnienia *Pięć lat kacetu* oraz *Boso, ale w ostrogach* miały jak co roku kilku czytelników. Czytano jeszcze m.in. obozowy dziennik Abrahama Kajzera *Za drutami śmierci*; Adam Cyra *Rotmistrz Pilecki. Ochotnik do Auschwitz*; Aliny Dąbrowskiej, Wiktora Krajewskiego *Wiem jak wygląda piekło*.

Wskazano szereg publikacji dotyczących walk na frontach II wojny światowej, m.in. Bogusława Wołoszańskiego *II wojna światowa. Kompendium*; Halika Kochańskiego *Orzeł niezłomny. Polska i Polacy w II wojnie światowej*; Paula Carella *Operacja Barbarossa*; Jerzego Pertka *II Wojna Światowa na morzu*; Erika Larsona *Rok, który zmienił wszystko*; Władysława Bartoszewskiego *Dni walczącej stolicy*.

Adolf Hitler to postać intrygująca wiele osób: 2 czytelników zadeklarowało, że czytały polskie wydanie krytyczne *Mein Kampf* redagowane przez Eugeniusza Cezarego Króla. Dodatkowo czytano kilka książek poświęconych Hitlerowi: Volkera Ullricha *Hitler. Narodziny zła*; Christophera Machta *Spowiedź Hitlera. Szczera rozmowa z Żydem*; Joachima Festa *Hitler i upadek Trzeciej Rzeszy*; Karola Grünberga *Adolf Hitler. Biografia Führera*; Krisa McNaba *Wehrmacht. Armia Hitlera*; Nicolausa von Belowa *Byłem adiutantem Hitlera 1937–45*.

Kilka czytanych publikacji dotyczyło Holocaustu, były to m.in.: Luigi Romolo Carrino *Eichmann. Biurokrata Holocaustu*; Anny Bikont *My z Jedwabnego*.

REPORTAŻE – HISTORYCZNE, Z PODRÓŻY, POLITYCZNE, ŚLEDZCE

Literatura dokumentalna coraz wyraźniej ulega przemianom, ściśle trzymanie się faktów i śledztwa dziennikarskiego często traci dyscyplinę na korzyść światopoglądu autora, jego wyobraźni twórczej i kreatywności. Doświadczony dziennikarz Jacek Hugo-Bader tak to ujął: „Reporter gazetowy musi zapomnieć o literaturze. Jemu nie wolno o milimetr rozminąć się z faktami. Gazety mają mnie informować. Reporter książkowy może pójść w literaturę”³². Jednak syntetyzujący obraz świata czy „bohater zbiorowy”, elementy fikcji w reportażu literackim nie mają być kłamstwem, uproszczeniem, ale uwypukleniem myśli i istoty rzeczy.

Reportaże i literaturę podróżniczą wybrało w 2023 roku 11% czytelników (i tym razem nieco więcej mężczyzn – 14% i 10% kobiet), najwięcej (14%) odbiorców reportaży

³² I. Adamczewska-Baranowska, *Jacek Hugo-Bader. Włóczęga*, Łódź 2022, s. 20.

pochodzi z wielkich miast powyżej pół miliona mieszkańców. Obiegi społeczne różnych odmian literatury dokumentalnej są zbliżone, **reportaże wyróżniły się tym, że najwięcej takich książek (46%) zostało kupionych, co piąty reportaż i książka podróżnicza to prezent, a co dziesiąta była pożyczona od znajomych lub rodziny.** Najczęściej reportaże były polecane przez znajomych, także istotne okazały się rady księgarzy. Pochodzą zatem najczęściej z **towarzysko-komercyjnego obiegu.**

Wybory lekturowe reportaży są bardzo rozproszone i obejmują szeroką paletę tematów i miejsc geograficznych, których dotyczą. Niemniej jednak problemy polskie opisywane w literaturze dokumentalnej cieszą się największym zainteresowaniem. Oto dominujące odmiany czytanych reportaży i wątki tematyczne w nich obecne:

- **Reportaże historyczne**

Coraz popularniejsze stają się relacje z wydarzeń historycznych utrzymane w formie reportażu jako świadectwa przeszłości. W wyborach czytelniczych znajdujemy szereg takich przykładów różnych sposobów pisania o historii i o tym jak ona rezonuje z teraźniejszością.

Kilku czytelników zdobyła książka należąca do kanonu czytelniczego *Zdażyć przed Panem Bogiem* Hanny Krall. Z klasycznych utworów wybrano jeszcze Arkadego Fiedlera *Dywizjon 303*. Wskazano poza tym kilkanaście tytułów o rozmaitej tematyce, m.in.: dzieje Dolnego Śląska w okresie II wojny światowej i pierwszych miesiącach powojennych w książce *Zejście do piekła* Leszka Adamczewskiego; *27 śmierci Toby'ego* Obeda Joanny Gierak-Onoszko – książka opowiada o procesie wynaradawiania dzieci rdzennych mieszkańców Kanady i reperkusjach tych wydarzeń we współczesności. Publikacja ta otrzymała w 2020 roku Nagrodę Literacką „Nike Czytelników”. Kolejne przykłady to *Rowerem przez II RP. Niezwykła podróż po kraju, którego już nie ma* Bernarda Newmana; *Niemy Niemen. Dalsze losy prawdziwych bohaterów Nad Niemnem* Roberta Pawłowskiego; *Mały Oświęcim. Dziecięcy obóz w Łodzi* Jolanty Sowińskiej-Gogacz, Błażeja Torańskiego; *Życie w stoiku. Ocalenie Ireny Sendler* Jacka Mayera; *Biało-czerwony. Tajemnica Sat-Okha* Dariusza Rosiaka; *Baśń jak niedźwiedź. Polskie historie* Gabriela Maciejewskiego; Arkadiusz Paśnik *Obietnica. Historia, którą napisało życie* – opowieść o wysiedleniu i zesłaniu Polaków do Kazachstanu w 1940 roku; Pawła Głuszka *Laboratorium zagłady. Mroczny sekret Klasztoru Urszulanek*;

- **Literatura podróżnicza**

W literaturze *non-fiction* stałe miejsce zajmują książki podróżnicze, zwłaszcza relacje z egzotycznych podróży. Oto przykłady czytanej klasyki gatunku: Melchiora Wańkowiicza *W ślady Kolumba. Tom III: W pępku Ameryki*; Arkadego Fiedlera *Orinoko*; Ryszarda Kapuścińskiego *Podróże z Herodotem*. Poza tym czytano jeszcze kilka tytułów, m.in. Magdy Bogusz *Pirania na kolację. 1405 dni w podróży dookoła świata*; Wojciecha Cejrowskiego *Rio Anakonda*; Romualda Koperskiego *Pojedynek z Syberią*.

Wśród czytelników reportaży znajdujemy stałych odbiorców pasjonujących się doświadczeniami himalaistów, które posiadają bogatą reprezentację książkową. W 2023

roku czytelnicy wybrali tylko kilka takich publikacji, m.in.: Adama Bieleckiego, Dominika Szczepańskiego *Spod zamarzniętych powiek*; Rafała Froni *Anatomia góry*; Aleksandra Lwowa *Zwyciężyć, znaczy przeżyć. 20 lat później*; Wojciecha Nerkowskiego *Himalaya. Wyprawa na krawędź życia*. Warto jeszcze wskazać książki opowiadające o ludziach mieszkających i pracujących w górach: *WOPR. Życiu na ratunek* Dawida Góry oraz *Tatrzańskie opowieści* Dariusza Jaronia, Mateusza Waligóry.

- **Reportaże kryminalne**

Duża część publiczności czytelniczej literatury niefikcjonalnej interesuje się tematyką bliską kryminalistyce, psychologii zbrodni i zbrodniarzy, fenomenie przestępczości zorganizowanej. Czytano kilkanaście reportaży o takiej problematyce. Warto zwrócić uwagę zwłaszcza na dwóch autorów wybranych przez kilku czytelników: Richarda Taylora *Jak człowiek staje się mordercą. Mroczne opowieści psychiatry sądowego* oraz książki Christophera Berry-Dee *Rozmowy z psychopatami. Podróż w głąb umysłów potworów* oraz *Rozmowy z seryjnymi mordercami*. Wśród innych autorów i tytułów z tego obszaru tematycznego wskazywano: John Glatt *Zaginione dziewczyny*; John E. Douglas, Mark Olshaker *Jak powstaje morderca. Zagadki psychopatycznych umysłów*; Łukasz Wroński *W umyśle mordercy*; Paul Britton *Profil mordercy*; Artur Górski *O porachunkach polskiej mafii*; *O kobietach polskiej mafii*; *O żołnierzach polskiej mafii*; *O pieniądzach polskiej mafii*; Wojciech Sumliński *Czego nie powie Masa o polskiej mafii*; Douglas Century *Ostatni szef. Prawdziwa historia najpotężniejszego przywódcy rosyjskiej mafii w Ameryce*.

- **Obce kultury, obyczaje, światy społeczne**

Część reportaży przedstawia życie w innych, odległych od polskich realiów kulturach albo szczególne obyczaje w specyficznych, zamkniętych światach społecznych. Obce kultury i represyjne obyczaje, obszary, na których toczą się działania zbrojne, ukazują czytane książki o znaczących tytułach: Jean Sasson, Najwa bin Laden i in. *Musiałam odejść. Wspomnienia żony i syna Osamy bin Ladena*; Lene Wold *Honor. Opowieść ojca, który zabił własną córkę* (ukazuje krwawą tradycję honorowych zabójstw w Jordanii); Ed Nash *Pustynny snajper. Jak zwykły Angol poszedł na wojnę z ISIS*; Wojciech Jagielski *Modlitwa o deszcz* – tom reportaży z Afganistanu.

Reprezentacje odrębnych wobec naszej rzeczywistości światów społecznych przynoszą reportaże: Ewy Sapieżyńskiej *Nie jestem twoim Polakiem. Reportaż z Norwegii*; Piotra Milewskiego *Planeta K. Pięć lat w japońskiej korporacji*; Suki Kim *Pozdrowienia z Korei. Uczylałam dzieci północnokoreańskich elit*. Zjawisku bezdomności współczesnych koczow-ników w USA poświęcona jest książka Jessiki Bruder *Nomadland. W drodze za pracą*. Kilku czytelników miały relacje dokumentalne z Rosji: Wacława Radziwinowicza *Crème de la Kreml. 172 opowieści o Rosji*; Swietłany Aleksijewicz *Czarnobylska modlitwa. Kronika przyszłości, Wojna nie ma w sobie nic z kobiety*.

Szczególne zjawiska społeczne podejmują kolejne reportaże, np. Patrycji Wieczorkiewicz, Aleksandry Herzyk *Przegryw. Mężczyźni w pułapce gniewu i samotności* – jest to relacja opisująca internetową społeczność inceli i przegrywów. Jeszcze

inne wprowadzają czytelnika w świat życia zakonnego: Marty Abramowicz *Zakonnice odchodzą po cichu*; Marcina Wójcika *Celibat. Opowieści o miłości i pożądaniu*.

- **Reportaże polityczne, demaskatorskie, publicystyczne**

Grupa czytanych reportaży ujawnia światopoglądową postawę autora, jego zaangażowanie w określoną ideę. Wśród wyborów czytelniczych widoczne są teksty ujawniające dowody, fakty, argumenty stojące za przedstawianym stanowiskiem, oto szereg przykładów takich lektur: *Rewolta* Nadava Eyala to reportaż izraelskiego dziennikarza dowodzący kryzysu wspólnoty jaką niosła globalizacja i spowodowanego nasileniem nacjonalizmów, migracji, zmian klimatycznych oraz porażek i napięć politycznych. Czytano jeszcze m.in. o sytuacji na granicy z Białorusią – *Jezus umarł w Polsce* Mikołaja Grynberga; *W królestwie Monszatana. GMO, gluten i szczepionki* Marcina Rotkiewicza; *Mindf*ck. Cambridge Analytica, czyli jak popsuć demokrację* Christophera Wylie’a; *Masoni. Architekci nowoczesnego świata* Johna Dickie; *Bóg nie jest wielki. Jak religia wszystko zatruwa* Christophera Hitchensa; *Lichwa rak ludzkości* Henryka Pająka; *Wojowniczką z Afganistanu* Ludwika Włodek. Kolejne książki dotyczą polskiego świata polityki: *Chłopcy. Idą po Polskę* Marcina Kąckiego, opowieść o środowisku Konfederacji i zwolenników Janusza Korwina-Mikkego; *Wałęsa człowiek z teczki* Sławomira Cenckiewicza; *Kulisy PiS* Kamila Dziubki; *Niebezpieczne związki* Andrzeja Leppera. *Kto naprawdę go zabił?* Wojciecha Sumlińskiego. Warto jeszcze wymienić reportaż o charakterze demaskatorskim, napisany na podstawie własnych doświadczeń ratownika medycznego – Jana Światyły *Polski SOR. Uwaga, będzie bolało*.

- **Reportaże dziennikarzy śledczych**

Szczególną rolę przyjmują dziennikarze stawiający sobie za cel odkrycie i ujawnienie informacji znaczących dla opinii publicznej. W takich okolicznościach często podejmują zadania, które powinny być przedmiotem dochodzenia instytucji do tego powołanych (policji, prokuratury, odpowiednich urzędów itp.). Oto przykłady książek, w których opisany jest przebieg i efekty takich śledztw dziennikarskich, ich autorzy i tytuły: Fr déric Martel *Sodoma hipokryzja i władza w Watykanie*; James Montague *Klub miliarderów. Jak bogacze ukradli nam piłkę nożną*; Ekke Overbeek *Maxima Culpa. Jan Paweł II wiedział*; Cezary Łazarewicz *Żeby nie było śladów. Sprawa Grzegorza Przemyska*; Tomasz Piątek *Kaczyński i jego pajęczyna*.

Podsumowując tematykę i charakter czytanych reportaży, widzimy, że jest to typ książek, który najbliższej dotyka współczesnych polskich i globalnych problemów. Mimo wielkiego zainteresowania czytelników przeszłością, poszukują oni tekstów, które rezonują z „tu i teraz”, pomagają zrozumieć dzisiejszy świat.

PORADNIKI – KONTROLA UMYŚLU I EMOCJI, POTĘGA PODŚWIADOMOŚCI I ZDROWE JEDZENIE

Wzrost oferty i znaczenia informacji zawartych w sieci, publikacji internetowych oferujących szybką odpowiedź na każdy temat, nie osłabia zainteresowania czytelników

poradnikami. Zmienia się jednak ich tematyka i charakter. Choć nadal czytane są rady związane z uprawianym hobby i wspierające życie codzienne, to nie one są dla czytelników najważniejsze. Odbiorcy poradników oczekują pogłębionych opowieści na interesujący temat, taki jak podróże, zdrowe gotowanie, wybrane terapie leczenia, ale przede wszystkim zajmuje ich psychologia życia codziennego i emocjonalnego, metody duchowego i umysłowego rozwoju. Sprzyja temu bogata oferta na rynku książki publikacji dotyczących rozwoju osobistego i skupiających się na praktycznych radach jak lepiej żyć, zmieniać się, myśleć, odczuwać, stawać się szczęśliwym. Publikacje te często odnoszą się do świadectw z badań naukowych, zwłaszcza psychologicznych lub doświadczeń autora, który odniósł sukces w życiu.

W badaniu z 2023 roku poradniki były lekturą 16% czytelników, tyle samo kobiet i mężczyzn, najczęściej są to osoby w wieku 25–39 lat (22% badanych czytelników). Społeczny obieg **poradników** przebiega inaczej niż pozostałych typów książek – **ma charakter komercyjno-internetowo-#influencerski. Szczególnie ważne były zakupy – 58% czytanych poradników było kupionych przez czytelników; następnie – 18% otrzymano w prezencie, a tylko 6% pochodziło z bibliotek publicznych.** Czytelnicy potrafili wykorzystać informacje z różnych mediów: zwłaszcza internetu, zarówno stron internetowych – to źródło informacji w przypadku 12% czytanych poradników, jak i – z platform typu YouTube, TikTok (stąd inspirację i rekomendację czerpało 9% czytelników).

Na plan pierwszy wysuwa się jedna książka, która wytycza kierunki i sposoby, jak warto pisać o rozwoju indywidualnym: *Potęga podświadomości* Josepha Murphy’ego (1,8% czytelników), zdobywająca co najmniej od dekady szerszą publiczność czytelniczą i lokująca się wśród najpoczytniejszych lektur Polaków. Murphy był częściej wybierany przez młode kobiety w wieku 25–39 lat. W 2023 roku czytelnicy sięgnęli jeszcze po inne tytuły tego autora: *Zdumiewające prawa potęgi kosmicznego umysłu*; *Możesz być bogaty*. W podobny sposób starają się nakłaniać czytelników do zmiany perspektywy myślenia jeszcze inne lektury: *Technika uwalniania. Podręcznik rozwijania świadomości* Davida R. Hawkinsa; *Postaw na siebie. Siedem kroków do osobistego sukcesu* Johna Martina; *Jestem Bogiem podświadomości* Beaty Pawlikowskiej.

Poniżej przedstawione są najliczniej reprezentowane problemy i tematyka wśród czytanych przez respondentów poradników, najczęściej amerykańskiego lub polskiego autorstwa.

- **Jak panować nad umysłem i nawykami**

Najwięcej tytułów, bo kilkadziesiąt, wśród lektur poradnikowych stanowią publikacje wskazujące na możliwości i sposoby doskonalenia pracy naszego umysłu oraz uporządkowania i kontroli codziennych czynności oraz nawyków, wykorzystania silnej woli w celu poprawy naszego myślenia i efektywności działań.

Oto przykładowe pozycje: Anthony Robbins *Obudź w sobie olbrzymia – miej wpływ na całe swoje życie – od zaraz!*; *Nasza moc bez granic*; David Goggins *Nic mnie nie złamie*.

Zapanuj nad swoim umysłem i pokonaj przeciwności losu; Klaudia Pingot *Błękitny umysł. Myśl na odwrót, działaj na opak, poznaj nieznane!*; Kaja Nordengen *Mózg rządzi. Twój niezastąpiony narząd*; David Goggins *Nic mnie nie złamie. Zapanuj nad swoim umysłem i pokonaj przeciwności*; Tony Buzan *Potęga umysłu*; James Clear *Atomowe nawyki. Drobne zmiany, niezwykle efekty*; S. J. Scott *Nawyk nieodwlekania. Proste sposoby pokonania prokrastynacji*; Joe Dispenza *Jak przeprogramować swój mózg*; Oliver Burkeman *Cztery tysiące tygodni. Czas na twoje życie* („poradnik filozofujący, aby odpuścić w życiu”); Wim Hof *The Wim Hof Method. Activate Your Potential, Transcend Your Limits* – opowieść o samorozwoju, w której autor przedstawia też jak wykonywać ćwiczenia oddechowe.

Po kilku czytelników miały jeszcze następujące książki: Charles Duhigg *Siła nawyku, O tym jak wyrabiać w sobie dobre nawyki*; Christel Petitcollin *Jak lepiej myśleć. Dla analizujących bez końca i wysoko wrażliwych*; *Jak mniej myśleć. Dla analizujących bez końca i wysoko wrażliwych*.

Grupa przewodników rozwoju indywidualnego skupia się przede wszystkim na radach dotyczących metod organizacji codziennych praktyk zawodowych i życiowych, uczą sztuki samodyscypliny: oto autorzy i tytuły przykładowych książek: Stephen R. Covey *7 nawyków skutecznego działania*; Richard Koch *Menedżer 80/20. Pracuj mniej osiągnij więcej*; Peter Hollins *Skończ to, co zacząłeś. Jak zabrać się do pracy i doprowadzić ją do końca*.

- **Emocje pozytywne i toksyczne, strategie zarządzania uczuciami**

W ramach rozwoju indywidualnego istotne jest, według poczytnych poradników, rozpoznawanie własnych emocji i praca nad umiejętnością ich kontroli. Wśród celów przekazywanych rad i strategii zachowania wymienić należy podniesienie poczucia własnej wartości, a także rozwijanie inteligencji emocjonalnej. Zainteresowani tą tematyką sięgali m.in. po następujące pozycje: Beata Mąkolska *Praktyczny poradnik dla wysoko wrażliwych. Jak sobie radzić na co dzień z pozytywnymi i negatywnymi emocjami?*; Bernardo Stamateas *Toksyczne emocje*; Elizabeth Lesser *Masz w sobie siłę*; Mateusz Kobus *Obowiązki Uczuć. Droga do emocjonalnej dojrzałości*; dr Joe Dispenza *Jak zerwać z nałogiem bycia sobą*; Dele Carnegie *Jak przestać się martwić i zacząć żyć*. Kilku czytelników wybrało książkę Roberta Greene’a wskazującą, jak sobie radzić ze strachem: *50 Cent. Prawo odwagi. Siła, która na zawsze odmieni Twoje życie*.

- **Jak radzić sobie z innymi**

Część czytanych poradników skupia się na diagnozie i prezentowaniu rad naprawy relacji międzyludzkich, gdzie ważne są umiejętności wpływania na innych. Oto przykłady poradników zawierających odpowiednie instrukcje: *Otoczeni przez idiotów. Jak dogadać się z tymi, których nie sposób zrozumieć* Tomasa Eriksona; *Jak czytać ludzi* autorstwa Robina Dreeke’a, agenta FBI; *Sztuka czytania w myślach. Jak zrozumieć innych i wpływać na nich tak, by tego nie zauważyli* Henrika Fexeusa; *48 Praw Władzy. Jak wykorzystać manipulację do osiągnięcia przewagi* Roberta Greene’a; *Sztuka słuchania. Klucz do udanych relacji* Paula Donnaghue i Marca J. Siegla.

- **Przemiany ducha, filozofia życia**

Niektóre z poradników dotyczących rozwoju osobistego skupiają się na sferze duchowości, kwestiach egzystencjalnych, filozofii przyświecającej życiowym wyborom, aksjologii. Wśród książek o takim profilu znajdujemy następujące przykłady: *Buty szczęścia* Ewy Wojdyłło; *Bądź aniołem swojego życia*; *Zakochaj się w życiu! Podręcznik dużych i małych kroków dla poszukującej duszy* Ewy Foley; *Nowoczesny Budda* Dawida Piątkowskiego; *Ja* Tadeusza Niwińskiego; *Pozwól, że Ci opowiem... bajki, które nauczyły mnie, jak żyć* Jorge Bucaya; *Zacznij myśleć jak mnich* Jaya Shetty'ego.

- **Jak być bogatym**

Kilkanaście czytanych poradników oferuje wsparcie w rozwoju finansowym czytelników, wskazuje sposoby na wzbogacenie się, radzi jak zarządzać finansami, jak zarabiać, jak wydawać i lepiej inwestować. Kilku czytelników miały książki: Briana Tracy *Nawyki warte miliony. Jak nauczyć się zachowań przynoszących bogactwo*; Roberta Kiyosaki, Sharona L. Lechtera *Bogaty ojciec, biedny ojciec*; Napoleona Hilla *Myśl i bogać się*; George'a Samuela Clasona *Najbogatszy człowiek w Babilonie*. Czytano jeszcze m.in. Harva T. Ekerta *Bogaty albo biedny. Po prostu różni mentalnie*; Philippa J. Mullera *Twoje pieniądze*.

- **Poradniki rozwoju osobistego adresowane do kobiet**

Można wyróżnić grupę książek skierowanych do czytelniczek, zachęcających kobiety do obrania własnej drogi samorozwoju, motywujące do asertywności i wiary w siebie, wypracowania umiejętności „stawiania granic”. Oto przykłady autorek i wiele mówiące tytuły poradników: Megan Logan *Pokochaj siebie. Przewodnik dla kobiet. Jak być dla samej siebie rozumiejącą, wspierającą i czułą przyjaciółką*; już nie tak poczytna, jak w czasie pandemii Natalia de Barbaro *Czuła przewodniczka*; Klaudia Pingot *Spec-Babka. Obudź w sobie kobiecą moc!*; Kamila Rowińska *Kobieta Asertywna*; Marianna Gierszewska *Być tak naprawdę. Od grzecznej dziewczynki do wolnej kobiety, która idzie, gdzie chce*; Monika Bittl *Kobiety nie kłamią i mają najwyżej 39 lat. Mentalny lifting dla początkujących*; Terri Cole *Strażniczka Swoich Granic. Jak być wierną sobie, by wreszcie żyć tak, jak na to zasługujesz*; Susan Nolen-Hoeksema *Kobiety, które myślą za dużo. Jak uwolnić się od nadmiernego myślenia i osiągnąć spokój*.

- **Porady dotyczące relacji rodzinnych, wychowania dzieci i młodzieży**

Kilka pozycji lekturowych poświęconych jest problemom relacji międzypokoleniowych i rodzinnych, czytane poradniki starają oferować ich rozwiązania: *Być razem* Jespera Juula (poradnik dla małżeństw i związków); *Jak sobie radzić z nastolatkiem. Poradnik dla dorosłych* Josha Shippa – sposoby radzenia sobie z młodzieżą szkolną; *Coaching przy kuchennym stole. Dobre rozmowy, które scalą i zharmonizują twoją rodzinę* Liliany Kupaj.

- **Rady kucharskie – kuchnia domowa**

Nadal poczytne są książki kucharskie, wskazano m.in.: Joanny Zielewskiej *Seria dań do pudełka*; Lin Byungh-Hi *Korea. Nie tylko kimchi*; Chi-He Huang *Kuchnia chińska*; Karola Okrasy, Pascala Brodnickiego *Pascal kontra Okrasa, Okrasa kontra Pascal*; Lara Gessler *Słodki zielnik Lary* – przepisy na potrawy, do których dodawane są zioła; Ewy

Aszkiewicz *Kuchnia polska 1001 przepisów*; Franciszka Wolskiego *Domowy wyrób wędlin. Pasztety i szynki*; Brigitte Pregoner, Brigitte Schmidle *Kuchnia świętej Hildegardy*. Szereg czytelników nie potrafiło wymienić konkretnych tytułów i przytoczyło niezidentyfikowane konkretnie książki kucharskie.

- **Zdrowa dieta**

Istotna część czytanych poradników dotyczyła zdrowia, a zwłaszcza zdrowego odżywiania i instrukcji dietetycznych, oto kilka wybranych publikacji tego typu: Marion Grillparzer *Dieta szczęścia z niskim udziałem węglowodanów*; Łukasz Rodzeń *Zdrowe odżywianie*; Marta Mieloszyk-Pawelec, Anna Augustyn-Protas *Bądź najzdrowszą wersją siebie. Czyli mikroadżywianie w praktyce*; Marta Mieloszyk-Pawelec, Olga Mizera *Do schrupania. Jedz według zasad mikroadżywiania*; Aneta Łańcuchowska-Jeziorowska *Zdrowe napoje*; Katarzyna Błażejewska-Stuhr *Super koktajle dla zdrowia i urody*; Hulda R. Clark *Kuracja życia metodą dr Clark*; Jan Kwaśniewski *Dieta optymalna*; Ewa Dąbrowska *Dieta warzywno-owocowa*; Michael H Greger, Gene Stone *Jak nie umrzeć przedwcześnie, co jeść, aby dłużej cieszyć się zdrowiem*.

- **Zdrowie i terapie**

Poradniki medyczne dotyczące różnych form leczenia i terapii nadal znajdują się wśród wyborów czytelnicznych. Zainteresowaniem odbiorców poradników wyróżnił się popularny autor Jerzy Zięba i jego książka *Ukryte terapie*. Wskazano jeszcze: *Droga tai-chi. Thao odrodzenia* Jou Tsung Hwa; *Zdrowie człowieka w niezdrowym świecie* Borysa Bołotowa; *Domowy poradnik medyczny* Mariana Barczyńskiego; *Przewodnik po medycynie naturalnej* Andrzeja Szymańskiego; *Naturalne uzdrawianie olejkami Cbd* Eileena Koniecznego.

- **Marketing**

Segmentem poradników są również publikacje poświęcone sztuce sprzedaży. Są one czasami bliskie lekturom branżowym, specjalistycznym, związanych z wykonywaną profesją czytelnika. Książki poświęcone marketingowi zostały przypisane do grupy poradników, oto przykłady lektur o takiej tematyce: Randy Gage *MLM Lulti Level Marketing w działaniu. Najlepsze praktyki marketingu sieciowego*; Carle Zaiss, Thomas Gordon *Sprzedawanie bez porażek*; Roman Kawszyn *Techniki sprzedaży zdalnej. Jak działając na odległość, osiągać sukcesy sprzedażowe*; Roman Kawszyn, Adam Szaran *Pierwsze skrzypce. Sprzedawaj podczas prezentacji*.

- **Hobby – rozmaite, ale nadal analogowe!**

Znacząca część, bo kilkudziesięciu badanych czytelników, jest wierna analogowym, papierowym książkom opowiadającym o ich ulubionym hobby. Jest to bardzo różnorodna grupa publikacji, tak jak różne być mogą zainteresowania. Są to najczęściej pojedyncze wskazania z różnych dziedzin, dotyczące różnych tematów i zajęć wykonywanych przez badanych, np.: Andrzej Paryzel *Wędkarstwo polskie. Podręczny poradnik*; Paweł Lisowski *Tajemnice pszczelego ula*; Scott Kelby *Flesz. O fotografii z lampą błyskową*; Yair Margalit *Technologia produkcji wina*; Ewa Maria Bartenschlager *Papugi i papużki*;

Michał Jeśniewski *Miłośnicy czterech kótek*; Michael Jackson *Vademecum piwa*; Michał Mazik *Pielegnacja roślin pokojowych*.

- **Przewodniki**

Nieliczna grupa czytelników sięgnęła po tradycyjne przewodniki turystyczne. Były to książki poświęcone m.in. Gdańsku, Bieszczadom, Tatrom, Brazylii. Przewodniki miały w 2023 roku mniej odbiorców niż w poprzednim badaniu.

- **Numerologia, ezoteryka i siły nadprzyrodzone**

Kilka czytanych publikacji dotyczyło rozmaitych zjawisk niespotykanych czy wręcz nadprzyrodzonych np. Max Freedom Long *Magia Kahunów. Tajemna wiedza o cudach*, niektóre dotyczyły numerologii i ezoteryki, np. Maty Auryne *Moc czarownicy. Uwolnij i wzmacnij swój magiczny potencjał*; Megan Miller *The Birth Code Destiny*; Krzysztofa Karena *Kamienie życia, czyli w magicznym kręgu klejnotów*.

PUBLIKACJE NAUKOWE, POPULARNONAUKOWE, PODRĘCZNIKI

Kolejny typ książek to łącznie publikacje obejmujące literaturę naukową, popularnonaukową, podręczniki szkolne i akademickie, skrypty, publikacje fachowe i branżowe. Książki tego typu to wybór tylko 7% czytelników, dwukrotnie częściej mężczyzn (10%) niż kobiet (5%). Stosunkowo niedużo było w tej grupie uczniów (8%), częściej były zaś osoby w wieku 15–24 lat – 13%. Wybory czytelnicze literatury naukowej i popularnonaukowej ulokowane są w ramach czterech różnych sytuacji komunikacji czytelniczej: czytane w kontekście obowiązku szkolnego, w trakcie edukacji akademickiej, ze względu na wykonywany zawód oraz spontanicznie w wyniku posiadania określonych zainteresowań i potrzeb poznawczych.

Spółeczny obieg literatury naukowej i edukacyjnej **ma charakter instytucjonalno-komercyjny**: 55% czytanych publikacji naukowych trafiło do czytelników dzięki zakupom, co dziesiąta dzięki otrzymanym prezentom, 11% pochodziło z bibliotek naukowych lub pedagogicznych, a tylko 1% książek naukowych – z bibliotek publicznych. O wyborze takiej lektury decydowała informacja i opinia od przyjaciół i rodziny oraz innych osób, jak nauczyciel szkolny lub akademicki bądź inne osoby związane z pełnionym zawodem.

Analizując strukturę wyborów publikacji naukowych i popularnonaukowych widać dominantę książek czytanych w ramach obowiązków zawodowych i akademickich. Wymieniono kilka podręczników do nauki języków obcych. Są też wśród książek poświęconych językom obcym publikacje popularnonaukowe, np. Arleny Witt *Gramma to nie drama. Angielska gramatyka, czyli czasy i inne dziwne rzeczy*.

Wśród czytanych książek naukowych rzadziej niż w poprzednim badaniu uczniowie wskazywali podręczniki szkolne. Liczniej zaś są reprezentowane podręczniki akademickie, zwłaszcza dotyczące prawa, pedagogiki, nauk medycznych, inżynieryjnych, psychologii, finansów, a także specjalistyczna literatura fachowa. Oto wybrane przykłady

lektur z różnych dziedzin nauki teoretycznej i stosowanej: Tadeusz Kufel *Podręcznik do ekonometrii*; Walery Pisarek *Nowa retoryka dziennikarstwa*; Aleksander Kozłowski *Konstrukcje stalowe*; Jan Żmuda *Projektowanie konstrukcji stalowych. Część 1. Dźwigary kratownicowe, słupy, ramownice*; Jerzy Lachowski *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*; Magdalena Ostrihansky, Maciej Szmigiero *Prawo dronów. Bezzałogowe statki powietrzne w prawie Unii Europejskiej oraz krajowym*; Violetta Konarska-Wrzosek *Wspieranie i resocjalizacja nieletnich*; Dominika Kanikowska, Janusz Witowski *Patofizjologia. Repetytorium*; Natasza Tobiasz-Kalkun, Alicja Szewczyk *Standardy i procedury pielęgniarstwa w praktyce klinicznej na stanowisku edukatora ds diabetologii*, Jeremy M. Berg, Lubert Stryer, John L. Tymoczko *Biochemia*.

W tej grupie publikacji naukowych zainteresowaniem czytelnictwem wyróżniła się jedna książka – Andrzeja Dragana *Kwantechizm, czyli klatka dla ludzi* popularyzująca fizykę kwantową. Czytano jeszcze, poświęcone fizyce: *Fizyk w jaskiniach światów* Krzysztofa Meissnera, a także, popularne w ostatnich latach: *Krótką historię czasu* oraz *Krótkie odpowiedzi na wielkie pytania* Stephena Hawkinga. Charakter popularnonaukowy ma jeszcze kilkanaście czytanych publikacji poświęconych różnym dyscyplinom wiedzy, m.in. Micka O'Hare *Dlaczego pingwinom nie zamarzają stopy i 114 innych pytań*; Marka Wolynna *Nie zaczęło się od ciebie. Jak dziedziczona trauma wpływa na to, kim jesteśmy i jak zakończyć ten proces*; Piotra Pałagina, Elżbiety Szewczukiewicz *Być mężczyzną? Zabronione* – relacja dialogu pomiędzy kobietą a mężczyzną, terapeutką i autorem. Ciekawym przykładem łączenia gatunków narracji dokumentalnych jest książka Sławomira Kopra *Wielkie Księstwo Litewskie i Inflanty*; z jednej strony jest to przewodnik historyczny po śladach polskości Kresów, z drugiej zaś monografia popularnonaukowa oraz kompilacja fragmentów wspomnień, jednocześnie reklamowana jako literatura podróżnicza.

Nieliczne są w tej grupie książki filologiczne i z nauk społecznych, z których warto wymienić: z filologii polskiej – Urszuli Sokólskiej *O mowu polska, ty ziele rodzime... Wokół refleksji nad kształtem polszczyzny*; z socjologii – Stanisława Sierakowskiego, Przemysława Sadury *Społeczeństwo populistów*; z psychologii – Konrada Lorenza *Tak zwane zło*. Zainteresowaniem czytelnictwem zdecydowanie cieszyły się książki historyczne, wymieniono kilkadziesiąt pozycji z historii dawnej³³, m.in.: Aleksandra Krawczuka *Rzym i Jerozolima*; Normana Daviesa *Boże Igrzysko*; Pawła Jasienicy *Polska Jagiellonów. Historia Polski*; Thomasa R. Martina *Starożytny Rzym od Romulusa do Justyniana*; Wojciecha Karpińskiego i Marcina Króla *Sylwetki polityczne XIX wieku*; Toby'ego Wilkinsona *Powstanie i upadek starożytnego Egiptu*; Dana Jonesa *Templariusze. Rozkwit i upadek zakonu świętych wojowników*; Kamila Janickiego *Cywilizacja Słowian*. Kilkanaście wskazań miały książki filozoficzne, a zwłaszcza autora naukowych bestsellerów Juwala Noaha Harariego, którego autorstwa czytano: *21 lekcji na 21 wiek*; *Homo Deus. Krótka*

³³ Książki poświęcone historii XX wieku zostały przypisane do publikacji dokumentalnych, razem z biografiami, wspomnieniami itd.

historię jutra; Sapiens. Od zwierząt do bogów, wymieniono jeszcze m.in. *Rozmyślania* Marka Aureliusza; *Księcia* Niccolò Machiavelli'ego, *Mijamy się* Marii Szyszkowskiej.

KSIĄŻKI RELIGIJNE WE WSPÓŁCZESNEJ CODZIENNOŚCI – BIBLIA, ŻYWOTY ŚWIĘTYCH, KATECHEZY, PORADNIKI RELIGIJNE

Książki religijne zostały wyodrębnione ze względu na tematykę i obejmują publikacje wielu gatunków literackich i teksty o różnych funkcjach i charakterze. Znajdują się tu świadectwa doświadczeń religijnych, relacje z przeżyć i doznań religijnych, refleksje, wyznania wiary, dyskusje o wierze. Mogą przybrać różne formy: katechezy, wykładu teologicznego, ewangelizacji, beletrystyki, reportażu, poradnika, wspomnień, hagiografii, modlitwy – jednak motywy, przeżycia, zasady religijne stanowią istotę narracji.

Publikacje religijne stanowiły wybory czytelnicze tylko 6% czytelników, częściej kobiet – 8% i niż mężczyzn – 4% oraz częściej osób w wieku powyżej 60 lat – 13%, zwłaszcza kobiet w takim wieku – 15%. Książki religijne, podobnie jak innego typu lektury, były najczęściej kupowane, stosunkowo często też badani otrzymywali je w prezencie (36%), a co czwarty pożyczył taką książkę od rodziny albo znajomych. **Obieg książek religijnych** ma charakter **towarzysko-domowy** – rozpoczyna się od rad bliskich osób rodziny i znajomych, 12% książek religijnych było czytanych dzięki informacjom z mediów, takich jak prasa, radio lub TV, natomiast opinie znalezione w internecie były najrzadziej wykorzystane. 42% czytanych publikacji było kupionych, następnie co piąta była prezentem, 12% znaleziono w domowej biblioteczce, a tylko 4 – w bibliotece publicznej.

Wśród wymienionych publikacji wszystkie należały do wyznania katolickiego, tylko jedna osoba wskazała książkę przeznaczoną dla Świadków Jehowy, poświęconą wydarzeniom biblijnym i wydaną przez towarzystwo religijne *The Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania*.

Najważniejszym wyborem w tej kategorii jest Biblia – 0,6% badanych czytelników zadeklarowało, że czytało Stary lub Nowy Testament, niektórzy wskazali na konkretną Ewangelię lub określone wydanie. Biblia – nie jest masowo wymieniana przez polskich czytelników, niemniej w badaniach społecznego zasięgu książki około 0,5 % czytelników deklaruje, że czytali w ciągu ostatniego roku Pismo Święte.

Najczęstszą formą czytanych publikacji religijnych jest **hagiografia**, publikowana przez wydawnictwa wyspecjalizowane w książkach religijnych. Najliczniej wśród bohaterów czytanych żywotów wymieniana jest postać Ojca Pio – kilku czytelników wskazało na książkę jemu poświęconą, nie pamiętając jednak dokładnych tytułów i autorów. Oto grupa świętych, **błogosławionych, mistyków, zakonników i przeznaczone im książki lub ich doświadczenia religijne**. Kilka osób wskazało lekturę siostry M. Faustyny Kowalskiej *Dzienniczek. Miłosierdzie Boże w duszy mojej*. Kolejne lektury to m.in.: Życiorys i męczeństwo Jerzego Popiełuszki; Anny Bernet Święty Ambroży i jego czasy; Świętej Teresy od Dzieciątka Jezus *Dzieje duszy*; książka mistyczki Alicji Lenczewskiej

Słowo pouczeń; Judyty Bilickiej Sac *O życiu, które stało się wspomnieniem* – wspomnienia siostry pallotynki, misjonarki, w których ukazuje życie religijne i obyczaje Kamerunu. Kolejna lektura to książka Pawła Zuchniewicza *Królowe Ludzkich Serc. Księga Świętych* – fabularyzowana opowieść o Matce Teresie i Lady Dianie. Dwóch czytelników miała książka Warachima Hieronima: *Włóczęga boży. (O. Serafin Kaszuba – kapucyn. Apostoł Wołynia, Kazachstanu i Syberii)* opowiadająca o życiu księdza, którego miejscem ewangelizacji były tereny ZSRR, gdzie na terenie Wołynia, Kazachstanu i Syberii tworzył podziemny kościół.

Stałych odbiorców mają teksty poświęcone Janowi Pawłowi II, w 2023 roku były to, m.in., Tada Szulca *Jan Paweł II* oraz *Pamięć i tożsamość Jana Pawła II*.

Kolejna grupa publikacji to **katechezy, zbiory kazań i wykładów**, czytano m.in.: ks. Mieczysława Malińskiego *Zanim powiesz kocham, Temperamenty*; ks. Piotra Pawlukiewicza *O miłości* – rozważania o obecności miłości w relacji Bóg–człowiek; Piotra Glasa, Tomasza P. Terlikowskiego *Dekalog. Prawdziwa droga w czasach zamętu* – dialog z dziennikarzem jako forma duszpasterstwa i ewangelizacji.

Można wyróżnić kolejną grupę publikacji religijnych o innym charakterze. **Są to świadectwa obecności Boga w codzienności**, komunikacji międzyludzkiej; opowiadają o poszukiwaniach Boga i jego wpływu na ludzki los. Można tu wymienić książki ks. Jana Kaczkowskiego *Zamiast czekać zacznij żyć* oraz *Życie na pełnej petardzie*. Podobną wymowę mają kolejne czytane lektury: Joanny Bątkiewicz-Brożek *Jezu, ty się tym zajmij*; Józefa Mizery *Złapałem Boga na gorącym uczynku* – forma reporterskiego zapisu opowiadającego o skutkach działania Boga w życiu konkretnych ludzi.

Obecność Boga w codzienności ukazuje kilka tytułów zagranicznych: po kilku czytelników miały książki *Bóg nigdy nie mruga. 50 lekcji na trudniejsze chwile w życiu* Reginy Brett oraz *Dotknąć nieba. Poruszająca opowieść o podróży do Nieba i z powrotem* Judy Landrieu Klein – historia rodziny, która w obliczu trudnych przeżyć odnalazła wiarę w Boga. Beletrystyka z wątkami religijnymi miała bardzo skromną reprezentację w wyborach czytelniczych 2023 roku, wymieniono tylko czytana od lat *Chatę* Paula Younga.

Nowością w wyborach czytelniczych są **poradniki religijne**. Jeden z nich to książka *Komunikacja. Kochaj i mów co chcesz* ks. Marka Dziewieckiego – autor jest księdzem i psychologiem, wykorzystuje formę poradnika dotyczącego komunikacji międzyludzkiej i przekazuje nauki i wskazówki dotyczące relacji z Bogiem w duchu pedagogiki chrześcijańskiej. Kolejny przykład to *Siedem minut dla Boga* ks. Rafała Jarosiewicza i ks. Piotra Jarosiewicza – poradnik religijny pokazujący jak i dlaczego warto poświęcić Bogu siedem minut dziennie. I trzeci przykład: *Moc wypowiedzianego słowa* Pawła Prusa – forma poradnika wskazującego jak żyć w zgodzie z Bogiem.

PODSUMOWANIE – KANON CZYTELNICZY, SPOŁECZNE OBIEGI KSIĄŻEK I GENERACJE CZYTELNIKÓW

Analiza struktury wyborów czytelniczych przynosi obserwację mówiącą o **generacyjnym charakterze publiczności czytelniczych. Wiek czytelników najmocniej różnicuje oczekiwania czytelnicze.** Zjawisko to jest związane z różnymi społecznymi obiegami poszczególnych typów książek wśród różnych pokoleń czytelników. Dotyczy to odmiennych źródeł rekomendacji i informacji o książkach. W 2023 roku po raz pierwszy uwzględniono dodatkowy sposób pozyskiwania rekomendacji książkowych, związany z internetowymi ogniwami społecznego obiegu książki. Są to: multimedialne podcasty, vlogi, filmy, wpisy na platformie BookTok i TikTok; BookTube, YouTube i in.

Oto najważniejsze – według deklaracji czytelniczych – źródła rekomendacji, opinii i informacji o lekturach czytanych w wersji drukowanej:

- źródła **towarzyskie**: opinie osób bliskich – członków rodziny lub znajomych i przyjaciół, m.in. w interakcjach *face-to-face*, które są ważne na różnych etapach życia czytelników;
- źródła analogowe: wiadomości o książkach w tradycyjnych mediach – prasie, radiu, TV, które są istotniejsze dla starszych pokoleń;
- źródła internetowe: opinie krążące w sieci jako recenzje w prasie online, na stronach internetowych wydawnictw i autorów, które są najważniejsze dla trzydziestolatków;
- źródła **#influencerskie**: obecność recenzji i rekomendacji literatury, czytania książek i konkretnych pozycji książkowych w mediach społecznościowych, na #BookToku, części platformy TikTok, na BookTube, Instagramie, z których korzystają osoby z najmłodszych pokoleń czytelników: nastolatki i młodzi dorośli, dwudziestolatki.
- źródła instytucjonalne: nauczyciele, bibliotekarze, księgarze, których rekomendacje odbywają się najczęściej w ramach interakcji *face-to-face*. Korzystają z nich najczęściej uczniowie, osoby starsze i kobiety.

Analiza najpoczytniejszych autorów w ciągu ostatniej dekady pozwala wyodrębnić grupę tych, którzy są szczególnie cenieni i chętnie czytani w Polsce. Na podstawie najczęściej czytanych typów książek można wskazać takich pisarzy i pisarki, którzy posiadają ustabilizowaną pozycję wśród czytelników i tworzą kanon czytelniczy.

- **Najważniejsza dla polskich czytelników jest literatura gatunkowa – kryminalno-sensacyjna i obyczajowo-romansowa.** Oba gatunki literackie bardzo pręźnie rozwijają się, rynek książki proponuje bogatą ofertę nowości, pojawiają się chętnie czytani debiutanci, jednocześnie nie znikają z oferty wydawniczej znani i popularni autorzy, którzy **kształtują kanon czytelniczy.**

- Wśród czytelników **literatury kryminalnej, którzy stanowią najliczniejszą publiczność czytelniczą,** przeważają osoby aktywne zawodowo, zwłaszcza w wieku 40–59 lat. Kryminały i powieści sensacyjne najczęściej wybierają osoby lubiące czytać.

Książki tego typu, tak jak i pozostałe, są najczęściej kupowane oraz – częściej niż inne typy książek – trafiają do czytelników dzięki otrzymywanym prezentom, pożyczce bibliotecznym, a także informacjom od rodziny. Literatura kryminalna krąży więc w różnych obiegach, jednak najczęściej **towarzysko-komercyjnych**.

Na szczycie poczytności utrzymuje się ta sama trójka autorów: **Remigiusz Mróz, Katarzyna Bonda i Harlan Coben**, a do grona pisarzy budujących **kanon czytelnicy** można zaliczyć także innych autorów literatury kryminalno-sensacyjnej: **Agathe Christie, Joannę Chmielewską, Paulę Hawkins, Camillę Läckberg, Dana Browna** oraz – mających nieco mniej czytelników – Wojciecha Chmielarza, Mark Krajewskiego, Jo Nesbø. W wyborach czytelniczych literatury sensacyjno-kryminalnej widoczna jest szeroka reprezentacja rodzimej twórczości, zwłaszcza młodych autorek i autorów powieści w stylu „domestic noir”, thrillerów psychologicznych, kryminałów detektywistycznych itd.

- **Belestryka obyczajowo-romansowa to przede wszystkim wybór kobiet i to reprezentujących** wszystkie pokolenia. **Powieści tego typu mają swoje źródło głównie w kręgach towarzyskich, do rąk czytelniczek trafiają najczęściej dzięki pożyczce od przyjaciółek** i znajomych, choć są też bardzo często kupowane i wypożyczane z bibliotek publicznych. Czytelniczki współczesnej literatury obyczajowej, zwłaszcza te najmłodsze, są aktywne w komunikacji internetowej i korzystają z informacji o książkach w sieci. Literatura romansowo-obyczajowa rozprzestrzenia się zatem w różny sposób, z czego **najważniejszy jest obieg towarzysko-internetowo-instytucjonalny**.

W wyborach czytelniczych literatury obyczajowo-romansowej, podobnie jak w przypadku prozy kryminalnej, odnotowujemy bogaty zbiór polskich i obcych powieści, zarówno najnowszych wydań, jak i będących w obiegu czytelniczym od kilkudziesięciu lat. W tej drugiej grupie znajdują się tytuły i autorzy, którzy od dłuższego już czasu mają swoje miejsce **w kanonie czytelniczym, przede wszystkim Danielle Steel, Nicholas Sparks, Katarzyna Grochola, a także autorka powieści erotycznych E. L. James**.

Wśród czytanej nowszej i najnowszej literatury obyczajowo-romansowej wyróżniają się dwa nurty powieści. Pierwszy to sentymentalno-romantyczne **historie realistyczne mocno ułokowane w polskich współczesnych realiach życia codziennego**. Ten nurt reprezentuje kilkadziesiąt czytanych powieści wielu, przede wszystkim polskich, autorek. Drugi nurt to **powieści typu „dark romance”** i ich szereg odmian – romansów typu love-hate, romans mafijny itp. Są to najczęściej historie oparte na gwałtownych emocjach, erotyce i relacjach przemocowych między bohaterami, czasami mające swoje prototypy na Wattpadzie. Tego typu powieści najczęściej rekomendowane są drogą mediów społecznościowych i platform typu TikTok, BookTok.

- **Powieści historyczno-obyczajowe są najliczniej czytane przez kobiety i osoby starsze po 60 roku życia. Do kanonu czytelniczego autorów powieści obyczajowych w historycznym kontekście i powieści historycznych można zaliczyć Albenę Grabowską.**

Książki te, podobnie jak beletrystyka obyczajowo-romansowa, najczęściej są kupowane, często też otrzymywane w prezencie, rzadziej natomiast wypożyczane z bibliotek publicznych. Społeczny obieg powieści historyczno-obyczajowych wyróżnia **jego relacyjno-analogowy charakter**: aż 52% czytelników takiej literatury otrzymało jej rekomendację od znajomych i przyjaciół, 31% – pożyczyło od nich taką książkę, 42% – dowiedziało się o takiej powieści od rodziny i 15% pożyczyło ją od najbliższych. Warto zauważyć, że stosunkowo rzadko czytelnicy takiej literatury korzystali z inspiracji z internetowych, za to częściej z tradycyjnych mediów radia, TV czy prasy.

- Publiczność **czytelnicza fantastyki dla dorosłych odbiorców** w 2023 roku była nieco liczniejsza niż w poprzednim sezonie; częściej należą do niej mężczyźni i osoby w młodym wieku (25–39 lat). Czytelnicy fantastyki często znają dobrze tę literaturę i mają wyrobiony gust i ulubioną odmianę tego gatunku.

Fantastyka dociera do czytelników bardzo różnymi drogami, choć najważniejszy sposób pozyskiwania takiej literatury to **zakupy** (aż 57% czytelników tego typu książek kupiło je), **następnie – prezenty, w dalszej kolejności – domowy księgozbiór**. Czytelnicy fantastyki szukają informacji o niej w sieci oraz korzystają z platform typu TikTok, BookTok czy społeczności BookTube. Można więc podsumować, że fantastyka krąży wśród **czytelników internetowo-#influencersko-komercyjnymi obiegami**.

W wyborach czytelniczych tego typu literatury utrzymuje się stabilny kanon powieści przeznaczonych dla odbiorców fantastyki dla dorosłych, **autorstwa Stephena Kinga, Andrzeja Sapkowskiego, J.R.R. Tolkiena**. Najliczniej reprezentowana jest *fantasy* i horrory, następnie klasyka i *science fiction*. Wśród poczytnych autorów warto wymienić jeszcze Dmitrija Glukhovskijego, Franka Herberta i Robina Cooka.

- **Współczesna literatura piękna wysokoartystyczna** to wybór lekturowy zarówno kobiet, jak i mężczyzn, **liczniej jednak starszych pokoleń, po 60 roku życia**.

Czytelnicy literatury artystycznej najczęściej, w porównaniu z innymi typami książek, dostawali ją w prezencie albo pożyczali od przyjaciół. O lekturze wartej przeczytania najliczniej dowiadywali się od kogoś bliskiego z rodziny i przyjaciół lub z recenzji bądź informacji zdobytych poza internetem – w prasie, radiu, TV. Książki tego typu **krążą zatem** w kręgach towarzyskich, a ich społeczny obieg zależy od obecności takiej literatury w świecie społecznym czytelnika i ma **charakter towarzysko-analogowy**.

Wśród autorów, którzy dotarli do szerszej publiczności czytelniczej w 2023 roku byli **Olga Tokarczuk** i **Jakub Żulczyk**.

- **Literaturę piękną dawną, wydaną przed 1918 rokiem, czytało** tylko 5% osób w wieku 18–70 lat, 15% – powyżej 70 lat, natomiast aż 38% uczniów zadeklarowało lekturę takich książek.

Społeczny obieg literatury dawnej, powstałej przed 1918 rokiem, **ma szczególny domowo-instytucjonalny charakter**. Jego początek ma miejsce w rodzinnym kręgu, część czytelników sięga po klasykę z polecenia nauczyciela i są to uczniowie, którzy stanowią zresztą większość tej publiczności czytelniczej.

Aż 38% czytelników klasyki znalazło czytaną książkę w domowej bibliotece, 18% w bibliotece szkolnej i aż 27% w bibliotece publicznej. Jednocześnie czytana literatura dawna najrzadziej była kupowana.

Podobnie jak tego dowiodły poprzednie badania społecznego zasięgu książki, szerszą publiczność czytelniczą mają utwory literackie należące do kanonu szkolnego, ale są one czytane nie tylko przez uczniów, ale też przez różne generacje czytelników, zwłaszcza najstarszych. Najliczniej czytany polskim klasykiem jest niezmiennie **Henryk Sienkiewicz, w kanonie czytelniczym znajdują się też utwory literackie in. Adama Mickiewicza, Stefana Żeromskiego, Bolesława Prusa i Władysława Reymonta.**

- **Literatura dokumentalna to bogaty i urozmaicony zbiór publikacji – obejmujący: biografie i autobiografie, wspomnienia, felietony, eseje, publicystykę, a także monografie poświęcone historii XX wieku oraz reportaże** – cieszący się dużym zainteresowaniem czytelniczym. Tego typu książki były liczniej czytane przez mężczyzn niż przez kobiety, czytelników w różnym wieku, z tym że rzadziej są to uczniowie, częściej zaś osoby starsze, mające więcej niż 60 lat.

Poczytna literatura dokumentalna była stosunkowo rzadko wypożyczana z bibliotek publicznych – tylko 11% czytelników znalazło tam dla siebie takie książki, natomiast częściej pożyczano je od kolegów i przyjaciół, najważniejsze były też ich własne rekomendacje, co drugi czytelnik rozpoczął lekturę dzięki takiej opinii. W sposobach pozyskiwania lektury jeszcze istotniejszy był prezent – aż 36% czytelników w taki sposób weszło w posiadanie czytanej publikacji *non-fiction*.

Początek drogi literatury *non-fiction* do czytelnika miał charakter medialny – aż 11% czytanych książek zostało wybranych dzięki temu, że czytelnicy znaleźli informację o nich na stronach internetowych wydawnictw i w prasie online, następnie – dowiedzieli się z tradycyjnych mediów analogowych oraz z postów i filmików na YouTube czy BookToku. W efekcie **społeczny obieg literatury dokumentalnej ma najczęściej charakter internetowo-komercyjny.**

Wśród wyborów publikacji z literatury dokumentalnej wyróżnia się tematyka historyczna i epoka XX wieku, są to narracje różnych gatunków, najczęściej monografie, biografie, ale też reportaże historyczne. Coraz popularniejsze są relacje z wydarzeń historycznych utrzymane w formie reportażu jako świadectwa przeszłości. Jednak rzadko poszczególne książki tego typu zyskują masową publiczność, wyjątek stanowi w 2023 roku książka historyczna **Joanny Kuciel-Frydryszak** *Chłopki. Opowieść o naszych babkach*. W kanonie czytelniczym literatury niebeletrystycznej pojawili się jeszcze: autor wspomnień **ks. Jan Kaczkowski** i autorka felietonów **Katarzyna Nosowska**.

- **Poradniki to ważny segment** chętnie czytanej literatury niefikcjonalnej. Wśród ich czytelników było tyle samo kobiet i mężczyzn; przeważały osoby w wieku 25–39 lat.

Społeczny obieg **poradników ma charakter komercyjno-internetowo-#influencerski. Były najczęściej kupowanym typem książek – zakupiono 58% czytanych poradników.** Najważniejsze dla podjęcia lektury poradników były rekomendacje

przyjaciół i rodziny, następnie informacje z różnych mediów: internetu, zarówno stron internetowych, jak i z mediów społecznościowych, YouTube, podcastów, a także prasy drukowanej, TV i radia.

Najpoczytniejsze były rady związane z psychologią praktyczną i odnoszące się do rozwoju jednostki, wspierające doskonalenie pracy umysłu, sprawowanie kontroli i rozpoznawanie własnych i cudzych uczuć, instrukcje mające być pomocne w osiągnięciu sukcesu w życiu. Dużym zainteresowaniem czytelników wyróżnił się zwłaszcza jeden poradnik, dotyczący rozwoju osobistego: *Potęga podświadomości Josepha Murphy'ego*, zdobywający co najmniej od dekady szerszą publiczność czytelniczą, częściej wybierany przez młode kobiety w wieku 25–39 lat.

- **Literatura naukowa i popularnonaukowa** – czytana była przede wszystkim w ramach dwóch sytuacji czytelniczych, które nie są rozłączne: pierwsza jest zależna od obowiązków edukacyjnych i zawodowych, druga natomiast wynika z posiadanych zainteresowań i pasji. Wśród czytelników było dwukrotnie więcej mężczyzn niż kobiet.

Historia to dziedzina naukowa, która cieszy się największym zainteresowaniem czytelniczym. Obieg literatury naukowej i popularnonaukowej wyróżnia się dwiema cechami: **atrybutem komercyjnym** – aż 55% czytanych książek było kupionych, a następnie **instytucjonalnym** – 11% takich publikacji pochodziło bowiem z biblioteki (np. naukowej) oraz było polecanych przez nauczycieli szkolnych i akademickich.

- **Publiczność książek religijnych** to przede wszystkim osoby należące do najstarszych pokoleń. **Obieg książek religijnych** ma charakter **towarzysko-domowy** – rozpoczyna się od rad bliskich osób z rodziny i znajomych, istotne były również informacje z mediów, takich jak prasa, radio lub TV, natomiast opinie znalezione w internecie były najrzadziej wykorzystywane.

Tabela 3. Najpoczytniejsi autorzy według liczby czytelników w latach 2015–2022

Miejsce	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	Henryk Sienkiewicz	Stephen King	Henryk Sienkiewicz	Remigiusz Mróz	Remigiusz Mróz	Remigiusz Mróz	Remigiusz Mróz	Remigiusz Mróz
2	Stephen King	Henryk Sienkiewicz	Remigiusz Mróz	Olga Tokarczuk	Olga Tokarczuk	Harlan Coben	Henryk Sienkiewicz	Stephen King
3	Paula Hawkins	Remigiusz Mróz	Stephen King	Stephen King	Stephen King	Olga Tokarczuk	J. K. Rowling	Henryk Sienkiewicz
4	E. L. James	Adam Mickiewicz	J. K. Rowling	Henryk Sienkiewicz	Harlan Coben	Joseph Murphy	Adam Mickiewicz	Harlan Coben
5	J. K. Rowling	Dan Brown	Harlan Coben	Adam Mickiewicz	Adam Mickiewicz	Magda Knedler	Nicholas Sparks	Katarzyna Bonda
6	Katarzyna Bonda	Nicholas Sparks	George R. R. Martin	Andrzej Sapkowski	Henryk Sienkiewicz	Stanisław Lem	Harlan Coben	J. K. Rowling
7	Danielle Steel	Katarzyna Bonda	E. L. James	Katarzyna Bonda	Andrzej Sapkowski	Katarzyna Bonda	Jo Nesbø	Agatha Christie
8	Adam Mickiewicz	Stephenie Meyer	Adam Mickiewicz	Katarzyna Grochola	Szczepan Twardoch	Stephen King	Stephen King	Joseph Murphy
9	Stephenie Meyer	Paula Hawkins	Paula Hawkins	Blanka Lipińska	E. L. James	Katarzyna Grochola	Aleksander Kamiński	Andrzej Sapkowski
10	Paulo Coelho	Agatha Christie	Danielle Steel	B. A. Paris	Jo Nesbø	Henryk Sienkiewicz	Katarzyna Bonda	Adam Mickiewicz
11	Dan Brown	E. L. James	Andrzej Sapkowski	Bolesław Prus	J. K. Rowling	Adam Mickiewicz	Marek Krajewski	Paula Hawkins
12	Joanna Chmielewska	Jo Nesbø	Katarzyna Bonda	Heather Morris	Blanka Lipińska	E. L. James	Della Owens	Nicholas Sparks
13	Katarzyna Grochola	Joanna Chmielewska	Nicholas Sparks	Danielle Steel	Heather Morris	Danielle Steel	Olga Tokarczuk	Olga Tokarczuk
14	Nicholas Sparks	J. K. Rowling	Katarzyna Michalak	Jakub Żulczyk	Michał Bułhakow	J. K. Rowling	Max Czornyj	J. R. R. Tolkien
15	Bolesław Prus	Katarzyna Grochola	Stefan Żeromski	Harlan Coben	Camilla Läckberg	Albena Grabowska	Colleen Hoover	Władysław Reymont
16	ks. Jan Kaczkowski	Stefan Żeromski	J. R. R. Tolkien	Jo Nesbø	Katarzyna Nosowska	Frank Herbert	Dan Brown	Joanna Chmielewska
17	George R. R. Martin	Andrzej Sapkowski	Katarzyna Grochola	Katarzyna Michalak	Wojciech Chmielarz	B. A. Paris	Agatha Christie	Bolesław Prus
18	Małgorzata Kalicińska	Camilla Läckberg	Bolesław Prus	Stefan Żeromski	Sofokles	Heather Morris	Andrzej Sapkowski	Camilla Läckberg
19	Joseph Murphy	Fiodor Dostojewski	Waris Dirie	E. L. James	Bolesław Prus	Wojciech Cejrowski	Katarzyna Michalak	E. L. James
20	Stefan Żeromski	Zygmunt Miłoszewski	Jakub Żulczyk	J. K. Rowling	Carlos Ruiz Zafón	Agnieszka Pietrzyk	Paulina Świst	Robin Cook
21	Monika Szawa	Katarzyna Michalak	Szczepan Twardoch	Joseph Murphy	Dan Brown	Molier	J. R. R. Tolkien	George Orwell
22	Andrzej Sapkowski	Carlos Ruiz Zafón	Joanna Chmielewska	J. R. R. Tolkien	Alicja Sinicka	J. R. R. Tolkien	Katarzyna Grochola	Dan Brown
23	Helen Fielding	Mario Puzo	Heather Morris	Joanna Chmielewska	Yuval Noah Harari	Tanya Valko	Joseph Murphy	Jakub Żulczyk
24	Jojo Moyes	George R. R. Martin	Fiodor Dostojewski	Marek Krajewski	Katarzyna Grochola	Alex Michaelides	Tess Gerritsen	Michał Bułhakow
25	Eliza Orzeszkowa	J. R. R. Tolkien	Agatha Christie	Graham Masterton	Donald Tusk	Sofokles	Erle Stanley Gardner	Katarzyna Grochola
26	Agatha Christie	Bolesław Prus	Katarzyna Nosowska	Fiodor Dostojewski	Guillaume Musso	Andrzej Sapkowski	Maciej Kaźmierczak	ks. Jan Kaczkowski
27	Sofokles	Stieg Larsson	Stieg Larsson	Mariusz Szczygiel	Zygmunt Miłoszewski	William Szekspir	Brian Tracy	Albena Grabowska

Źródło: Biblioteka Narodowa, koncepcja tabeli: Izabela Koryś, Tomasz Żóttak

O BADANIU

Biblioteka Narodowa prowadzi systematyczne badania czytelnictwa książek już od przeszło trzech dekad. Raport, który oddajemy w ręce naszych Czytelniczek i Czytelników, powstał na podstawie sondażu przeprowadzonego jesienią 2023 roku. Tak jak w poprzednich latach, został on zrealizowany metodą CAPI (*Computer Assisted Personal Interview*) na ogólnopolskiej próbie reprezentatywnej Polek i Polaków w wieku co najmniej 15 lat. Próba ta liczyła 2012 osób i została skonstruowana *ad hoc*, tzn. na użytek tego konkretnie sondażu¹.

Prowadzone przez nas badania czytelnictwa dostarczają danych ilościowych, które poddawane są analizie za pomocą metod statystycznych. Badania te nie są analizami ani rynku książki, ani wypożyczeń bibliotecznych, i to co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, interesują nas wszelkie praktyki czytania książek, niezależnie od tego, skąd owe książki pochodziły, przy czym zakupy indywidualne i wypożyczenia z różnego rodzaju bibliotek (np. publicznych, szkolnych czy uczelnianych) nie wyczerpują listy ich potencjalnych źródeł, można je wszak także otrzymywać od rodziny czy znajomych, bądź posiadać od dawna we własnym księgozbiorze. Warto się tu posłużyć metaforą odwołującą się do wyobraźni kartograficznej – nasze badanie ma za zadanie wyznaczenie mapy, na której znajdują się możliwie wszystkie praktyki czytania książek wraz z ich społecznymi współrzędnymi. Ma to tę konsekwencję, że interesujące nas zjawiska obserwujemy z pewnej perspektywy i to raczej z dość wysokiego pułapu, a zatem nie skupiamy uwagi na wybranych szczegółach, starając się przede wszystkim dać obraz

¹ W poprzednich latach korzystaliśmy z prób dobieranych do badań omnibusowych.

całości. Zbliżeniom na poszczególne fragmenty tej mapy służą nasze osobne badania realizowane na próbach celowych.

Nasi respondenci otrzymują kwestionariusz zawierający przeszło dwadzieścia pytań różnej długości, przy czym zasadniczy rdzeń tego narzędzia stanowią pytania, których brzmienie zasadniczo nie różni się między poszczególnymi latami. Powtarzalność metody prowadzenia badania sprzyja porównywalności wyników uzyskiwanych w kolejnych jego edycjach.

Centralne pytanie kwestionariusza dotyczy czytania, w całości lub we fragmencie, co najmniej jednej książki w ciągu dwunastu miesięcy poprzedzających badanie. Interesują nas w tym miejscu zarówno książki papierowe, jak i te w formatach cyfrowych. Kryterium nie jest tu forma książki, lecz praktyka – pytanie dotyczy książek czytanych, nie zaś słuchanych (audiobookom poświęcone jest osobne miejsce kwestionariusza). Osoby, które na tak postawione pytanie udzielą odpowiedzi twierdzącej, prosimy o podanie orientacyjnej liczby czytanych książek, a następnie o wymienienie do pięciu z nich. Pytamy o autorów, tytuły, format (drukowane czy cyfrowe), wydawcę lub jakiś inny opis, jeśli osoba odpowiadająca nie potrafi przypomnieć sobie informacji pozwalających zidentyfikować daną pozycję. Mając listę tytułów czytanych książek, o każdą z nich dopytujemy, skąd pochodziła i w jaki sposób się o niej dowiedziano – dzięki temu możemy śledzić drogi, którymi książki trafiają do odbiorców².

Czytanie książek nie jest, rzecz jasna, jedyną możliwą praktyką lekturową. Czyta się wszak różne teksty, także te bardzo krótkie. „Książka” jest nazwą jednej z wielu form komunikacyjnych kultury pisma³, przy czym jest to dziś określenie dalekie od jednoznaczności⁴. Badając czytanie książek, interesujemy się zatem specyficzną praktyką lekturową, która zwykle występuje w kontekście podobnych praktyk. Nie wszyscy, którzy czytają jakieś teksty, czytają też książki, ale trudno sobie wyobrazić, żeby czytelnicy książek nie mieli do czynienia z innymi formami piśmienności.

² Zob. Z. Zasacka, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2022 roku*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2023, s. 25–31.

³ Zob. G. Godlewski, *Słowo, pismo, sztuka słowa. Perspektywy antropologiczne*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.

⁴ Zob. I. Koryś, *Książki bardziej książkowe od innych. Społeczne atrybuty prototypu książki*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2018, t. XLIX, s. 65–100.

Stan czytelnictwa w Polsce (badanie naukowe BN) realizowane w ramach Planu Ewaluacji i Monitoringu NPRCz 2.0 na lata 2021–2025 w związku z realizacją Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0. na lata 2021–2025 [NPRCz 2.0], który został przyjęty przez Radę Ministrów uchwałą nr 69/2021 z dnia 21 maja 2021 r.

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach realizacji Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0 na lata 2021–2025.

Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2023 roku

Autorzy: Zofia Zasacka, Roman Chymkowski, Izabela Koryś

Pracownia Badań Czytelnictwa Biblioteki Narodowej

Kontakt: zaczyt@bn.org.pl

Projekt graficzny: Waldemar Koralewski, Ela Dajksler

Redakcja i korekta: Agnieszka Konopka

Skład: Andrzej Dybowski

Copyright © Biblioteka Narodowa, Warszawa 2024

ISBN 978-83-8259-519-2

Biblioteka Narodowa
al. Niepodległości 213
02-086 Warszawa
www.bn.org.pl